

Інститут Народознавства
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
Національна академія наук України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Яремчук Валентина Вікторівна

УДК 39(=161.2)(477.82)
Ш — 96
[Я] — 72

ДИСЕРТАЦІЯ

ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО

032 Історія та археологія
Гуманітарні науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. В. Яремчук

Науковий керівник: Тарас Ярослав Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України

Львів — 2023

АНОТАЦІЯ

Яремчук В. В. Етнографічна діяльність Юрія Шумовського. — Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 — Історія та археологія. — Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2023.

У дисертації на основі комплексного історико-біографічного аналізу народознавчої діяльності Юрія Шумовського в Україні, країнах Африки і США здійснена оцінка його місця в історії України. Вибір теми зумовлений відсутністю спеціального історіографічного дослідження, присвяченого етнографічній спадщині Ю. Шумовського, постаті вченого як етнографа.

Актуальність роботи полягає в тому, що у відновленій Українській державі після більш ніж 30-ти років з часу повалення радянського режиму (і за відсутності супутніх йому жорсткої цензури і повної заборони на дослідження окремих тем і цілих галузей наукового знання) низка історичних подій, явищ і постатей досі залишається сфальшованими, викривленими чи невинувато забутими. Відтак науково доцільним завданням для істориків сьогодні є виявлення, вивчення і популяризація т. зв. білих плям в історії, навмисно замовчуваних і забутих під тиском тоталітаризму. Особливо це стосується виведення з тіні забуття осіб, котрі творили українську історію, науку і культуру. Як наслідок, усвідомлення особливостей їхнього життєвого шляху і вагомості внеску, який вони зробили для України і світу, зміцнить в українців колективне почуття власної гідності, національної гордості та самобутності.

У роботі проаналізовано стан вивчення проблеми, визначено джерельну базу і методологію дослідження. Для аналізу історіографії застосовано хронологічний, подекуди тематичний принципи, завдяки чому виокремлено три періоди історико-етнографічної діяльності вченого та її висвітлення в літературі: 1. 30-ті – 40-ві роки ХХ ст. — праці міжвоєнного і повоєнного часу; 2. 50-ті – 80-ті рр. — післявоєнний період; 3. 1991–2019 рр. — сучасні

дослідження, багаті на різноплановий матеріал, який у цій роботі поділено на сім груп за тематичним критерієм.

Дисертація є історико-етнологічною розвідкою, розгорнутою на основі двох хронологічних періодів життя і діяльності вченого — до еміграції та після неї.

У першому періоді досліджено суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя становлення вченого як народознавця. Зокрема подано власне авторське бачення, яке аргументує те, що формування ученого як етнографа стало результатом поєднання ним двох фахів. Висвітлено і проаналізовано краєзнавчу діяльність Ю. Шумовського на Волині:

- укладення методичних рекомендацій з виявлення і збереження історичних та археологічних пам'яток Волині;

- дослідження придорожніх пам'яток — хрестів;

- реконструювання історії Волинського краю;

- участь в організації музейної справи на Рівненщині: відтворено загальну картину сприяння вченого у заснуванні «Регіонального музею землі Дубенської» у 1934 р. (висвітлено інформацію про структуру, фонди та експонати музею; обумовлено долю археологічної збірки) і відновленні функціонування «Міського музею» у м. Рівному в 1942 р. (розкрито культурно-освітню і науково-дослідну діяльність; висвітлено штатну структуру, фінансове забезпечення і бюджет; зазначено про наявність віднайденого музейного інвентаря);

- зібрання етнографічної колекції вишивок (охарактеризовано опис зразка колекції за технікою та орнаментом вишивки, різновидом тканини, розмірами, кольоровою гамою, обрядовим призначенням, мотивами і стилем; підтверджено відомості про сучасне місцезнаходження колекції; перевірено паспортизацію зібраних зразків вишивок і виявлено неточності в записах населених пунктів);

- опис обрядів зимового і весняного циклів: 1. Нового року (звичаї щедрування, посівання; способи гадань і ворожінь на судженого, господарського характеру та ін.); 2. Різдва Христового (звичаї кликати душі померлих на Вечерю, вносити до хати на Святвечір снопа-дідуха і годувати його

кутею, переодягатися, одягати зооморфні маски, колядувати, водити Козу, палити дідуха); 3. Воскресіння Христового (традиції писанкарства із зазначенням легенд про походження звичаю фарбувати на Великдень яйця).

На другий період у біографії Ю. Шумовського припадає археологічна й етнографічна діяльність у Західній Африці, у тому числі заснування Національного музею в м. Бамако (Малі). У дисертації, зокрема:

- розкрито культурно-освітній і науково-дослідний напрямки діяльності вченого у Національному музеї в м. Бамако: видання публікацій про проведену наукову роботу, відновлення і збереження стародавніх об'єктів, формування наукових експозицій і створення наукової бази для шкіл;

- описано представлені в колекційних збірках музею етнографічні знахідки;

- висвітлено дослідження Ю. Шумовського з ділянки традиційно-побутового укладу місцевого населення: характеристика господарських занять (тваринництво, землеробство), ремесел (рибальство), житлобудівництва та обладнання інтер'єру будівель (архітектурно-планувальні рішення), сімейного укладу (щоденний побут, гендерна нерівність, виховання дітей), харчування (урізноманітнення страв у лікувальних цілях), медицини (присутність знахаря);

- представлено пошуки вченого у сфері релігійних вірувань та обрядових традицій, ритуалів: практики родильної та похоронної обрядовості, магія рослин, культу тварин і природних стихій, віра в потойбічне життя, ритуали обрізання і вирізання;

- оприєвнено опрацювання вченим зразків народного мистецтва племен Західної Африки: масок, статуєток, амулетів (релігійно-магічна обрядовість, використання, встановлення історії походження, специфіка виготовлення), керамічних виробів (релігійне і господарське призначення, обрядове і релігійне значення), предметів різьбярства (різновиди), килимарства (функціональне призначення, технологія виготовлення і декорування), малюнків на скелях (доісторичні та протоісторичні), прикрашання тіла (прикраси, татуювання, зачіски), танців (атрибутика відтворення різних за призначенням танців);

– проаналізовано гіпотезу вченого про єврейське походження племені пель, яка базується на основі даних усної історії і порівняльного аналізу Біблійної історії з давньою міграцією народів Малої Азії та Африки, а також на археологічних матеріалах ученого з розкопок культури стародавньої імперії Гана.

На основі кореспонденції Ю. Шумовського досліджено його наукову співпрацю з діаспорними осередками, зокрема з Науковим товариством ім. Шевченка (опрацьовано листування з Я. Пастернаком, Р. Смаль-Стоцьким, Р. Кобринським, М. Вайнаром, О. Андрушківим, В. Левом, В. Стецюком, І. Головінським, Н. Джемейкою, В. Кубійовичем і Я. Падохом). Уявлення про викладацьку діяльність вченого у США дає аналіз читання курсів лекцій в університеті Українознавства при НТШ у Нью-Йорку.

Як джерело з етнографії України і країн Західної Африки у дисертації проаналізовано мемуарну спадщину Ю. Шумовського. Йдеться про неопубліковані спогади уродженця Мирогощі «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині». Тут виявлено етнографічні матеріали про традиції духовенства (святкування Зелених свят — Святої Трійці на південній частині Волині, прийняття гостей волинськими отцями, висвячення на священника, похорони церковників, дотримання весільної обрядовості у священицькій сім'ї); народну медицину (образ знахаря і знахарки); етнографію дитинства (різновиди сільських забавок); українсько-чеські відносини (вплив чехів на українську культуру, особливості їхніх вірувань); російсько-українські відносини (коротка характеристика росіян Тамбовщини, їх відмінності від українців у побуті та релігії).

Розкриті питання щодо проблем з виданням етнографічної праці вченого «По слідах давноминулого Африки».

Наукову новизну дисертаційної праці, обґрунтовані висновки забезпечило опрацювання широкого кола наукової літератури та низки неопублікованих різних за жанрами джерел і введення їх до наукового обігу.

Дисертація є суттєвим внеском у вивчення знакових постатей в українській історичній науці та розвиток української біографістики й етнології загалом.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень є подальше опрацювання неопублікованої праці вченого «По слідах давноминулого Африки» з метою її публікації. Важливим вектором закріплення результатів проведеного дослідження може стати реалізація наукової подорожі до місць, де Юрій Шумовський вивчав етноси Західної Африки, для подальшого аналізу феноменів їх еволюційних змін на тлі розвитку сучасного світу.

Ключові слова: Юрій Шумовський, Ярослав Пастернак, Наукове товариство ім. Шевченка, історико-етнографічна Волинь, Польща, Західна Африка, музеї, польові дослідження, похоронна обрядовість, поховання, символіка, євреї, спогади, асиміляція, історична пам'ять.

SUMMARY

Yaremchuk V. V. Ethnographic activity of Yurii Shumovskiy. — Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 – History and Archaeology. Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2023.

Based on a comprehensive historical and biographical analysis of Yurii Shumovskiy's ethnographic activity in Ukraine, African countries and the USA, the dissertation assesses his place in the history of Ukraine is made. The choice of the topic is due to the absence of a special historiographical study devoted to the ethnographic heritage of Yurii Shumovskiy and the figure of the scientist as an ethnographer.

The relevance of the work lies in the fact that in the restored Ukrainian state, after more than 30 years since the overthrow of the Soviet regime (and in the absence of the accompanying strict censorship and complete ban on the study of certain topics and entire branches of scientific knowledge), a number of historical events, phenomena and figures still remain falsified, distorted or unjustifiably forgotten.

Therefore, a scientifically sound task for historians today is to identify, study, and popularize the so-called white spots in history that were deliberately concealed and forgotten under the pressure of totalitarianism. This is especially true of bringing out of the shadows of oblivion the people who created Ukrainian history, science and culture. As a result, an awareness of the peculiarities of their life path and the significance of the contribution they made to Ukraine and the world will strengthen the collective sense of self-esteem, national pride and identity among Ukrainians.

The paper analyses the state of research on the issue, identifies the source base and research methodology. The chronological and sometimes thematic principles are used to analyze the historiography, making it possible to distinguish three periods of the scientist's historical and ethnographic activity and its coverage in the literature: 1. the 30s – 40s of the twentieth century — works of the interwar and postwar periods; 2. the 50s – 80s — the postwar period; 3. 1991–2019 — modern research, rich in diverse material, which in this work is divided into seven groups according to the thematic criterion.

The dissertation is a historical-ethnological study based on two chronological periods of the scientist's life and work — before and after emigration.

In the first period, the socio-historical and intellectual background of the formation of the scientist as an ethnographer is explored. In particular, the author's own vision is presented, which argues that the formation of the scientist as an ethnographer was the result of his combination of two specialties. The article highlights and analyses the local lore activities of Yurii Shumovskyi in Volyn:

- compilation of methodological recommendations for the identification and preservation of historical and archaeological monuments of Volyn;

- research of roadside monuments — crosses;

- reconstruction of the history of the Volyn region;

- participation in the organization of museum affairs in the Rivne region: the general picture of the scientist's assistance in the foundation of the “Regional Museum of Dubno Land” in 1934 is recreated (information about the structure, funds and exhibits of the museum is highlighted; the fate of the archaeological collection is

determined) and the restoration of the functioning of the “City Museum” in Rivne in 1942 (the cultural, educational and research activities are described; the staff structure, financial support and budget are discussed; the availability of recovered museum inventory is indicated);

- collection of the ethnographic collection of embroideries (a description of the sample of the collection according to the technique and ornament of embroidery, type of fabric, dimensions, color range, ceremonial purpose, motifs and style is characterized; information about the current location of the collection is confirmed; the certification of the collected samples of embroideries is checked, and inaccuracies in the record of settlements are found);

- description of the rites of the winter and spring cycles: 1. New Year (customs of shchedruvannia and posivannia; methods of divination and fortune-telling for a betrothed, of the economic nature, etc.); 2. Christmas (customs of calling the souls of the dead to Dinner, bringing a sheaf of didukh into the house on Christmas Eve and feeding it with kutia, dressing up, wearing zoomorphic masks, caroling, driving a goat, burning didukh); 3. The Resurrection of Christ (the traditions of Easter egg making with the legends about the origin of the custom of dyeing eggs for Easter).

The second period in Yurii Shumovskyi’s biography comprises archaeological and ethnographic activities in West Africa, including the founding of the National Museum in Bamako (Mali). In the dissertation, in particular:

- the cultural, educational and scientific research activities of the scientist at the National Museum in Bamako are revealed: publication of articles related to the conducted scientific work, restoration and preservation of ancient objects, formation of scientific expositions and creation of a scientific base for schools;

- the ethnographic findings presented in the museum collections are described;

- Yurii Shumovskyi’s research into the field of traditional household structure of the local population is highlighted: the characteristics of economic activities (livestock farming, agriculture), crafts (fishing), housing construction and interior design of buildings (architectural and planning solutions), family life (daily life,

gender inequality, raising children), nutrition (diversification of dishes for medicinal purposes), medicine (presence of a healer);

– the research of the scientist in the field of religious beliefs and ceremonial traditions and rituals is presented: practices of birth and funeral rites, plant magic, cults of animals and natural elements, belief in the afterlife, rituals of circumcision;

– the scientist's study of samples of folk art of West African tribes is discussed: masks, statuettes, amulets (religious and magical rituals, use, establishing the history of origin, specifics of production), ceramic products (religious and economic purposes, ritual and religious significance), carvings (varieties) , carpet making (functional purpose, technology of production and decoration), drawings on rocks (prehistoric and protohistoric), body decoration (jewelry, tattoos, hairstyles), dances (attributes of reproducing different dances according to their purpose);

– the scientist's hypothesis about the Jewish origin of the Pel tribe is analyzed, which is based on oral history data and a comparative analysis of the Biblical story with the ancient migration of the peoples of Asia Minor and Africa, as well as on the archaeological materials of the scientist from the excavations of the culture of the ancient empire of Ghana.

Based on Yurii Shumovskyi's correspondence, his scientific cooperation with diaspora centers, in particular with the Shevchenko Scientific Society (correspondence with Ya. Pasternak, R. Smal-Stotskyi, R. Kobrynskyi, M. Vainar, O. Andrushkiv, V. Lev, V. Stetsiuk, I. Golovinskyi, N. Dzhemeika, V. Kubiiovych, and Y. Padoh) has been explored. The analysis of his lectures at the University of Ukrainian Studies at the National Academy of Sciences in New York gives an idea of the scientist's teaching activities in the USA.

As a source providing information about the ethnography of Ukraine and West African countries, the dissertation has analyzed the memoirs of Yurii Shumovskyi. Specifically, the unpublished memoirs of the native of Myrohoshcha "The ruined nest, or the story of one priest's family in Volyn" have been studied. The work contains the ethnographic materials about the traditions of the clergy (celebration of the Green Holidays — the Holy Trinity in the southern part of Volyn, reception of

guests by Volyn priests, ordination to the priesthood, funerals of clergymen, observance of wedding rites in a priestly family); folk medicine (the image of a healer); ethnography of childhood (varieties of rural entertainment); the Ukrainian-Czech relations (the influence of Czechs on the Ukrainian culture, peculiarities of their beliefs); the Russian-Ukrainian relations (a brief description of the Russians of the Tambov region, their differences from Ukrainians in everyday life and religion).

The question regarding the problems with the publication of the scholar's ethnographic work "In the footsteps of Africa's long past" has been discussed.

The scientific novelty of the dissertation and the substantiated conclusions were ensured by the study of a wide range of scientific literature and a number of unpublished sources of various genres and their introduction into scientific circulation.

The dissertation is a major contribution to the study of prominent figures in Ukrainian historical science and the development of Ukrainian biographical studies and ethnology in general.

Promising areas for future research include further research of the unpublished work of the scholar "In the Footsteps of Africa's Long Past" with a purpose of its publication. An important vector of consolidating the results of the study may be a scientific trip to the places where Yurii Shumovskyi studied the ethnic groups of West Africa, for further analysis of the phenomena of their evolutionary changes against the background of the development of the modern world.

Keywords: Yurii Shumovskyi, Yaroslav Pasternak, Shevchenko Scientific Society, historical and ethnographic Volyn, Polska, West Africa, museums, field researches, funeral rites, burial, symbolics, Jews, memories, assimilation, historical memory.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у міжнародних та українських фахових виданнях:

1. Яремчук В. Юрій Шумовський — етнограф, археолог: історіографічний аспект. Народознавчі зошити. Львів, 2018. № 4(142). С. 967–975.
2. Яремчук В. Археологічні й етнологічні знахідки Юрія Шумовського в Національному музеї міста Бамако (Малі). Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. Вип. 22. С. 454–468.
3. Яремчук В. Листування Юрія Шумовського з Науковим товариством ім. Шевченка. Народознавчі зошити. Львів, 2019. № 2(146). С. 430–436.
4. Яремчук В. Філософія життя і творчості етнографа, археолога, священика Юрія Шумовського. Народознавчі зошити. Львів, 2019. № 3(147). С. 557–562.
5. Яремчук В. Юрій Шумовський — священик, етнограф, археолог: просопографічний аспект. Сучасні наукові дослідження. Мінськ, 2019. № 9. С. 88–97.
6. Яремчук В. Участь Юрія Шумовського в організації музейної справи на Рівненщині під час німецької окупації 1941–1944 років. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019. Вип. 23. С. 459–473.
7. Яремчук В. Колекція вишивок Юрія Шумовського як етнографічне джерело вивчення декоративно-ужиткового мистецтва. Народознавчі зошити. Львів, 2020. № 3(153). С. 660–684.
8. Яремчук В. Краєзнавчі дослідження Юрія Шумовського на Волині як вияв наукового пошуку етнографічної спадщини українського народу. Етнічна історія народів Європи. Наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2021. Вип. 64. С. 68–74.

9. Тарас Я., Яремчук В. Зимовий цикл календарної обрядовості українців у народознавчих і богословських дослідженнях Юрія Шумовського. Сторінки історії. Київ, 2023. Вип. 56. С. 208–220.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1. 1. Розробка теми в науковій літературі.....	20
1. 2. Огляд джерел.....	31
1. 3. Методологічна основа дослідження.....	38
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	41
РОЗДІЛ 2. КРАЄЗНАВЧА ТА ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО НА ВОЛИНІ (1930-ті – 1940-ві рр.)	
2. 1. Суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя становлення Ю. Шумовського як народознавця.....	43
2. 2. Краєзнавчі дослідження Ю. Шумовського на Волині.....	54
2. 3. Участь Ю. Шумовського в організації музейної справи на Рівненщині.....	63
2. 4. Етнографічна колекція вишивок Ю. Шумовського: історична доля і національно-культурна цінність.....	78
2. 5. Календарні свята й обряди українського народу в народознавчих і богословських дослідженнях Ю. Шумовського.....	85
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	94
РОЗДІЛ 3. МАТЕРІАЛЬНА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ АФРИКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО (1950-ті роки)	

3. 1. Ю. Шумовський — засновник національного музею у м. Бамако (Малі).....	97
3. 2. Традиційно-побутовий уклад племен Західної Африки у працях ученого.....	111
3. 3. Релігійні вірування та обрядові традиції племен Західної Африки.....	118
3. 4. Народне мистецтво племен Західної Африки.....	133
3. 5. Гіпотеза Ю. Шумовського про єврейське походження племені пель.....	144
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	154
 РОЗДІЛ 4. ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ	
ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО У США: НАУКОВІ СТУДІЇ, МЕМУАРИ, ЕПІСТОЛЯРІЙ (1960-ті – 1990-ті рр.)	
4. 1. Наукова співпраця Ю. Шумовського з НТШ (на матеріалах листування).....	158
4. 2. Спогади «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині» як етнографічне джерело для вивчення культури і побуту українців, чехів і росіян....	165
4. 3. Праця «По слідах давноминулого Африки» — підсумок етнографічних досліджень Ю. Шумовського на Африканському континенті.....	171
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4.....	177
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184
ДОДАТКИ.....	211

ВСТУП

Актуальність теми дисертації. На сучасному етапі українського державотворення дедалі більшої актуальності серед українських істориків набувають просопографічні дослідження, що уможливають виведення з тіні забуття радянського періоду когорти громадсько-політичних, культурних діячів і науковців, які, попри те, що через певні політичні обставини опинилися поза межами України, збагачували матеріальну і духовну культуру не лише своєї батьківщини, але й тих держав, які дали їм прихисток.

Одним з особливо плідних діячів на ниві науки і культури став Юрій Шумовський (1908–2003) — відомий учений, археолог, священник, який все своє життя поєднував працю духівника з археологією, що створило прецедент у світовій науковій практиці.

Сутність проблематики дослідження полягає в тому, що наявні знання про вченого не дають відповіді на питання про внесок Ю. Шумовського в розвиток історичної науки. Нововідкриті факти потребують наукового осмислення історичного феномену вченого — поєднання ним фахів теолога й археолога — і з'ясування впливу цього симбіозу на етнографічну діяльність. Це сприятиме належному представленню та реабілітації постаті Ю. Шумовського як вченого-етнографа.

Попри історіографічні досягнення у вивченні наукової спадщини Ю. Шумовського, його внесок у народознавчу науку досі залишався майже поза увагою дослідників. Наявні студії здебільшого пропонують описові, корисні для історіографії положення і висновки, зокрема біографічного характеру, які стосуються постаті Ю. Шумовського, однак не відображають його етнографічної діяльності в цілісному науково-теоретичному дискурсі.

Водночас доробок українських дослідників створює важливе підґрунтя для підготовки спеціальної комплексної дисертаційної роботи, присвяченої етнографічній діяльності Ю. Шумовського. Підставою для такого дослідження є оприлюднення й оцінка народознавчих матеріалів вченого — як нового

джерела у вивченні етнографічної діяльності та отриманні нових знань про внесок славетного волинянина у світову культурну спадщину.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до науково-дослідної теми відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України «Трансформаційні процеси традиційної культури українців: сучасна дискусія глобального та національного» (номер державної реєстрації 0115U005545), «Ідентифікаційні процеси у сучасній етнокulturі України» (номер державної реєстрації 0121U108011).

Мета дослідження полягає в комплексному науковому історико-біографічному дослідженні постаті Юрія Шумовського як етнографа, зокрема у встановленні причин його зацікавлення традиційною народною культурою, з'ясуванні сфери народознавчих інтересів і внеску в розвиток історичної науки в Україні та світі.

Реалізація вказаної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- дослідити історіографію і джерельну базу проблеми, виокремити етнографічні напрями її подальшого дослідження;
- з'ясувати суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя, а також життєві орієнтири Ю. Шумовського, що вплинули на його становлення як етнографа;
- охарактеризувати внесок ученого в розвиток історичного краєзнавства на теренах історико-етнографічної Волині;
- відтворити картину участі Ю. Шумовського в організації музейної справи на Рівненщині;
- визначити джерельну цінність етнографічної колекції вишивок ученого;
- виокремити і проаналізувати дослідження календарної обрядовості українського народу з краєзнавчих і богословських праць ученого;
- реконструювати процес створення Ю. Шумовським Національного музею у м. Бамако;
- висвітлити дослідження вченим традиційно-побутового укладу, звичаїв та обрядів, мистецтва племен Західної Африки;

– проаналізувати гіпотезу Ю. Шумовського про єврейське походження племені пель;

– встановити характер наукової співпраці Ю. Шумовського з діаспорним осередком НТШ на матеріалах листування;

– з'ясувати фактографічну вартість спогадів вченого «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині» для української етнології;

– розкрити наукову значущість праці Ю. Шумовського «По слідах давноминулого Африки» для світової африканістики;

– визначити внесок ученого в розвиток історичної науки та осмислити значення результатів його етнографічної діяльності для сучасного народознавства в Україні та за кордоном.

Об'єкт дослідження — постать Юрія Шумовського як етнографа.

Предмет дослідження — етнографічна, мемуарна та епістолярна спадщина Юрія Шумовського, його доробок на ниві краєзнавства, музеєзнавства, наукова діяльність вченого в Україні, країнах Західної Африки і США.

Хронологічні межі дослідження охоплюють етапи найбільш активної наукової діяльності Ю. Шумовського: нижню хронологічну межу визначають 1930-ті роки, на які припадає початок краєзнавчих і археологічних студій дослідника на теренах Волині; верхню хронологічну межу становлять 1950–1980-ті рр., на які припадають наукові дослідження в Західній Африці та Північній Америці.

Територіальні межі дисертації визначаються теренами історико-етнографічної Волині та Західної Африки, де проводив польові та етнографічні дослідження, археологічні пошуки та музеєзнавчу діяльність Ю. Шумовський, та низкою країн (Польща, Німеччина, Франція, Малі, США), де вчений продовжував своє наукове життя під час еміграції.

Методи дослідження. У роботі застосовано методологічний принцип історизму, спадкоємності та використано загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція), спеціально-наукові (порівняльно-історичний, статистичний), конкретно-наукові (просопографічний) методи. Особливий наголос зроблено на

методиці роботи з писемними джерелами: епістолярієм, матеріалами періодики, текстами й ілюстрованими матеріалами спогадів авторства Ю. Шумовського.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

уперше:

– висвітлена етнографічна діяльність Ю. Шумовського та її значення для розвитку сучасного українського народознавства;

– науково осмислено історичний феномен — поєднання Ю. Шумовським праці священнослужителя з археологічними й етнографічними дослідженнями;

– введено в науковий обіг та опрацьовано важливий, досі мало відомий масив джерельних матеріалів із фондів Дубенського державного історико-культурного заповідника (*далі* — ДІКЗ м. Дубно), Державного архіву Рівненської області (*далі* — ДАРО), Державного архіву Тернопільської області (*далі* — ДАТО), Рівненського обласного краєзнавчого музею (*далі* — РОКМ).

– охарактеризовано наукову діяльність Ю. Шумовського в НТШ на основі епістолярної спадщини вченого;

– виокремлено дослідження вченого у ділянці календарної обрядовості українського народу.

– розглянуто аргументи на користь гіпотези вченого щодо історичної долі однієї з гілок єврейського народу;

удосконалено:

– методику опрацювання й аналізу різної за жанрами літературно-наукової спадщини Ю. Шумовського;

отримали подальший розвиток:

– знання про діяльність Ю. Шумовського в галузі музейництва;

– відомості про колекції, експонати, представлені в Рівненському історично-краєзнавчому музеї за перебування Ю. Шумовського на посаді директора;

– дані про археологічні й етнографічні знахідки Ю. Шумовського, що зберігаються в заснованому ним Національному музеї у м. Бамако;

– інформація щодо місцезнаходження етнографічної колекції вишивок Ю. Шумовського.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть лягти в основу вступної частини при публікації мемуарів, каталогу колекції вишивок чи окремої збірки етнографічних студій Ю. Шумовського; фактичний матеріал і висновкові положення дисертації можна використати для написання наукової монографії про історичний розвиток української етнографічної науки ХХ ст., для розроблення спеціальних курсів з історії народів Західної Африки для студентів вищих навчальних закладів, для подальшого вивчення історичного краєзнавства Волинського регіону, для дослідження діяльності українських учених в діаспорі.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження викладено в доповідях і апробовано на ХХІХ сесії Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 31 березня 2018 р.), ХV Міжнародній науковій конференції «Археологія Заходу України» до 100-річчя від дня народження Олександра Черниша (Львів, 16–18 травня 2018 р.), ХХХ сесії Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 21 березня 2019 р.), ХVІ Міжнародній науковій конференції «Археологія Заходу України» (Львів, 22–24 травня 2019 р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції «85-річчя музейної справи на Дубенщині 1934–2019» (Дубно, 27 вересня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Сучасна наукова ідея ‘2019» (Мінськ, 29–30 вересня 2019 р.), науковій онлайн-конференції, присвяченій 920-річчю першої літописної згадки про місто Дубно «Від Дубена до Дубна: історико-культурна спадщина міста на тлі епох» (Дубно, 4 жовтня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 9 публікаціях, уміщених у міжнародних і вітчизняних фахових наукових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (разом 183 сторінок), списку використаних джерел (338 позицій), додатків. Загальний обсяг праці становить 283 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. 1. Розробка теми в науковій літературі.

Дослідження наукового шляху етнографа, археолога Юрія Шумовського, як і ряду інших представників української інтелігенції першої половини ХХ століття, які зробили вагомий внесок у дослідження як українського, так і світового народознавства, в умовах панування тоталітарного режиму було неможливим, оскільки всі вони були під заборонаю.

Відсутність досліджень, присвячених Ю. Шумовському, пояснюється тим, що ім'я вченого свідомо замовчувалося з ідеологічних міркувань. Причиною були його національні та духовні налаштування, він уособлював в собі збирача і захисника національної культури на Волині, з чим не могла змиритися радянська влада, тому не давала йому прихистку на теренах України. Внаслідок історичних обставин українському вченому довелося пройти через вимушену еміграцію, переслідування з боку влади.

Аналіз історіографії, присвяченої постаті Юрія Шумовського, допоможе розкрити значущість його імені як українського науковця світового рівня.

При історіографічному огляді наукової історико-етнографічної діяльності вченого застосовуватимемо переважно хронологічний принцип, а також, за необхідності, тематичний. Вибір такої методики розгляду історіографії обумовлений потребою конкретно-історичного аналізу.

Перший період охоплює праці міжвоєнного та повоєнного часу (30-ті та 40-ві роки ХХ ст.). Він представлений публікаціями, які присвячені археологічній діяльності Ю. Шумовського на Волині, у зарубіжних польськомовних та російськомовних науково-популярних виданнях, як-от «*Ilustrowany Kuryer Codzienny*» (ІКС) (дописи «*Kanada interesuje wykopaliskami archeologicznymi na Wołyniu*» [227, арк. 9], «*Doniosie wykopaliska na Wołyniu*» [220, арк. 9], «*Dubno.*

Wykopaliska pod Dubnem» [221, арк. 9], «Wykopaliska na Wołyniu z epok i czasów. Ciekawe wyniki pracy ks. Szumowskiego» [252, арк. 9], «Kronika wołyńska» [228, арк. 12]), «Express ilustrowany» («Sensacyjne wykopaliska na Wołyniu» [233, арк. 9]), «Dzień dobry» («Tereny archeologiczne w pow. Dubeńskim» [251, арк. 9]), «Русское слово» («Интересныя археологическия открытия на Волини» [120, арк. 9]). На деякі з них є відгуки сучасників, зокрема С. Терського [325, с. 204].

Невелика кількість публікацій присвячена етнографічній діяльності Ю. Шумовського. Зокрема про його зібрання взірців українських вишивок дізнаємося з газети «Варшава», — це допис «З українського культурного життя у Варшаві» [119, с. 25].

Другий післявоєнний період (50–80-ті рр.), представлений публікаціями у франкомовній пресі про діяльність вченого на Африканському континенті: «Soudan Francais» («Le congrès panafricain de préhistoire» [229, арк. 87], «Encore une sensationnelle trouvaille aux environs de Bamako» [224, арк. 31], «L'institut Francais d'afrique noire» [230, арк. 12]), «Le Soudan Francais» («Chronique du Musée Soudanais de L'IFAN» [219, арк. 19]). Крім того, це науково-популярні видання української діаспори «Українське слово» («Український археолог на Міжнародному конгресі» [135, арк. 28], «Успіхи українського вченого» [136, арк. 28]), «Овид» («Серед книжок. Юрій Шумовський. «Під гарячим сонцем Африки»» [134, арк. 36]) і праці радянських вчених, як-от П. Баранов («В тропической Африке (записки ботаника)» [105, с. 175–179]).

У цей період з'являється перша рецензія на наукові праці вченого, підготовлена Ярославом Пастернаком — «Реферат про наукову діяльність о. мгр. Юрія Шумовського, кандидата на дійсного члена НТШ» (Канада–Торонто, 1956) [6, с. 51].

Відомості про дослідження Ю. Шумовським єврейського питання, сенсаційне відкриття нащадків «народу Божого» — племені пель, можна почерпнути із закордоної преси: «American examiner» («Discover Ancient Jewish Tribe in Africa» [226, р. 5]), «United Israel Bulletin» («Archeologist Discovers

Ancient Jewish Tribe in Africa» [225, p. 1–2], «African Revelation» [216, p. 4], «Dr. George Szumowski In His «African Revelations» Discloses Hebraic Origins of Millions of Black Africans» [217, p. 1, 4], «Dr. George Szumowski and His «African Revelations» [218, p. 4]), «Новое русское слово» («Древние евреи и Африка» [117, арк. 30]).

Інформація щодо з'ясування деяких обставин життя і творчості Ю. Шумовського періоду його міграції до США міститься у пресі української діаспори: «Свобода» («Судан очима українського вченого» [109, с. 2], «Проф. Ю. Шумовський візьме участь в конгресі Товариства Студій над Африкою у Вашингтоні» [132, с. 2], «Доповідь професора Ю. Шумовського в Торонті» [115, с. 1], «Нові публікації НТШ» [142, с. 2], «Доповідь професора Юрія Шумовського» [122, с. 4], «З життя наукового товариства ім. Шевченка в ЗДА (дві доповіді д-ра Ю. Шумовського)» [123, с. 4]), «Літопис Волині» («Участь члена ІДВ на конгресі» [137, с. 122]).

Згадки про вченого цього періоду є у працях українських дослідників з діаспори — О. Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» [140], М. Гуцуляка «Про близьку з далека» (спогади про Рівненську українську гімназію 1923–1939 років) [113], У. Самчука «На білому коні» [133].

Після відновлення незалежності України розпочався новий етап у всебічному дослідженні життя і діяльності Ю. Шумовського. Першою науковою розвідкою про вченого в незалежній Україні стала стаття Г. Дем'янчука «У світ з Мирогощі» (історико-краєзнавчий нарис про родину Шумовських), опублікована у збірці спогадів та документів реабілітованих історією «Із криниці печалі» [274, с. 3–16].

Цей етап охоплює третій період історіографії (1991–2019 рр.), представлений сучасними дослідженнями, багатими на різноплановий матеріал. За тематикою цей матеріал можна поділити на сім груп: 1) суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя становлення Ю. Шумовського як народознавця; 2) краєзнавчі пошуки науковця на Волині; 3) музеєзнавча діяльність вченого; 4) дослідження Ю. Шумовським матеріальної та духовної культури Західної

Африки; 5) результати окремих розвідок, що стосуються єврейського питання; 6) членство в НТШ; 7) до вшанування пам'яті українця — дослідника Африки з нагоди ювілейних дат.

До наукових праць, що розкривають суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя становлення Ю. Шумовського як народознавця відносяться статті істориків-дослідників В. Доброчинської, Г. Бухала, І. Скакальської, І. Нагорної, В. Омельчука, Н. Любецької, присвячені відомому українському науковцю.

Рівненська дослідниця В. Доброчинська в статті «Юрій Шумовський: віхи життя та діяльності (1908–2004)» [280, с. 68–73] розкриває сторінки життя та аналізує багатогранну діяльність вченого на Батьківщині та в еміграції. Освітню діяльність священника Юрія Шумовського вона висвітлила й у монографії «Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби» [278, с. 105].

Краєзнавець Г. Бухало у статті «Професор з Мирогощі» [266, с. 17–18] на основі перегляду архіву Ю. Шумовського висвітлив хронологію життя вченого, конкретизуючи значення його внеску в розвиток світової науки.

Професор І. Скакальська присвятила вихідцям з Волині значну кількість наукових статей: «Вплив духовної еліти на суспільне, релігійне та культурно-просвітницьке життя Волині першої половини ХХ ст.» [318, с. 77–81], «Життєписно-краєзнавча студія: в пошуках втраченої інтелігенції» [259, с. 203–207], «Родина Шумовських в історії Дубна та Волині» [321, с. 156–160], «Просопографічний портрет українських учених Західної Волині у першій половині ХХ ст.» [260], «Біографічний портрет Волинської української еліти міжвоєнного періоду ХХ ст. в еміграції» [317, с. 165–167]. У них вона показала складність організації наукової праці інтелігенції як єдиного рушія національно-визвольного руху в умовах бездержавності у міжвоєнній Польщі. Не оминула і постаті Ю. Шумовського, висвітливши соціокультурне середовище, в якому він формувався як науковець. Крім того у праці «Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду ХХ ст.» присвятила

розділ представникам родини Шумовських — «Родина Шумовських з Мирогощі, що на Волині» [320, с. 46–57].

Для характеристики історіографії цього періоду заслуговують уваги статті Ю. Шумовського, підготовлені до друку М. Пшеничним: «Зруйноване гніздо» [334, с. 148–153] та «Дубенська гімназія — в евакуації та в революції» [333, с. 153–155]. У них висвітлено навчання майбутнього вченого у гімназії періоду перипетій Першої світової війни, що вплинуло на формування його особистості.

Історик В. Омельчук присвятив родині Шумовських розділ «Родина Шумовських: о. Федір (Шумовський), протоієрей Юрій Шумовський» у навчальному посібнику «Історія освіти Волині в особах». Подаючи основні періоди біографії вченого, його братів та сестер, автор відзначив, «що діти великої священицької родини «розкидані» по всьому світу, своїми діями прославляли свою знедолену Батьківщину та свій багатостраждальний народ» [307, с. 62–68].

Завідувачка Літературного музею Уласа Самчука в м. Рівному І. Нагорна у статті «Невідчакнута гілка» подала історіографічний аналіз постаті вченого — «цікавої, своєрідної, великого інтелектуального засягу» [305, с. 79–82].

Публіцист Є. Цимбалюк у статтях «Знамените «Зруйноване гніздо» доживає віку без вікон, без дверей, але колишньої своєї слави не розвітрює» [330, с. 4–5] та «У храмі — із хрестом, на розкопках — із лопатою» висвітлив біографію Ю. Шумовського, назвавши його «найвідомішим дослідником історії» [331, с. 212–215].

Дубенська дослідниця Н. Любецька в статті «Родина Шумовських і Перша світова війна» на основі спогадів Ю. Шумовського відтворила діяльність його батька о. Федора періоду воєнних дій, яка частково обумовила формування світогляду вченого [297, с. 118].

Період діяльності Ю. Шумовського, пов'язаний з його краєзнавчими дослідженнями на Волині, відтворено в роботах істориків-дослідників С. Терського, І. Карого, А. Бардецького, В. Ткача, Т. Дмитренко, М. Солдатюка.

Професор С. Терський у монографії «Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині» згадує про Ю. Шумовського як про археолога, покликаючись на його археологічні досягнення на Волині та в Африці [325, с. 204–206]. У його статті в співавторстві з І. Карим «Пам'ятки середньовічного оборонного мистецтва південної Волині у дослідженнях українських археологів Міжвоєнного періоду» [256, с. 26–32] вказано найвагоміші археологічні відкриття вченого, серед яких дослідження решток палеомастодонта на стоянці поблизу с. Вільгір (тепер Гощанський р-н Рівненщини).

Археологи А. Бардецький і В. Ткач у статті «Поховальні пам'ятки, відкриті Ю. Ф. Шумовським у 1930-х роках в с. Мирогоща Дубенського р-ну Рівненської обл.: аналіз та інтерпретація даних» провели розгляд поховальних пам'яток, відкритих Ю. Шумовським [254, с. 153–162].

У праці «Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби» опублікована стаття відомої краєзнавиці Т. Дмитренко «Дослідники Дубенщини передвоєнного часу», в якій розкрито питання щодо проведення вченим археологічних досліджень на Волині [275, с. 245–261]. Також на сторінках її праці «Земля Дубенська. Вічний поклик історії» у розділі «Юрій Федорович Шумовський» відображено хронологічний період краєзнавчих досліджень вченого на Волині [276, с. 34–39].

Краєзнавиця М. Солдатюк в есе «Мирогоща» згадала про Ю. Шумовського як про «Мирогощанського археолога», описавши перші розкопки, які були проведені вченим у рідному селі [322, с. 8–10].

Для висвітлення питання про музеєзнавчу діяльність Ю. Шумовського історіографію поділено на два хронологічних періоди. Перший період, що охоплює музейну діяльність вченого у 1930-х роках, пов'язаний з Регіональним музеєм землі Дубенської; другий період — 1940-х років — з Рівненським краєзнавчим музеєм.

Перший період музеєзнавчої діяльності вченого в сучасній історіографії представлений частково. Сьогодні ми маємо недостатньо інформації для повноцінного висвітлення його діяльності у вищезазначеному музеї. У статті

історика-дослідника С. Прокопчука «Історичне краєзнавство у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.)» [258] подано інформацію про участь Ю. Шумовського у відкритті музею в м. Дубно (1934 р.) на тлі висвітлення розвитку історичного краєзнавства в окупованій Польщею частині Волині.

Археолог Ю. Пшеничний у статтях «Докопатись до коріння віків» [312, с. 334–340] та «Історія формування археологічної експозиції в історико-культурному заповіднику м. Дубна» [313, с. 21–31] робить висновки, що саме вчений стояв біля витоків зародження музейної справи в м. Дубно.

Краєзнавиця Т. Дмитренко у розділі «Державний історико-культурний заповідник м. Дубно» праці «Земля Дубенська: вічний поклик історії» зазначила про умови створення та подальшу історичну долю музею [276, с. 392–404].

Короткий опис історії дубенського музею подала дослідниця Н. Любецька у статті «Із історії Дубенського археолого-антропологічного музею 1930-х рр.» [296, с. 53–54].

Історіографію питання організації Ю. Шумовським музейної справи на Рівненщині другого хронологічного періоду 1941–1944 рр. складають дві підгрупи публікацій: напрацювання дослідників щодо висвітлення внеску вченого в організацію музейної справи на Рівненщині; наукові розвідки, присвячені відшуканню матеріалів щодо представлених музейних збірок у Рівненському краєзнавчому музеї під час німецької окупації.

У належних до першої підгрупи журнальних публікаціях і газетних статтях відомі краєзнавці Рівненщини для відновлення слави видатного науковця, археолога, етнографа схарактеризували постать ученого в контексті висвітлення періоду його перебування на посаді директора Рівненського історично-краєзнавчого музею: А. Климчук — «Рівненський краєзнавчий музей в 1941–1944 роках і Юрій Шумовський» [289, с. 35–36]; В. Доброчинська — «Культурне дозвілля цивільного населення та німецьких окупантів у м. Рівному 1941–1944 рр.» [279, с. 229–231], «Юрій Шумовський — послідовник музейної справи Федора Штейнгеля» [281, с. 79–83], «Юрій Шумовський сподвижник

музейної справи на Рівненщині в окупаційний період (1941–1944)» [282, с. 90–94]; В. Мушировський — «Видатні громадські та культурні діячі краю в дослідженнях Рівненського краєзнавчого музею» [304, с. 62–65]; Г. Данильчук — «Рівненський музей у роки німецької окупації 1941–1944 рр.» [273, с. 24–29], «Рівне у долях його мешканців» [272, с. 170–175]; Є. Цимбалюк — «Злети і падіння (Рівненського історично-краєзнавчого музею)» [329, с. 11–12] та ін.

Другу підгрупу історіографії представляє стаття мистецтвознавця В. Луца та архівознавиці Л. Леонової «Рівненський обласний краєзнавчий музей в період Другої світової війни (1941–1944). (За документами ДАРО)», у якій автори спростовують інформацію про втрату музейних цінностей в роки війни і вивезення їх за межі України та вперше публікують архівні документи — інвентарний опис музейних збірок 5-ти відділів періоду перебування Ю. Шумовського на посаді директора музею, які стали джерелом дослідження історії музейної справи на Рівненщині [295, с. 169–186].

Питання дослідження Ю. Шумовським матеріальної та духовної культури Західної Африки висвітлюються у науково-популярному дослідженні працівниці Інституту народознавства НАНУ Л. Чернописької «Під гарячим сонцем Африки» [335] (перевидання книги вченого) і в статті голови НТШ у Канаді Б. Стебельського «Перший український археолог в Африці» [324, с. 3].

Результати окремих розвідок про одну з малодосліджених тем, що стосується єврейського питання, яким цікавився Ю. Шумовський, оприлюднено у статтях письменника М. Пшеничного — «Наш видатний земляк Юрій Шумовський і євреї» [311, с. 72–80] — та публіциста Є. Цимбалюка — «Як археолог із Волині натрапив на слід племені Мойсея» [332, с. 322–324], «Археолог із Волині знайшов у Африці плем'я, предки якого не пішли за Мойсеєм» [328, с. 6], «Відкрив родовід африканського племені» [327, с. 13].

Питання щодо членства вченого в НТШ висвітлено у праці Л. Крушельницької «Епістолярна спадщина Ярослава Пастернака», що є цінним надбанням для історіографії дослідника. Серед еміграційної епістолярної

спадщини видатного українського археолога Я. Пастернака міститься і листування з Ю. Шумовським [292, с. 221–250].

Варто зазначити про наявність в історіографії про Ю. Шумовського публікацій, присвячених відзначенню його ювілейних дат. Зокрема до 85-річчя від дня народження і 60-ліття душпастирської та науково-громадської діяльності в діаспорі опубліковано статтю журналіста Т. Вакевича «Визначний Ювілей о. проф. Ю. Ф. Шумовського» [267, с. 4]. У газеті «Українське слово» розміщено привітання під заголовком «Священик, педагог, археолог, науковець» [316, с. 5].

З 90-літтям вчений отримав привітання від Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей [98, арк. 1]. У газеті «Редут» опубліковано вітальну статтю «Юрієві Шумовському — 90!» [338, с. 3]. Також Б. Крушельницький присвятив Ю. Шумовському розвідку «Науковий здобуток палеолітознавця з Волині Ю. Шумовського (до 90-річчя з дня народження вченого)», де, як зазначив автор, «зібрано про нього усе, що тоді можна було роздобути» [293, с. 38–39].

В історіографії представлені і посмертні ювілейні публікації, приурочені до дня народження вченого: Л. Чернописької «Професор Юрій Шумовський» [261, с. 444–447] (до 100-річчя) та І. Омелянчук «Зруйноване гніздо Юрія Шумовського» [306, с. 3] (як зазначила авторка — «виповнилось 105 років з дня народження першого українського дослідника Африки, якого шанують у Франції та Америці й майже не знають в Україні»).

Земляк Ю. Шумовського письменник М. Пшеничний з метою увіковічнити пам'ять вченого до 110-річчя від дня його народження видав «повість-есе минулих літ» під назвою «Наша родина не байдикувала» [310], у якій важливим є висвітлення питання щодо необхідності встановлення меморіальної дошки в с. Мирогоща. Заступник директора Державного історико-культурного заповідника м. Острога М. Манько до 110-річчя вченого опублікував статтю «В Бамако — через Завизів і Могиляни: шлях археолога» [299, с. 8–9] в острозькій міській газеті «Замкова гора» та до дня археолога — «Шлях археолога Юрія

Шумовського через Завизів і Могиляни — в Бамако» [300, с. 8] в громадсько-політичній газеті Острожчини «Життя і слово». Є. Млин на сторінках газети «Гомін» опублікував статтю «Славні сини України: у храмі — із хрестом, на розкопках в Острожці — із лопатою» [302, с. 15].

Про популяризацію постаті вченого на батьківщині свідчить відкриття в 2013 р. у Рівненській українській гімназії кабінету історії імені Юрія Шумовського, в якому частково представлено документи з особистого архіву вченого і його наукові праці [255]. І. Ветрова, директор Рівненської української гімназії (1994–2005), у статті «До відновленого гнізда» [268, с. 65–68] зазначила про листування зі вченим та про передачу ним до гімназії праць, світлин періоду дослідницької роботи в Африці. Учителі української мови та літератури Мирогощанської ЗОШ I–III ст. з метою вшанування світлої пам'яті родини Шумовських провели відкритий урок на тему «Я з Україною душею поріднивсь...» [309, с. 44–48]. У 2018 р. до 110-річчя від дня народження вченого було проведено виставки РОКМ «Юрій Шумовський 1908–2004. Український археолог, палеонтолог, православний священник, капелан французьких військ у Німеччині, дослідник Судану» та ДІКЗ м. Дубно «В пошуках загублених культур Африки». Видання його краєзнавчих праць здійснено у серії «Бібліотечка Літературного музею Уласа Самчука в Рівному» — «Луна далеких віків» [336]. У краєзнавчому нарисі «Дубно, княжий мій граде» в розділі «Дубно прикрашають імена» зазначено і про одного з перших серед українців дослідників Африки доктора Юрія Шумовського [283, с. 39].

Заслуговує на увагу висвітлення в історіографії питання щодо передачі вченим на батьківщину особистого наукового архіву в 1995 р. З цього приводу тогочасний директор ДІКЗ м. Дубна П. Смолін помістив публікацію «Дивлячись у майбутнє древнього Дубна» [323, с. 2] у газеті «Вісті Рівненщини». Про проведення презентації особистого архіву дізнаємося з публікації «В ім'я суцього і грядущого України» [270, с. 8] з діаспорного тижневика «Гомін України». Про іменування виставки «Нашого цвіту по всьому світу» згадала краєзнавиця О. Гавриленко у статті «Кілька сторінок роботи науково-

освітнього відділу державного історико-культурного заповідника м. Дубна (1990–2013)» [271, с. 6–10]. Тогочасний голова Дубенської міської ради народних депутатів Е. Шубін у листі від 12. 10. 1995 р. висловив подяку вченому, запевнивши, що в майбутньому матеріали займуть належне місце в музейній експозиції, «присвяченій Вам і Вашій славетній родині, яка все своє подвижницьке життя присвятила Україні» [87, арк. 1].

Про неодноразові запрошення Ю. Шумовського на батьківщину маємо інформацію з листа-відповіді вченого до голови м. Дубна на прохання з'єднатися з земляками при святкуванні визначних ювілеїв — дня м. Дубна та 2000-ліття Християнства. Листа під заголовком «Високошановні і дорогі мої Панове і Земляки!» опубліковано в газеті «Редут». У ньому вчений висловив подяку за запрошення, зазначивши: «Ми всі, ціла родина, завжди були близько зв'язані з Вами, рідними земляками, і що б не робили, завжди пам'ятали свій обов'язок перед Батьківщиною... дуже сердечно дякую всім Вам за добру пам'ять про мене, вже 90-літнього вашого земляка науковця, скидальця за океаном» [269, арк. 1].

Відомості про Ю. Шумовського сьогодні можна знайти в «Енциклопедії Українознавства» за редакцією В. Кубійовича [294, с. 3905], у бібліографічних довідниках, таких, як «Волинська літературна еміграція» [290, с. 80–81], «Розсіяні по світах» [291, с. 56–57] — С. Козака та «Музейні фахівці Рівненщини» [286, с. 176–177] — Н. Кажана, де подано інформацію про Ю. Шумовського як «археолога, публіциста, священика». В іноземному виданні «A History of African Archaeology», у розділі «Зміна методів цілей парадигм», вказано про George Szumowski та його відкриття в африканській археології [264, р. 164].

На офіційній сторінці Львівського крайового ставропігійного братства святого апостола Андрія Первозваного міститься стаття «Православні вчені світової слави», в якій з-поміж таких відомих особистостей, як Б. Возницький, Я. Ісаєвич та І. Свешніков, найбільшу увагу приділено постаті Юрія Шумовського — «дивовижній, непересічній» [257].

Усе ж, попри значну кількість публікацій, у сучасній українській та зарубіжній історіографічній науці не виявлено досліджень із повноцінним узагальненням і поцінуванням плідної етнографічної діяльності Юрія Шумовського.

1. 2. Огляд джерел.

Джерельну базу дисертації складають різноманітні за походженням, змістом і характером неопубліковані і опубліковані джерела. Під час роботи над дослідженням використано декілька груп джерел: 1) архівні документи і матеріали; 2) матеріали періодичних видань; 3) наукові праці Ю. Шумовського; 4) епістолярну спадщину вченого.

Дисертантка використала неопубліковані матеріали архівів м. Тернополя, м. Рівного, фондів історико-культурного заповідника м. Дубна та Рівненського краєзнавчого музею.

У Дубенському державному історико-культурному заповіднику опрацьовано особистий архів науковця. У роботі використано матеріали наступних фондів справ: «Збірник статей др. проф. митр. Юрія Шумовського на богословсько-релігійні і історично-церковні теми; написані до 1983-го р.» [48, арк. 1–97]; «Науково-журналістична праця о. Др. Проф. Юрія Шумовського як археолога та кореспондента Організації Об'єднаних Націй 1963–1982 рр.» [49, арк. 1–81]; «Наукова діяльність та праці о. Др. Проф. Юрія Шумовського в Західній Африці в державі Малі, як археолога, директора французького інституту Чорної Африки та фундатора і директора першого археологічно-етнографічного музею в м. Бамако від 1951–1957 рр.» в двох томах [62, арк. 1–118; Т. 2. 50, арк. 1–101]; «Наукові та адміністративні документи щодо археологічної праці Ю. Шумовського в Африці» [51, арк. 1–100]; «Альбом з документами, рецензіями і матеріалами про педагогічну і наукову працю Юрія Шумовського, уродженця с. Мирогоща Дубенського району» [26, арк. 1–150]; «Збірка статей на релігійні і науково-популярні теми та нотатки про працю наукову і журналістську о. Др. Проф. Юрія Шумовського

до 1983 р.» [70, арк. 1–110]; «Діяльність о. Др. Проф. Юрія Шумовського як представника УККА і ПАУК та кореспондента при Організації Об'єднаних Націй в Америці, Нью-Йорк від 1963–1982 рр.» [69, арк. 1–188].

Вивчено багатотомні спогади Ю. Шумовського: «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священницької родини на Волині» (1991–1996 рр.), що є основою джерельної бази дослідження [102, 294 с.; 103, 174 с.].

З допоміжного фонду ДІКЗ опрацьовано та використано в роботі наступні справи особистого архіву вченого: «Доповідь про життя африканських народів (англ. мовою)» [101], «Ukrainian academy of science of USA» [85], «Матеріали про Ю. Шумовського: робота в Африці, священницька діяльність, листування» [82], «Доопрацювання, матеріали та огляди» [90], «Перший з українців археолог дослідник Африки» [94], «Переписка з УВУ» [86], «Археологія в Африці» [92].

Вагому частину особистого архіву вченого становлять нормативні документи, серед яких: листи польського археологічного музею щодо делегації Юрія Шумовського на території Дубенського повіту [46, арк. 6; 47, арк. 1; 80, арк. 1], матеріали про навчання вченого у Варшавському університеті [81], документи про уповноваження вченого капеланом французьких військ у Німеччині [79], особисті документи Ю. Шумовського, пов'язані з міграцією вченого [71], [72], [73], [74], [75], [76], [77], [78].

За матеріалами фондів ДАРО Р-562 — «Рівненський краєзнавчий музей (1939–1975 рр.)» та Р-33 — «Рівненська міська управа періоду німецької окупації (1941–1945 рр.)» Державного архіву Рівненської області відтворено музейну діяльність Ю. Шумовського. У фондах наявні такі матеріали: у фонді Р-562 — заява Ю. Шумовського з проханням перевести його до однієї з місцевих шкіл Рівного у зв'язку з призначенням на посаду наукового працівника Рівненського музею [11, арк. 1–10]; у фонді Р-33 — заява про призначення Ю. Шумовського вчителем української мови в Рівненській українській математично-природничій гімназії ім. Гетьмана І. Мазепи [15, арк. 370, 371, 380, 383], інформація про перебування Ю. Шумовського на початку 1941 року

на посаді завідувача історичним відділом при музеї [17, арк. 12, 14, 25, 26, 39], заява Ю. Шумовського до Бурмістра з проханням не відбирати заробітної плати за роботу в музеї [12, арк. 12], заява Ю. Шумовського до Головного Управління в м. Рівному щодо пропозиції створення місцевого музею, з зазначенням попереднього досвіду роботи в даній галузі та з проханням призначити його на посаду керівника новоутвореного музею; список штатної чисельності новоутвореного музею та проект по збереженню музейних пам'яток в Рівному [16, арк. 1, 7, 8, 24, 97], відпис Гебітскомісара у справі музею та бібліотеки [23, арк. 35–36], інвентарний опис 5-ти відділів музею [13, арк. 1–21], звіт по інвентаризації експонатів 5-ти відділів музею, із зазначенням кількості інвентарних номерів та їх ціннісної вартості [18, арк. 15–20], бюджет Українського Міського Музею на 1942 р. [14, арк. 27–31], інформація щодо відряджень Ю. Шумовського [21, арк. 1–15]; відомості про видачу заробітної плати працівникам музею [20, арк. 1–40]; заяви працівників, штатний розпис, табель, документ-пам'ятка «Правила користування книжками в міській Бібліотеці в Рівному» [19, арк. 1–39], списки боржників бібліотеки [22, арк. 30–57], інформація про фінансове забезпечення Ю. Шумовського, отримання ним доплат за роботу на посаді директора музею, за поєднання з просвітницькою діяльністю у школі сестер-акушерок, в математично-природничій гімназії ім. гетьмана І. Мазепи та за знання німецької мови [24, арк. 14, 43, 112, 212, 218, 223, 227, 230], листи, що стосуються пошуків радянською владою втрачених експонатів [25, арк. 163–256].

Інформація щодо проведення вченим археологічних розвідок на території Рівненської області, встановлення місця знаходження слов'янських городищ та інших археологічних пам'яток наявна у ф. Р-562: «Інформація бывшего делегата Варшавского, Львовского и других музеев в Польше Магистра Шумовского о месторасположении славянских городищ и других археологических памятников старины на территории Ровенской области» [10, арк. 1].

З особовою справою Ю. Шумовського, в якій містяться матеріали щодо просвітницької діяльності вченого, можна ознайомитись у фонді Р-33: «Шумовський Юрій Федорович учитель гімназії в Рівному» [9, арк. 1–31].

У Державному архіві Тернопільської області знаходяться особові матеріали Юрія Шумовського — учня Кременецької духовної семінарії (1925–1928 рр.): [8, арк. 1–4].

Значну частину наукової спадщини вченого становлять дослідження звичаїв та обрядів племен Західної Африки. Серед них науково-популярна книга «Під гарячим сонцем Африки» [169], неопублікована праця «По слідах давноминулого Африки» [1] та публікації у діаспорних періодичних виданнях: «Свобода» (Джерсі-Сіті) — «Червона загроза над Африкою» [206, с. 2], «Жінка Чорного континенту» [183, с. 2], «Об'єднання африканських народів» [184, с. 2], «Африканська преса» [188, с. 2], «Народи Африки та їх боротьба за незалежність» [179, с. 2; 180, с. 2], «Країна Магриб» [189, с. 2], «Проблема національної мови в Чорній Африці» [190, с. 2]; «Новая заря» (Сан-Франциско) — «Тайни африканських печер» [176, с. 3], «По следах старинной империи Гана» [175, с. 4], «Культ змей в народов Африки» [174, с. 4]; «Америка» (Пенсильванія) — «Африка в огні» [181, арк. 33]; «Новое русское слово» (Нью-Йорк) — «Доисторический человек Западной Африки» [171, с. 2]; «Ми і Світ» (Париж) — «Культ рослин у муринів Африки» [168, с. 11–13], «З мого побуту в Судані» [166, с. 20–26; 167, с. 10–14], «Маска в муринів Африки» [163, с. 51–54], «Посеред джунглів і саван» [162, с. 41–44]; «Овид» — «Ба Фаро» [182, с. 43–48]. Низка розвідок дослідника побачила світ у виданнях Французького інституту Чорної Африки: «Notes Africaines» — «Fouilles a Fatoma (region de Mopni, Soudan)» (1954) [238, р. 102–108], «Notes sur la grotte prehistorique de Bamako» [237, р. 35–40; 242, р. 673–680], «Fouilles a Kami et decouvertes dans la region de Mopti (Soudan)» [240, р. 65–69], «Fouilles a Nantaka et Kelebere» [243, р. 33–38]; «Africaines» — «Notes sur les hashes neolithiques soudanaises» [245, р. 98–102], «Vestiges prehistoriques dans la region de Bandiagara» [247, р. 19–23]; «Bulletin de L'Institut Francais d'Afrique Noire» — «Fouilles d L'abri sous roche de

Kouroukorokale (Soudan Francais)» [244, p. 462–508], «Sur une gravure rupestre du Niger a Bamako» [246, p. 651–654], «Fouilles au nord du Macina et dans la region de Segou» [248, p. 224–508]; «Le Soudan Francais» — «Les richesses archeologiques du Soudan et la question de leur conservation» [236], «La richesse archeologique des grottes du Soudan» [239, p. 1–2]; «Seawanhaka» — «Relevance of African culture» [250, p. 7], «Primitive man as sorcerer, magician (by George Szumowski)» [249, p. 7–8].

Не менш важливими є опубліковані праці вченого, що були представлені на панафриканському конгресі доісторії в Алжирі у 1952 р.: «La question de l'industrie microlithique aux environs de Bamako» [241, p. 663–669], «Industrie prehistorique en forme de «coup de poing» aux environs de Bamako» [235, p. 481–484].

Дослідження краєзнавчої діяльності вченого, результатів археологічних розкопів, етнографічних досліджень та польових спостережень, здійснених на Волині, ґрунтуються на вивченні його наукових праць, представлених у часописі «Волинь»: «Містечко Острожець» [149, с. 3], «Доісторичні тварини» [148, с. 3], «Село Мирогоща» [152, с. 2], «Дещо про м. Рівне» [153, с. 3], «Слідами минулого» [156, с. 3], «Село Городок в минулому» [157, с. 3], «Праісторія Волині» [151, с. 3]. Натрапляємо на праці такого роду і в діаспорному науково-популярному збірнику волинезнавства «Літопис Волині»: це переопубліковані розвідки «Село Городок в минулому» [194, с. 44–45] і «Містечко Острожець в давнину» [193, с. 41–44], а також вперше опубліковані праці «Старі пам'ятки Волині (кургани, городища, замчиська тощо)» [173, с. 157–158], «Старі пам'ятки Волині» [Шумовський 1962г, с. 112], «Волинські воєводи» [178, с. 102]. Важливою є стаття вченого періоду його еміграції про історію Волинського краю «Волинь 400.000 років тому» в діаспорній газеті «Українське слово» (Париж) [159, с. 3].

Заслуговує на увагу стаття Ю. Шумовського окупаційного періоду «Archäologische, geologische und historische Denkmaler in Lande — wissenschaftliches Material», опублікована в тогочасній німецькомовній газеті

«Deutsche Ukraine-Zeitung», у якій вчений подав науковий опис археологічних, геологічних та історичних пам'яток Волинського краю [232, с. 3].

Особливу наукову вартість мають праці вченого, присвячені дослідженням пам'яток української культури, серед яких чимало уваги автор приділив опису придорожніх хрестів: «Придорожні святині в Україні» [155, с. 3], «Культ Хреста у народів світу і в Україні» [165, с. 8–12; 197, с. 5–8].

Учений зробив значний внесок щодо напрацювань з методики виявлення і збереження історичних пам'яток. У статті «Археологічні пам'ятки Волині та спосіб збереження їх» [145, с. 607–609; 146, с. 657–659] у періодичному церковно-громадському виданні «Церква і нарід» він подав вказівки для аматорів з метою зорієнтувати їх в археології та елементарні відомості про археологічні пам'ятки, що знаходяться на Волині.

Про власне бачення Ю. Шумовського щодо особливостей організації діяльності музею у складних окупаційних умовах довідуємося з його статей як дописувача окупаційної газети «Волинь»: «Нові експонати в Українському музеї в Рівному» [150, с. 4], «Зберігаємо старовинні пам'ятки» [154, с. 3], «В охороні мистецтва і пам'яток Волині» [147, с. 2], «З праці музею в Рівному» [118, с. 4], «Музей у Рівному» [127, с. 1].

Узагальнений огляд про діяльність музею вчений подав уже в еміграції, у статті «З історії Українського Рівненського Округового Музею» [161, с. 44–47], опублікованій у паризькому журналі «Ми і світ». Варто згадати і про статтю «З історії Українського музею в Рівному», опубліковану в газеті «Українське слово» [160, арк. 10].

Важливі наукові узагальнення щодо методики організації музейної справи вчений висловив у статті «Українське музеєзнавство за кордоном», опублікованій у газеті «Свобода» [207, с. 2, 4].

Етнографічна спадщина вченого також представлена дослідженнями календарної обрядовості українців: «З Новим роком» [201, с. 7–9], «Новий рік але старі звичаї» [158, с. 5], «Христос народжується, славте Його» [205, с. 11–13], «Різдвяні обряди українського народу» [204, с. 15–17], «Різдвяна ніч на руїнах

старовинної Гхани» [198, с. 4], «Різдвяна бувальщина» [213, с. 5], «У святу великодню ніч» [211, с. 6–7], «Христос воскрес» [192, с. 5]. Традицію писанкарства, супровідного Великоднім святам заняття, вчений описав у статті «Дещо про наші писанки» [210, с. 2–3; 214, с. 66–67].

Матеріали дослідження Юрієм Шумовським питання взаємин українців з чехами представлені у творчій спадщині вченого статтею «Із життя чехів у Мирогощі» [215, с. 17–19].

Дослідження народознавчої спадщини вченого також ґрунтується на опрацюванні його релігієзнавчих праць на богословсько-релігійні та історично-церковні теми. Це публікації в діаспорних парафіяльних виданнях: Українське православне слово (Нью-Йорк) — «Дещо про богослужбову мову в українській православній церкві та еміграції» [208, с. 11–13], «Початки богопочитання» [209, с. 9–13], «Христос і люди» [196, с. 3–5]; Український православний вісник (Нью-Йорк) — «Кілька слів про наше церковне православне Богослуження» [202, с. 25–27], Вісник Української православної церкви св. Тройці (Ірвінгтон, Нью-Джерсі), «Автори чотирьох канонічних Євангелій» [199, с. 20–21], «Ми і церква» [203, с. 5–7], «Улюблене місце Христа» [191, с. 9–10].

Особливу наукову вартість становлять дослідження вченого, що стосуються єврейського питання. Наукові доробки з цієї тематики знаходимо в еміграційних періодичних виданнях «Новое русское слово» — «Затерянное еврейское племя в Африке» [170, с. 2], «Єврейская эмиграция в Африке» [195, с. 2]; «Вестник Израиля» — «Затерянное гебрейское племя в Западной Африке» [172, с. 31–32]; «Віра й культура» — «Загублені нащадки народу Божого» [164, с. 14–17].

Для дослідження діяльності вченого надзвичайно важливі відомості про його співпрацю з НТШ. Відповідні матеріали знаходимо у Хроніці НТШ [138, 68 с.], Бюлетні НТШ [108, 27 с.] і в епістолярній спадщині вченого, що представлена листуванням Ю. Шумовського з такими представниками Товариства, як Я. Пастернак, Р. Смаль-Стоцький, Р. Кобринський, М. Вайнар,

О. Андрушків, В. Лев, В. Стецюк, І. Головінський, Н. Джемейка, В. Кубійович, Я. Падох [26, арк. 1–150].

Про роботу Ю. Шумовського кореспондентом ООН дізнаємося з публікацій «ОН очима коресподента» [185, с. 2] газети «Свобода» та «У склянім хмародері Об'єднаних Націй» [186, арк. 17; 187, арк. 18] газети «Америка».

Важливу частину джерельної бази дослідження становлять опубліковані документи, матеріали зарубіжної та вітчизняної преси, публіцистика ХХ століття, а також неопубліковані архівні матеріали.

Створено достатню і максимально достовірну наукову базу, що дає можливість з належною повнотою проаналізувати етнографічну діяльність Ю. Шумовського. Значна кількість джерел, залучених у цій роботі, міститься в особистому архіві вченого і до наукового обігу вводиться вперше.

1. 3. Методологічна основа дослідження.

Дисертація є історико-біографічним дослідженням, має комплексний проблемно-тематичний характер і ґрунтується на принципах науковості, історизму, об'єктивності та системності.

Серед комплексу загальнонаукових методів застосовано аналіз та синтез, індукцію та дедукцію, узагальнення, систематизацію, структурно-систематичний метод. У межах історичного підходу застосовано ряд спеціально-наукових методів: історико-генетичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, синхронний, просопографічний.

За допомогою історіографічного аналізу, синтезу та порівняльно-історичного методів систематизовано історіографічне надбання щодо вивчення життєвого шляху і творчої діяльності Юрія Шумовського, що дозволило критично розглянути наявні праці попередників, порівняти одержані ними результати і встановити повноту висвітлення даної теми.

При написанні дисертаційної роботи основна увага була спрямована на методи роботи з писемними джерелами — архівними матеріалами, спогадами та листами. В ході їх опрацювання використано методи архівознавчого

дослідження: з універсальних — наукового аналізу і синтезу, із загальнонаукових — історичний та логічний. Методи систематизації, класифікації, критики та їх ідентифікації дали можливість згуртувати джерельні матеріали відповідно до основних видів наукової діяльності вченого. Застосування важливого методологічного принципу історіографії — спадкоємності, допомогло встановити новизну доробку і її вплив на подальший розвиток науки.

Далі розглянемо особливості застосованої методики при здійсненні наукового дослідження відповідно до самої структури роботи.

З'ясувати суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя становлення Ю. Шумовського як етнографа, формування його наукового світогляду, допоміг просопографічний метод, завдяки якому була здобута інформація шляхом аналізу наукової діяльності вченого в контексті особливостей його характеру, відносин з оточуючими, життєвих подій.

Для висвітлення філософських поглядів і життєвих орієнтирів Ю. Шумовського, які мали вплив на його наукову діяльність, використано комплекс міждисциплінарних дослідницьких методів і принципів — загальнонаукових і специфічних: системно-структурного, філософсько-світоглядного, феноменологічного, герменевтичного. При застосуванні вказаних методів проаналізовано поодинокі факти і на основі їх синтезу зроблено висновки щодо причин, з яких уродженець Мирогощі поєднав священничий фах з археологічним, і щодо впливу такого симбіозу на характер етнографічної діяльності вченого.

При розкритті питання про здійснення вченим краєзнавчих досліджень на Волині був необхідний метод класифікації. Його застосування дозволило оцінити доробок Ю. Шумовського з пошуку й опрацювання матеріалів етнографічної спадщини українського народу та систематизувати результати за напрямками, які стали показниками для виявлення нових знань про діяльність дослідника.

Відтворити участь вченого в організації музейної справи на Рівненщині вдалося завдяки систематизації та аналізу значного пласту архівних матеріалів.

Для вивчення історичних подій, які на той час відбувалися в суспільстві, для встановлення ролі вченого у розвитку музеєзнавства були застосовані проблемно-хронологічний та синхронний методи.

Віднайденню матеріалу, який стосується колекції вишивок Ю. Шумовського, сприяло застосування методу наукової евристики, яка також дала можливість встановити цінність колекції для розвитку українського народного мистецтва і загалом етнографії та ввести відомості про неї до наукового обігу.

Виокремлення досліджень вченого про календарну обрядовість українців з його краєзнавчих та богословських праць, а також подальший аналіз цих досліджень здійснено на основі системно-структурного методу. Він дозволив відкрити оригінальний і новий для народознавства підхід ученого до висвітлення календарної обрядовості українського народу.

Реконструкцію процесу створення Ю. Шумовським Національного музею у м. Бамако як результату його наукової діяльності на Африканському континенті реалізовано завдяки сукупності архівознавчих методів: систематизації та ідентифікації (збору архівних даних).

Для висвітлення досліджень вченого в царині традиційно-побутового укладу, звичаїв та обрядів, мистецтва племен Західної Африки застосовано метод наукової систематизації, завдяки якому сформульовані нові висновкові знання про рівень розвитку побуту та культури представників давньої африканської культури.

При аналізі гіпотези Ю. Шумовського про єврейське походження племені пель застосовано герменевтичний метод (вивчення наукового доробку, напрацювань та англомовних статей автора).

Оцінити вагомість наукової співпраці дослідника з НТШ допоміг емпіричний метод, завдяки якому отримано інформативні дані з матеріалів епістолярію та зарубіжної преси.

З'ясувати фактографічну вартість для української етнології спогадів ученого «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині» вдалося завдяки аналізу та узагальненню виокремлених даних.

Праця Ю. Шумовського «По слідах давноминулого Африки» з погляду на її значення для розвитку світової африканістики та сучасної української етнології аналізувалася на основі вивчення листування вченого з тогочасними світовими науковими інституціями стосовно питань важливості її видання.

Застосування сучасних методологічних підходів забезпечило достовірність результатів наукового пошуку.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

На основі вивченої історіографії проблематики з'ясовано, що незважаючи на велику кількість наукових студій, у сучасній історичній науці відсутні дослідження, які б узагальнили та відтворили значення багатогранної спадщини науковця. Наявні праці містять переважно фрагментарну щодо теми дисертації інформацію, — їхні автори здебільшого дають загальну характеристику постаті Ю. Шумовського, відтворюють хронологію його життя, відляючи більше уваги висвітленню і характеристиці якогось періоду з його біографії і майже не розкриваючи особливостей етнографічної діяльності.

Проблематика дослідження етнографічної діяльності Ю. Шумовського залишається належно не оціненою сучасною українською історіографією. До сьогодні в українській і зарубіжній історіографії немає комплексного дослідження, яке би стосувалося повного висвітлення етнографічної діяльності Ю. Шумовського, опубліковані лише невеликі огляди з цієї проблематики, тому пропонуване дослідження є актуальним і важливим. Робіт, які би науково досліджували етнографічну діяльність Ю. Шумовського, не виявлено.

Комплексне дослідження наукової діяльності Юрія Шумовського в галузі етнографії передбачає використання, співставлення та порівняння різних за типом і видом історичних архівних джерел: наукових праць вченого, його

спогадів та епістолярної спадщини, матеріалів тогочасних періодичних і публіцистичних видань.

Джерельна база зазначеної проблематики дає достатньо матеріалів для вивчення етнографічної діяльності Юрія Шумовського і є цілком репрезентативною, аби комплексно розв'язати дослідницькі завдання.

Використання широкої методологічної бази у дослідженні забезпечує досягнення поставленої мети, дає змогу всебічно проаналізувати визначену наукову тему, окреслити та вирішити окремі проблемні завдання, щоб показати роль Ю. Шумовського в історії України та значення результатів його етнографічної діяльності для сучасного народознавства.

РОЗДІЛ 2

КРАЄЗНАВЧА ТА ЕТНОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО НА ВОЛИНІ (1930-ті – 1940-ві рр.)

2.1. Суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя становлення Ю. Шумовського як народознавця.

Юрій Федорович Шумовський — археолог, етнограф, священник. У сучасній Україні його ім'я не є загальновідомим. Родом Юрій Федорович із Волині. Народився 23 березня 1908 р. в селі Мирогоща Дубенського повіту Волинського воєводства в родині священника.

На формування світоглядної основи фундаментальних цінностей майбутнього вченого передусім вплинули його батьки. Батько — отець Федір Миколайович — протоієрей, закінчив Київську духовну академію, 55 років служив на благо Волині й був одночасно вчителем, лікарем, громадським діячем, взірцевим батьком і вихователем як власної, так і парафіяльної сім'ї; мати — Марія Іванівна — випускниця жіночого училища при Острозькому Кирило-Мефодіївському братстві, мала музичну освіту, займалася вихованням дітей, навчала їх грамоті, належала до родини Ціховських із гетьманського роду Скоропадських. У сім'ї, де зростало шестеро дітей (найстарший Арсен, відтак Анастасія, Павло, Петро й Олександра), Юрій був наймолодший.

В особистому архіві вченого віднайдено документ «Дещо з родоводу родини Шумовських», у якому він відзначив про походження своїх прадідів та їхню належність до священницького роду: «Мої батьки зі сторони батька і матері походять зі старої шляхти — дворян з гербами польського походження. Діди мої і прадіди переважно були католицького віровизначення чи інакше «уніяти». Моя бабуня Анісія Михайлівна Цеховська мати моєї рідної матері була католичка і вихована в школі жіночій католицькій та завжди як я пам'ятаю молились по католицькому молитовнику українсько-польської мови з текстами

по латині. Прадід по батьку був теж з уніатів, але дід та батько були вже православні» [95, арк. 1–2].

Оптимістичне світосприйняття Юрія формувалося в родинному колі, в якому виявляли особливу увагу вихованню, освіті та плекали повагу до національної культури й мови, де панували розуміння, взаємоповага, доброзичлива атмосфера. Діти шанували своїх батьків, про що відомо зі спогадів ученого: «...слова батьків чи порада їх були святими для дітей» [103, с. 1].

Важливе значення у закладенні суспільного орієнтиру в світорозумінні вченого відіграло середовище, в якому він перебував з дитинства, — зростав у проукраїнській родині, в якій часто приймали місцеву еліту. Юрій Шумовський згадує, що коли їхня хата заповнювалася багатьма гостями, всі хором співали українські думи та народні пісні. Основна роль у прийняттях належала батьку, який вмів зацікавити гостей своєю красномовністю, полюбляючи філософські та релігійні теми [103, с. 57–58].

Проведення просвітницької діяльності Шумовськими у рідному селі: будівництво кам'яної школи, створення першої кооперації [103, с. 91], надання безкоштовних уроків української мови та літератури, створення аматорського театру, заснування української бібліотеки [103, с. 193], із сподіванням, що наступить пора, коли це буде потрібне народові, вишколило у майбутнього вченого почуття соціального обов'язку.

Політична свідомість родини виплекала у Ю. Шумовського високі патріотичні почуття, про що свідчать зроблені ним важливі висновки про становище українців під владою інших держав, яке було непростим, тому необхідно було боротись за власну незалежну країну — «...і творити свою українську народну державу».

Соціально-політичні події початку ХХ ст. вплинули на становлення системи поглядів ученого, образ батька священника-військового, яким він пройнявся, відобразився у його свідомості. За складних умов Першої світової війни о. Федір був змушений розлучитись із сім'єю, відправивши її вглиб Росії,

а сам залишився в с. Мирогоща, щоб духовно підтримати солдатів та селян, котрі не пішли з рідних місць, за що отримав усі священницькі нагороди, зокрема і митру, а за громадську діяльність — орден св. Анни III ступеня. Як згадує вчений у своїх спогадах: «Я милувався татком у чорній расі з фіолетовими відлогами на рукавах і різними орденами, медалями, хрестами на грудях. Часом залазив у скриньку, де вони зберігалися, і бавився та приглядався, чіпляв їх до своєї «гімнастерки». Очевидно, провидіння Боже і скерувало мене свого часу теж бути військовим священиком спочатку в Польщі, виконуючи обов'язки військового капелана, а під час Другої Світової війни — генеральним капеланом Французької армії в Німеччині для військовиків православного віросповідання, аж до 1949 р.» [103, с. 161].

Тривожний для Волині революційний період з 1918-го по 1921-й роки позначився на розмислі молодого українця. По-перше, він продовжує завзято вчитися: спочатку в Дубенській гімназії, де проявляє упервину в своїй життєвій позиції антирасизм, згадуючи про роки навчання наступне: «У школі я швидко зжився зі всіма націями та був близьким другом, товаришем, колегам іншої національності, особливо жидам, полякам, чехам, так що всі вони для мене були передовсім колеги без різниці національних чи політичних поглядів...» [333, с. 153–155]. По-друге, згодом — у Рівненській російській гімназії, потрапивши в ці буремні роки під вплив професора-українофіла Бориса Веселовського, був наприкінці навчального року виключений за антиросійські настрої й український націоналізм.

Доленосна дія фамільного оточення позначилась на його неостаточному виборі роду діяльності — як представник духовної родини інтелігентів, став продовжувачем сімейної пасторської традиції, вступивши до Кременецької духовної семінарії (з 1920 до 1939 року м. Кременець належав до Польщі). Отець Федір мріяв, щоб один із синів змінив його на посаді настоятеля храму в с. Мирогощі. Про свої юнацькі роки Юрій Шумовський згадує такими словами: «Мої дорогі і незабутні Тато і Мама... мене посвятили Богові і народові. Тому і віддали мене до духовної семінарії в м. Крем'янець, а після на теологічний

факультет Варшавського університету. Отож, зі світського оточення гімназійного я перейшов до духовного» [103, с. 1].

Навчаючись у семінарії, Юрій Шумовський вполював богословські предмети, літературу, історію та латинську мову, тяжкими для нього були грецька мова, математика, тригонометрія [103, с. 1]. Також вчений зазначив, що на той час в Кременецькій семінарії були добрі професори, як-от О. Кульчинський, Н. Вишневецький, М. Кобрич, Г. Крась [103, с. 1]. Семінарське середовище справило враження на нащадка осередку української духовної інтелігенції, який охарактеризував цей період навчання так: «Мушу зазначити, що перший рік, коли вступив я до семінарії, то в ній панував «руський дух», але коли ректором семінарії став відомий діяч, українець о. Табинський, то семінарія цілком українізувалась» [103, с. 2]. Про оточення Ю. Шумовський зазначив наступне: «Семінаристи назагал були всі свідомі українці і плекали в семінарії українську духовну культуру...», брали участь у всіх державних святах, в так званих парадах, на яких співали українські народні пісні «Гей там за Дунаєм», «Їхав стрілець на війноньку», «Червона калино» [103, с. 3].

Після закінчення семінарії Юрій продовжив освітній процес на території сучасної Польщі [103, с. 11]. У Варшавському університеті він навчався спочатку на богословському, а згодом — на філософському факультетах. У своїх спогадах він так пояснює власний вибір: «Але найбільш мене зацікавила стисла археологія ще будучи на теології, коли я вперше знайшов кілька кам'яних доісторичних знарядь в своєму с. Мирогощі. Я тоді постановив вивчати доісторичну археологію і вступив одночасно на археологічний факультет та вивчав цю науку у проф. Антоневича» [103, с. 18].

Наукові підвалини становлення вченого як археолога заклали відомі вчені, що тоді викладали в університеті, — професор Іван Огієнко, котрий читав лекції з палеографії, церковнослов'янської мови та історії Кирила і Мефодія [103, с. 14]. У професора Івана Огієнка Юрій Шумовський був якийсь час асистентом, опрацьовував матеріали церковної палеографії і годинами просиджував у кабінеті вченого, перегортаючи старі рукописи і стародруки,

вивчав написи на старовинних речах [103, с. 18]. Корисними для майбутнього археолога стали лекції владики митрополита Діонісія, котрий викладав християнську археологію.

Про професорів Варшавського університету Ю. Шумовський згадує наступне: «На теологічному нашому факультеті багато предметів читалось по польські і були професори дуже добрі, здібні, але не всі знали польську мову». Серед викладачів були: проф. Біднов викладав «літургіку», проф. Лотоцький — «історію церкви», проф. Зизикін — «канонічне право», проф. Зайців — «українську мову та літературу», проф. Куляков — «гомілетіку», проф. Давидович — «догматичне богословіє», проф. Кісілевський — «екзегеза Старого Заповіту», проф. Арсен'єв — «порівнявче богословіє та грецьку мову», проф. Лапинський — «сектантство» [103, с. 13, 16, 16-Б, 18].

Юрій Шумовський навчався у Варшавському університеті добре, мав хист до богословських предметів, однак не до снаги йому було вивчати грецьку мову, яку в професора Арсен'єва здавав тричі. У майбутньому шкодував, що не вивчав її як належно, по тій причині, що незнання грецької мови шкодило йому в археологічних працях [103, с. 17–18].

Як археолог він формується ще в студентські роки, під час навчання його делегують від Польського археологічного музею на територію Дубинського повіту для дослідження археологічних пам'яток упродовж періоду з 22 березня 1928 р., по 31 грудня 1937 р.

Однак дуалізм, присутній у поглядах Юрія Шумовського, не полишає його думки як із причин життєвих обставин, так і з відчуття внутрішнього покликання — зайняти місце помічника настоятеля у храмі батька [103, с. 19]. Тож у 1932 р. після закінчення богословського факультету Варшавського університету отримав диплом магістра богослов'я й одразу висвятився на священника. У своїх спогадах він згадує: «Радив дехто стриматись від свячення і піти цілком цивільним шляхом, але традиція родинна, бажання батьків та особливо та ідея священства для свого народу і Церкви Христової переважили» [103, с. 24].

Молодий священник свою першу літургію разом з батьком відправив у рідному селі у день св. Архистратига Михаїла, про що обумовив: «...у цей перший день мого служіння і проповіді в своєму рідньому селі, то було щось надзвичайне!» Юрій вирізнявся здібностями до проповідництва і завжди мав у цьому успіх, за що його називали «Златоустим» [103, с. 25].

Надалі, після закінчення у 1938 р. філософського факультету (відділ археології та антропології) та захисту праці «Доісторичні погребальні культури на Волині», він починає поєднувати два роди діяльності [103, с. 41]. Як наслідок, отець Юрій став священником-археологом — єдиним на всю Волинсько-Крем'янецьку єпархію.

Пов'язання Юрієм Шумовським двох видів діяльності було сприйняте неоднозначно в колі духовенства: священник не повинен був займатися археологією за визначенням. Не змирившись із таким приписом, Шумовський науково довів церковним ієрархам, що археологія є не осквернення, а навпаки — пізнання істини людського буття, й отримав від митрополита Діонісія дозвіл на проведення розкопок на території Волині. Отримавши дозвіл на археологічні дослідження, він став одним із найвідоміших дослідників історії Волині. Згодом його діяльність вийшла далеко за межі України — спочатку в Європі, а потім в Африці та Америці він продовжив свою наукову роботу.

Про своє захоплення улюбленою справою знаний діяч згадував такими словами: «Я страшенно був закоханий в археологію, яка мене вивела в люди, на всесвітню арену...» [103, с. 41].

Ю. Шумовський — як священник — шукав відповіді на запитання про першооснови світу, сенс людського буття, не тільки звертаючись до Бога, Святого Письма, а й аналізуючи факти минулого: під час проведення археологічних розкопок учений мав змогу зіставляти релігійне знання та результати пізнання, здобуті в ході археологічних досліджень.

Прикметно, що Юрій Шумовський є автором богословських і філософських творів, в одному з яких знаходимо цікаву думку, що частково розкриває причини захоплення теолога археологією: «Так воно було і є в

дійсності, що не тільки народ не існував і не існує без релігії, віри в Бога, чи в своє божество, але й нема ні однієї нормальної людини, щоб не була релігійною, не носила в своєму серці Бога, чи назовні не віддавала б йому належну пошану. Жодна наука не може відкинути цього споконвічного явища в житті людства, а археологічні, історичні та етнографічні дослідження дають багато матеріалів про безліч матеріальних культур різних видів ще з доісторичних часів, ще з часу появи самої людини на землі. Аж до сьогодні» [209, с. 9].

Учений також стверджував, що людина вже на початку свого існування зрозуміла: «що знаходиться в розпорядженні якоїсь Вищої Сили, що керує світом та його особистим життям... що при будь-якій небезпеці може знайти бажаний прихисток у цієї Найвищої і Невидимої Сили». Значно важливішим вважаємо уточнення, що: «Часом людина, шукаючи тієї опори і захисту, морального чи душевного спокою, помилялася і шукала його в багатьох речах чи в явищах природи, в гromі, в блискавці, в планетах, у земних творіннях, у рослинах, у культурі предків тощо: одним словом — у всьому, що оточувало її». На думку дослідника, таке хитке становище людини сприяло створенню різних релігійних культур та обрядів і способів служіння Богові [201, с. 10].

Для підсилення викладеного вище варто навести ще й такі слова вченого: «Багато наукового матеріалу зібрано щодо вивчення історії людства, але ще більше таємниць криється під поверхнею землі та в усій природі. Багато дав би чоловік за те, щоб пізнати свій первопочаток. Безумовно, знаючи це, пізнав би також і найглибші тайни світу, тому не треба дивуватись, що людина вкладала й вкладає багато праці й сили над відкриттям таємниць свого походження й буття» [151, с. 3].

Після висвячення на священника Ю. Шумовський виконував обов'язки вікарія в рідному селі. Згодом отець Юрій отримав від митрополита Діонісія канонічну місію — місце другого священника в соборі й капелана військового, тюремного і шпитального [103, с. 27]. Він на початку своєї праці подає характеристику душпастирства: «Наше духовенство віддавало ідейно всі сили, знання і турботи для душпастирської праці в парафії, було освічене теологічно,

виховане духовно й релігійно та несучи власний хрест своїх обов'язків, було для парафіян духовними опікунами, а то й несли для людей культурно-освітню працю, медичну поміч та правдиву пораду...» [102, с. 1].

Обслужуючи свою парафію з батьком в с. Мирогощі, Ю. Шумовський часто був запрошений до інших сіл на Волині (с. Дуліби Гощанського р-ну, сс. Рачин, Погорільці (сучасна назва — с. Привільне) на Дубенщині, с. Воротнів біля Луцька) [102, с. 41].

Будучи помічником при батькові, Юрій Шумовський заснував перше на Волині «Дівоче Церковне Братство Пресвятої Богородиці» [97, арк. 1] із понад сотнею дітей віком від 8 до 17 років, чеської та української національностей, які керувалися статутом і мали дитячу бібліотеку [103, с. 34].

Багатогранна обдарованість талановитої особистості також набула виявів у царині просвітництва. Ю. Шумовський поєднував обов'язки вікарія з працею у Дубенській державній гімназії ім. С. Конарського (до 1934 р.). Серед документів священника є копія «Розпорядження канцелярії св. Синоду св. Автокефальної православної церкви у Польщі» про призначення Ю. Шумовського вчителем Закону Божого в семикласну державну чоловічу гімназію в м. Дубно [103, с. 26]. Згодом він викладав українську мову в молодших класах і релігію в усіх класах Рівненської української приватної гімназії (був законовчителем) і водночас у приватній початковій школі ім. І. Мазепи [9, арк. 7]. Запрошення Ю. Шумовського до викладацької діяльності у шкільних закладах є промовистим доказом його високої ерудованості та поваги до нього з боку української громадськості.

Щодо особливостей освітньої методики Шумовського потрібно зауважити, що вона була винятково оригінальною, бо навчаючи дітей молитися Богу, він розповідав безліч цікавих фактів з історії й археології, наводив конкретні приклади про те, що сам чув, читав, бачив, знаходив у археологічних експедиціях. Як людина не лише непересічної ерудиції й належної освіти, а й глибокого патріотизму, Шумовський прищеплював своїм учням любов до рідного краю. У своїх спогадах він згадував: «Лекції проходили в мене завжди

весело, по плану і з цікавим матеріалом, так що учні мої на лекціях ніколи не спали і брали завжди активну участь» [103, с. 53].

Згодом він учителював у гімназіях м. Ковеля «як професор української мови, латині і релігії» [9, арк. 3], поєднуючи просвітницьку діяльність з обов'язками настоятеля церкви св. Введення [103, с. 73, 75].

Напередодні Другої світової війни, з серпня 1939 р., Ю. Шумовський був делегований православним архієпископом Варшавським і польським митрополитом Діонісієм настоятелем парафії до м. Чернавчиці, що біля Брест-Литовська [103, с. 92–94]. Проте з початком наступу радянських військ він був змушений повернутися на Волинь.

Патріотичні та релігійні переконання його залишилися незмінними з початком радянзації краю у 1939–1940 рр. На той час він працював учителем російської та української мови в середній школі м. Здолбунова, але був звільнений за націоналізм і релігійну пропаганду [103, с. 109].

Юрій Шумовський надалі з 1940 р. поєднує археологічні студії з просвітницькою діяльністю: працює завідувачем історичного відділу Рівненського українського музею та викладає українську мову й літературу в 7–10 кл. Ровенської середньої школи № 3 [9, арк. 13, 15].

Розуміючи важливість збереження національної спадщини, дослідник збирав старовинні ікони, в основному по церквах та монастирях, книги-стародруки XVII–XVIII ст., фотографував та зарисовував старовинні церкви, костьоли, каплиці, божниці. У селах він знаходив контакти зі старожилами, від яких записував народні перекази, пісні, легенди тощо [266, с. 17–18].

Вченого сміло можна назвати організатором музейної справи на Рівненщині: у 1934 р. він був причетний до створення регіонального повітового музею в м. Дубно [312, с. 334–340], а під час німецької окупації (1941–1944 рр.) започаткував функціонування Обласного музею у м. Рівному [147, с. 2].

У 1944 р., після повернення радянської влади до м. Рівного, Шумовський змушений був емігрувати. Спочатку він знайшов прихисток у знайомих у Польщі, а згодом опинився у Німеччині, де знову повернувся до пастирської

служби. Зі статусом особистого секретаря і перекладача єпископа Платона (канцлера Синоду УАПЦ) він мав змогу перебратися до французької зони в Німеччині. Отримавши від архієпископа Савви Советова повноваження головного капітана-капелана, він служив для православних вояків французької армії під командуванням генерала Шарля де Голля. У Німеччині вчений продовжує наукову діяльність у музеї доісторичної археології при університеті м. Фрайбург. Надалі, у 1948 р., через переїзд до Парижа його виведено зі складу кліру православної єпархії Німеччини, а наступного року демобілізовано.

Згодом життєва ситуація наводить його до археології. Нелегкий еміграційний шлях ученого спершу привів його до Інституту палеонтології людини імені Принца Монако в м. Парижі, та згодом на прохання вченого світової слави професора Теодора Моно він переходить до Французького інституту Чорної Африки м. Дакар (Institut français d'Afrique noire — IFAN) в Сенегалі. До цієї установи його делегувало Міністерство колоній з археологічною місією. Надалі, у жовтні 1951 р., його було призначено завідувачем археологічного відділу IFAN у м. Бамако (філія науково-дослідної інституції французьких колоній), а потім — як наслідок вияву на цій посаді кваліфікованим фахівцем — директором установи [51, арк. 1–100].

Франція високо поцінувала здобутки українського вченого, нагородивши орденом і титулом «Почесний легіонер Честі». Міжнародна академія наук у Парижі обрала його членом своєї української секції. Ю. Шумовський також став членом Асоціації істориків Франції у Парижі.

Унаслідок хвороби Юрій Шумовський був змушений повернутися в Європу. У пошуках осередку для подальшої наукової діяльності він зупинився на НТШ як організації, що уможлиблювала наукову практику належного рівня. Він продовжив плідно працювати на благо науки у складі Товариства, підтримуючи зв'язок з українською діаспорою за океаном, ділився не тільки успіхами, а й описував важку працю та постійну ностальгію за батьківщиною.

Життєвий шлях вченого надалі проліг до США, де він отримав українську православну парафію і зміг повернутися до душпастирської праці та долучився

до викладання спецкурсів з українознавства при НТШ-А для студентів американських коледжів та університетів [26, арк. 105–108].

Діяльність Ю. Шумовського у Товаристві дала йому змогу обійняти посаду професора в Лонг-Айлендському та Фордгамському університетах Нью-Йорка, брати участь в міжнародних конгресах, симпозіумах у Польщі, Сенегалі, Алжирі, США, Канаді.

Останні десятиліття свого життя Ю. Шумовський провів у м. Саванні (штат Джорджія), де як місіонер від ООН працював кореспондентом газети «Свобода». Упродовж 1983–1993 рр. написав багатотомні спогади «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини з Волині», у яких висвітлив увесь свій життєвий шлях, зокрема період перебування на Волині та подальшу еміграцію.

Наукові досягнення вченого, як-от членство в Українській вільній академії наук у США, Інтернаціональному інституті Африки в Лондоні, Науковому інституті ім. Пілсудського в Польщі, Міжнародній Вільній академії наук в Парижі — важко переоцінити.

Юрій Шумовський відійшов у вічність у 2004 році на 96-му році життя, так і не повернувшись на батьківщину. Весь свій життєвий шлях присвятив науці та служінню Богу, не залишивши після себе нащадків. Провівши більшу частину свого життя в еміграції, на чужині він зумів продовжити свою наукову діяльність, закарбувавши помітний слід в таких містах, як Дубно, Рівне, Львів, Варшава, Фрайбург, Париж, Бамако, Нью-Йорк.

Юрій Шумовський — вчений, знаний в усьому світі, однак мало відомий в Україні. Підтвердженням цього є лист від 27. 06. 1994 р. Національного комітету з питань повернення в Україну культурних цінностей з нагоди передачі Ю. Шумовським в Україну особистого архіву. У ньому голова Національної комісії О. Федорук відмітив: «Ваш внесок у антропологію й археологію у нас, в Україні, ще не достатньо знаний, хоча Ви — перший українець дослідник Африки, засновник музею в Західному Судані, знаний в світі вчений. Ваш чин передати Україні свої культурні цінності заслуговує похвали, відзначення. Ми

цьому акту надаємо велике значення. Ваш науковий досвід потрібний нашій науці, вченим, аспірантам, дослідникам» [88, арк. 1].

Життя і наукова діяльність священника, археолога й етнографа Юрія Шумовського — це зразок справжнього гуманізму. Він, сповідуючи кредо «Не існує меж духовному вдосконаленню людини», власним життям утвердив високі фундаментальні цінності — волелюбність, твердість духу, гідність, прагнення мудрості, любов до Бога, до ближнього, до батьківщини. *Див. додаток 1.*

2. 2. Краєзнавчі дослідження Ю. Шумовського на Волині.

У період окупації Західної України Польщею у 1919–1939 рр. історичне краєзнавство продовжувало розвиватися завдяки зусиллям інтелігенції, зокрема волинської, у когорті якої доцільно згадати і Юрія Шумовського.

Наявні на сьогодні відомості не дають чіткої інформації про внесок Ю. Шумовського в розвиток історичного краєзнавства на приєднаних до Польщі українських землях. Розкриття питання щодо результатів пошуку вченим етнографічної спадщини українського народу в зазначений період потребує наукового з'ясування.

Перші кроки на шляху археологічних досліджень краю Ю. Шумовський зробив у період окупації Польщею заходу Волині. Детермінантом останніх було призначення вченого делегатом від Польського археологічного музею на територію Дубенського повіту для дослідження його археологічних пам'яток. Про це дають змогу стверджувати листи директора музею — доктора Романа Якимовича: від 26 квітня 1935 р. № 390-IX/35 [47, арк. 1], у якому зазначено про початок делегації Миролюба Шумовського (з 22 березня 1928 р.); від 9 квітня 1936 р. № 284-IX/36 [80], де вказано період, на який його делеговано (з 22 березня 1928 р. по 1 грудня 1935 р.); від 3 квітня 1937 р. № 274-IX/37 [46, арк. 6], у якому внесено дані про продовження делегації (до 31 грудня 1937 р.), (*див. додаток 2*). З цього приводу дослідник висловився у своїх спогадах так: «Безумовно, коли я отримав офіціальну делегатуру від Головного

Археологічного Музею в Варшаві... то вже тоді став на широку стежку провадити розшуки та викопалиська археологічні та геологічні» [103, с. 41].

Фундаментальним джерелом вивчення краєзнавчих здобутків Юрія Шумовського на теренах Волині є його біографія, уміщена в одному з листів до Ярослава Пастернака під окремим заголовком «Мої наукові праці, пошуки та відкриття, здійснені на Волині у 1934–1944 роках», де автор описав результати власної краєзнавчої діяльності на Волині, стратифіковані за відповідними тематичними групами: «Палеозоологія та Палеоботаніка», «Геологія», «Ботаніка», «Археологія», «Археологія, еклезіастична історія та каплиці», «Етнографічні роботи», «Роботи, пов'язані з Музеєм», «Опубліковані мною праці» [292, с. 239–242].

Розглянемо наповнення тематичних груп на прикладі групи «Етнографічні роботи». У ній учений перерахував опрацьовані ним етнографічні об'єкти, серед яких: «Колекція сотень українських вишивок та національного одягу», «Записи кількох сотень народних пісень, звичаїв та релігійних обрядів», «Фотографії та аналіз сільського життя, взірців ужиткових предметів і макетів сільських споруд» [292, с. 241].

Витоком краєзнавчих студій Юрія Шумовського варто вважати рідне його село Мирогоща. Історію цього села з указівками найважливіших історичних пам'яток і знахідок учений подав у статті з назвою «Село Мирогоща», опублікованій в окупаційній газеті «Волинь» [152, с. 2].

У межах краєзнавчого вивчення с. Мирогоща Ю. Шумовський насамперед зосередився на дослідженні території місцевої церкви архистратига Михаїла, де виявив залишки капища, зведеного для вшанування покровителя війни Перуна. Цей історичний факт він пояснив архітектурно-планувальним рішенням дерев'яної церкви: наявністю в ній мурованого з каменю вівтаря, вірогідно побудованого ще в середньовіччі чи навіть у дохристиянську епоху. З огляду на це вчений висунув гіпотезу, що під час християнізації слов'ян апостоли Христової науки для того, щоб не налаштовувати місцевий люд проти нової віри, не нищили атрибути віри поганської, залишали недоторканими місця для

молитов, лише змінюючи останні християнськими, а також ототожнювали ім'я, значення нового святого з поганським божеством. Зважаючи на припущення, що на вищезгаданому місці розташовувалося капище бога війни, апологети нової християнської віри освятили церкву ім'ям архистратига Михаїла [103, с. 45].

Продовженням археологічних досліджень на означеній території стало віднайдення Ю. Шумовським поблизу с. Мирогоща неолітичних знарядь праці та кераміки, що належала до трипільської культури. Це були перші здобутки молодого вченого, проте такі вагомі, що ними зацікавились музеї Польщі й Український національний музей у Львові, де працювали І. Свенціцький та Я. Пастернак [103, с. 41].

Загалом постає очевидним, що Юрій Шумовський є першим істориком, який ініціював археологічні розкопки на Волині у старовинних поселеннях Мирогоща, Костянець, Листвин, Мощаниця, Нараїв, Варковичі, Острожець, а також зібрав багату колекцію речей давнини — епох палеоліту, неоліту, бронзи та заліза. Завдяки археологічним знахідкам, які виступають як джерела дослідження краєзнавства, учений розширював знання про рідний край.

Означений період діяльності Ю. Шумовського як археолога прикметний розробленням ним авторської методики щодо виявлення та збереження історичних і археологічних пам'яток. Цю методику викладено в статті «Археологічні пам'ятки Волині та спосіб збереження їх», опублікованій у періодичному церковно-громадському виданні «Церква і нарід» [145, с. 607–609; 146, с. 657–659].

У зазначеній статті вчений з метою мотивації місцевого населення до збереження старовинних пам'яток ознайомив читачів з археологічними працями та подав елементарні вказівки для орієнтації в археології, зокрема описав історичні пам'ятки, визначив спосіб їхнього опрацювання та цінність на основі розподілу на дві групи — рухомі та нерухомі. До першої групи автор статті зарахував «камінні та кремінні знаряддя», «глиняні та металеві речі»,

«різні прикраси», «скамінілості», «монети та інші дрібні речі»; до другої — «городища», «оселі», «печері», «вали», «кургани», «могили», «замчиска».

Юрій Шумовський назвав низку заходів, яких потрібно було поетапно дотримуватися в разі знайдення нерухомої пам'ятки: зібрати про неї відомості серед населення місцевої околиці, «не дивуючись навіть противним історії легендам»; намалювати або зробити шкіц (зняти розміри) — з тією метою, щоб фахівець, уявивши цей предмет, зміг віднести його до певної категорії, та в разі необхідності виїхати на місце знайдення [145, с. 608]. Спектр заходів, обов'язкових до виконання за умови виявлення рухомої пам'ятки, за рекомендацією дослідника був такий: для збереження її від нищення і можливості продовжити належне дослідження тимчасово призупинити будь-які роботи в місці знайдення та сповістити фахівців або ж адміністративну владу; у разі знайдення одиночних предметів віднести їх до музею для відповідної консервації [145, с. 609].

Збір рухомих пам'яток Ю. Шумовський рекомендував організовувати у найбільш сприятливі для цього пори року — весну та осінь, коли поля вільні від посівів і тривають господарські роботи, бо «тоді саме плуг хоч і у варварський спосіб, вигортає на світло денне так цінні пам'ятки старовини, а ми їх мусимо збирати та опікуватись ними» [146, с. 659].

Цікаво, що пропагуючи збереження історичних пам'яток, учений звертався до представників інтелігенції, зокрема священників. Наведемо уривок із його статті: «Священик, учитель чи який інший представник місцевого населення мусить, на мою думку, бути піонером в збереженню, зібранні та опіці над всякими науковими пам'ятками старовини. В даному разі маю на меті лише Всечесних Пан-Отців, котрі, як ближні у відношеннях своїх до парафіян і місцевого населення, можуть частіше і велику користь принести науці своїми спостереженнями в історії своєї парафії, збиранням та записуванням різних легенд і назв околичних, які йому ніколи не відмовлять подати його парафіяни, і що пізніше може стати надзвичай цінним науково-історичним матеріалом для фахівців і наукових працівників» [145, с. 607].

Ще один напрямок краєзнавчих досліджень Юрія Шумовського — вивчення таких історичних пам'яток української культури як придорожні хрести. У статті «Придорожні святині в Україні», опублікованій у газеті «Волинь», дослідник розкриває історію походження останніх, стверджуючи, що давні українці ще за часів поганства встановлювали на роздоріжжях статуї різних богів, аби ті охороняли їх від усього злого. Такі статуї мали назву придорожніх. З утвердженням християнства поганські божества почали прибирати, встановлюючи на їхні місця символи християнства — камінні, дерев'яні хрести та статуї [155, с. 3].

У статті «Культ Хреста у народів світу і в Україні», що вийшла друком у журналі «Віра й культура», Ю. Шумовський охарактеризував символ хреста на основі релігійних учень, а саме — висвітлив історію його поширення з дохристиянських часів і розглянув ушанування в усьому світі в християнський період. Автор переконував, що символ хреста був даний Богом від початку світу, наводячи приклади творення відповідного знаку в таких явищах і процесах, як переломлення сонячних променів, ріст рослин, забарвлення тварин, кристали, поділ світу на чотири протилежні навхресні частини. З огляду на це дослідник констатував, що саме тому найвища і найдосконаліша істота Божа на землі — людина — прийняла цей спасенний і значущий у її житті знак хреста, який протягом століть по-різному вшановували люди, поки його не освятив «чесною Кров'ю» Месія — Христос — і дав нове призначення в людському житті — бути символом спасіння [165, с. 8].

Звичай установа христів на могилах, при дорогах, в селах, що був надзвичайно поширений в Україні та зберігся до наших днів, Ю. Шумовський пояснював так: «Український народ глибоко віруючий та консервативний у своїх звичаях і віруваннях, і не забув і цієї великої пошани до Животворящого Хреста Господнього, якої його навчили ще перші проповідники Христові». Тому стверджував, що саме з причин глибокої віри у святість, могутність і чудодійність Хреста як джерела та знаряддя порятунку український народ ставить останній, де тільки бачить у цьому потребу [165, с. 11].

На Волині, як і загалом в Україні, придорожні хрести завжди називали фігурами. З давнини і до сьогодні українці встановлювали такі хрести для охорони села та подорожніх від усього злого або на знак подяки Богові за порятунок від лиха, що минуло, наприклад, ворожого нападу, пожежі. Український народ незмінно належно опікувався ними, намагався втримувати в цілості, з належним виглядом, а в разі руйнації замінити на нові, поставлені на тому самому місці. Установлення таких святинь як хрести зазвичай проходило урочисто, з богослужінням — засобом охорони перед «пануючою чи наближаючою пошестю». Ю. Шумовський писав: «Хрести найчастіше зустрічаються дерев'яні, високі, з повним комплектом знарядь, якими розпинали Христа: обценьками, молотом, цвяхами, дощечкою з 30 срібними, що Іуда отримав за Христа, і т. п. На самому верхечку хреста, чи як в Україні звуть «фігури» обов'язково знаходиться бляшаний, чи з дерева вирізаний півень, помальований як фігура на червоно та обернений на схід головою, це символ світла і життя» [155, с. 3].

У своїх наукових візіях Ю. Шумовський обстоював думку про хрест як символ оберегу, що має чудодійну силу. Підтвердження цього вчений пов'язував з предметами, якими хрест прикрашають (фартухи, хустки, спідниці, рушники, намітки), — позаяк ці предмети є символом людських недуг, хвороб тієї частини людського тіла, яку прикривають, вивішування їх на хрест дарувало певну надію та віру в швидке одужання, зцілення і поміч. Дослідник, зокрема, зауважував, що фартух найчастіше вішали на хрест безплідні жінки, що благали у Бога дітей, сподіваючись, та жінки з жіночими хворобами в надії на зцілення.

Не оминув своєю увагою Юрій Шумовський і надмогильні хрести. Надписи, які добре збереглися на них і підлягають прочитанню, є цінним історичним матеріалом для вивчення історії України. Підкреслюючи значення останніх, учений наголошував, що з надмогильними хрестами пов'язано багато цікавих повір'їв, легенд, які молоде покоління забуває під впливом нових антихристиянських гасел, залишаючи такі цінні історичні дані на опрацювання

окремих наукових інституцій, що докладають зусиль для їхньої консервації та збереження [165, с. 12].

Загалом результатом краєзнавчих спостережень, численних археологічних досліджень Ю. Шумовського на території Волині стало реконструювання її історії шляхом опису поступового культурного розвитку. Так, у статті «Праісторія Волині» вчений стверджував, що «десятки великих осель з найдавніших часів, з різноманітною керамікою й господарським та військовим знаряддям, свідчать про розвиток господарства й родинного життя. Десятки й сотки розкопаних та відкритих гробів свідчать про поступовий розвиток похоронних і релігійних культів. Сотки городищ і курганів ясно вказують на тодішню опіку людства над собою. Все це величезні скарби старовини, чим може пишатись наша країна й які є найкращим документом давнього минулого нашої області» [155, с. 3].

Вчений вважав Західну Волинь однією з найбагатших на історичні та передісторичні пам'ятки місцевостей України, що, закономірно, неодноразово привертала дослідницьку увагу представників наукової спільноти.

Виконаний ним опис історичного розвитку Волині насамперед передбачав розгляд її історично-географічних меж, а також висвітлення особливостей появи тут у період давньої кам'яної доби перших людей: «Ховаючись від холоду та напасті хижаків по печерах, а потім в землянках і надводних хатках, наші предки все більше і більше збагачували свою духовну й матеріальну культуру» [151, с. 3].

У контексті характеристики розвитку господарства на Волині Юрій Шумовський зазначав про поширеність тут ще від початку заселення її території першими людьми таких способів господарювання, як мисливство та рибальство. Цьому сприяла наявність на Волині великих озер і широких рік, густих лісів. Спочатку мисливство та рибальство були поєднані між собою, а надалі — із розвитком знарядь праці — набули більшої самостійності, доки наприкінці кам'яної доби рибальство стало домінувати над мисливством і отримало значення окремого виду промислу. Такі зміни співвідносні з появою

спеціальних рибальських знарядь, як-от гарпуни з кісток тварин, гачки, плетені з лика чи з очерету сітки з кам'яними грузилами, знайдені ученим в означеній місцевості. Крім названих видів господарських промислів унаслідок збільшення потреб людини у харчуванні почало інтенсивно розвиватися пасічництво та землеробство (до землеробських знарядь праці цієї місцевості належать рала, мотики, серпи, коси тощо) [151, с. 3].

На переконання Ю. Шумовського, не менш інтенсивними темпами розвитку відзначалося гончарство: населення Волині виготовляло керамічні вироби різної форми, кухонне начиння, черені для випікання хлібних паляниць та інші речі, необхідні в домашньому господарстві [151, с. 3].

Учений також вказував, що найбільш поширеним на Волині способом добування вогню було тертя сухих частин дерева одна об одну, а відтак вогонь оберігав людину від холоду, нападу хижих звірів, був необхідний для приготування страв, ставав сигналом тривоги, частиною похоронних церемоній і засобом освітлення житла [151, с. 3].

У межах опису системи харчування прадавніх людей, які заселяли територію сучасної Волині, Ю. Шумовський констатував, що раціон місцевого населення складали не лише різні рослини і тварини, а й людське м'ясо. Втім, дослідник одразу зауважував, що в давні часи людина вдавалася до людодства не через брак їжі, а з причини побутування вірувань та звичаїв, що передбачали споживання людського серця, печінки, мозку та крові як символів прийняття мудрості, сили та відваги [151, с. 3].

Характеризуючи обрядовість доісторичних людей на Волині, Юрій Шумовський зупинився на розгляді похоронних культів. З огляду на віру в життя людини після смерті предки шанували пращурів, опікувались ними, зокрема завжди намагались задовольнити їхніх духів, залишаючи з покійниками їхню зброю, знаряддя та їжу в начинні [151, с. 3].

Цікавим видається запропонований дослідником опис традиційного одягу давніх людей Волинського краю, який носили насамперед не з метою захисту від холоду, а з естетичних міркувань. Спочатку частини такого одягу зв'язували

жилами тварин і ликом, а пізніше — зшивали нитками, скрученими з кінського волосу. Важливим елементом гардеробу давніх людей навіть у повсякденному житті були прикраси: чоловіки та жінки носили амулети, браслети, обручки, намиста з глини, каміння чи кісток. Жінки робили зачіски, що їх фіксували кістяними, а пізніше металевими шпильками. Обличчя, а то й усе тіло вкривали татуюванням чи фарбували червоною, жовтою вохрою [151, с. 3].

Ю. Шумовський зупинився також і на описі ведення торгівлі давнім населенням Волині. Остання мала характер обміну, зумовлений способом проживання давніх людей: кочуючи з місця на місце в пошуках кращої поживи, вони налагоджували між собою торговельні зв'язки. Йдеться, серед іншого, і про обмін з далекими околицями півночі, облаштований шляхом передавання в ті місцевості різноманітних знарядь праці, кремінців для оброблення мушель, які використовували у прикрасах, червоної вохри й інших чужих для них на той час речей [151, с. 3].

Під час проведення археологічних розкопок поховань на території Волині вчений досліджував віднайдені людські останки на предмет вироблення узагальненого бачення стану здоров'я місцевого населення. Відтак зробив висновок про те, що стан здоров'я давнього населення Волині відчутно контрастує зі станом здоров'я сучасників дослідника — давні мешканці краю мали менше хвороб, порівняно з теперішніми. Серед найпоширеніших хвороб давніх людей він називає здебільшого артрити, тобто нарости на кістках, натомість виокремлює такі хвороби, як туберкульоз кісток, ревматизм, венеричні захворювання та порохівниці зубів лише у представників неолітичного періоду.

Плідну діяльність Юрія Шумовського на території Волині у період її окупації Польщею — як вияв патріотизму вченого, небайдужості до культурної спадщини рідного народу та прагнення до відстоювання його національної ідентичності в умовах асиміляції історичних територій України — варто визнати вагомим внеском у розвиток всеукраїнського історичного краєзнавства.

2.3. Участь Ю. Шумовського в організації музейної справи на Рівненщині.

Юрій Шумовський, будучи відомим археологом, краєзнавцем, етнографом, увійшов в історію рідного краю також як творець музеїв. Утім, у сучасній історіографічній науці, незважаючи на значну кількість публікацій, відсутні наукові дослідження, які би повноцінно узагальнили та оцінили значення наполегливої праці вченого як головного організатора музейної справи на Рівненщині в міжвоєнний та повоєнний періоди.

В еміграції вчений подав характеристику початку розвитку музейної справи на Волині, зауваживши, що музеєзнавство почало розвиватися в Україні не так давно, незважаючи на кількість історично-культурних пам'яток минулого, представлених на теренах краю. Хоча збирачів та аматорів старовини в приватному характері вистачало і в попередніх століттях, справжній науковий підхід до цієї справи почався з кінця XVIII і на початку XIX ст. Він аргументує це тим, що «наші князі, а пізніше магнати, зберігали випадково знайдені археологічні й історичні експонати чи геологічні скаменіліості у своїх недоступних замках, палацах тощо. Там були вони сховані перед людським оком і перед наукою. Однак з бігом часу постають і в нас на Волині невеличкі музеї. І так до 30-их років нашого століття ми мали вже на Волині прекрасні музеї, а саме: ліцейський музей в Крем'янці, воєвідський музей в Луцьку, музей в Острозькому замку, що його заснував невтомний працівник, проф. Новицький ... в тому ж часі, заходами відомого дослідника Волині та автора «Річника Волинського», поляка проф. Гофмана...» [161, с. 44].

Проводячи археологічні та етнографічні дослідження та теренах Волинського краю, Ю. Шумовський стояв біля витоків зародження музейної справи в м. Дубно [312, с. 336].

Так, у 1934 р. був відкритий Археологічний музей в Дубенській міській ратуші під назвою «Регіональний музей землі Дубенської». До його розбудови доклав зусиль і Юрій Шумовський разом із Мечиславом Шульмінським. Про

заснування цього музею перший свого часу зауважив: «Основано спільними силами невеличкий музей краєзнавчого характеру» [161, с. 44].

Юрій Шумовський на той час вже мав відповідний вчений ступінь і дозвіл Міністерства освіти й головного Археологічного музею у Варшаві на проведення археологічних досліджень в Дубенському, Острозькому і Рівненському повітах [258, с. 8].

Підтвердженням цієї співпраці є лист директора археологічного музею в м. Варшава № 813-IX/35 від 31 серпня 1935 р., в якому Р. Якимович висловив подяку Ю. Шумовському за звітування про віднайдені знахідки та відправлення їх до Варшавського музею; при листі був вміщений сертифікат про надання вченому дозволу на проведення розкопок [36, арк. 7].

Хоча Ю. Шумовський був найнятий Міністерством освіти Польщі та Головним археологічним музеєм у Варшаві, але, як він пише в своїх спогадах, «...не забував і Українського Національного музею у Львові та регіональних музеїв у Дубні та Луцьку і посилав туди також деякі речі» [103, с. 49-Б]. Свідченням цього є лист № 174/36 від 12 вересня 1936 р. тогочасного директора музею НТШ у м. Львові Я. Пастернака. У ньому він звертається до Ю. Шумовського «як до свідомого українця» з проханням співпрацювати з ними та з нагадуванням про обіцяну передачу деякої частини з археологічних збірок останнього до музею: «...тому дуже прошу не забувати й на наш музей, якого археологічний відділ є силою факту центральною археологічною збіркою на всю західну частину нашої етнографічної території» [41, арк. 8].

Сьогодні ми маємо мало інформації про особливості функціонування музею в Дубні. Відомо, що він займав дві кімнати, експозиції та фонди переважно були представлені археологічною, нумізматичною та етнографічною колекціями. За структурою музей поділявся на два відділи: доісторичний та історичний. Особливо великою була археологічна експозиція, яка й визначила характер музею на час заснування. За спогадами ж Ігоря Свешнікова — це була «...невелика збірка, що експонувалася в одній із кімнат Дубенської міської

ратуші і гучно називалась місцевими краєзнавцями районним музеєм» [314, с. 4].

Музей утримувався за рахунок членських внесків, добровільних пожертв і коштів, які надходили як плата за відвідування. Цих ресурсів не вистачало, тому адміністрація музею була змушена звертатись до місцевих органів влади за фінансовою підтримкою. Також власним коштом випускали поштові марки із зображенням мамонта, — отримані з їхнього продажу мізерні кошти поповнювали музейний бюджет [313, с. 21].

У 1937 р. було створено «Товариство друзів регіонального музею землі Дубенської». До його складу входили Тадеуш Буйко — староста Дубенського повіту, Станіслав Міркевич — шкільний інспектор, Вітольд Сніжко-Блоцький — керівник повітового відділу, Станіслав Ундас — підполковник Війська Польського, Євгеній Навроцький — начальник скарбового уряду, Станіслав Висоцький — капітан Війська Польського, Олександр Шульмінський — викладач Дубенської гімназії. Товариство керувалось власним статутом і мало свою печатку. Документ про створення цього товариства зберігається у Волинському обласному державному архіві в м. Луцьку [296, с. 53].

Однак функціонування музею було недовгим, — як зауважив учений: «З браку матеріальної підтримки та належної опіки в останньому часі дуже був підупав і втратив цілком свою вартість» [161, с. 44].

З початком Другої світової війни у вересні 1939 р. зібрані експонати були вивезені до м. Варшава, де й досі зберігаються в Державному археологічному музеї. Відомо, що в 1939 р. музей перенесено до передмістя Дубна — Сурмичів.

Організацію музеєзнавчої справи на Рівненщині Юрій Шумовський продовжив уже під час німецької окупації 1941–1944 рр. Відомо, що урядові й адміністративні установи окупаційної влади перебували у м. Рівному як центрі рейхскомісаріату «Україна». Упровадження з літа 1941 р. «нового німецького порядку» передбачало формування національно-культурних осередків у Рівному на прохання місцевих українських органів самоврядування.

Ю. Шумовський був безпосередньо причетний до організації діяльності музею в окупаційний період — до грудня 1941 р. завідував історичним відділом Рівненського Українського музею, а наступного року став його директором, змінивши на цій посаді К. Костирка.

Розуміючи, яке значення має та яку роль відіграє музей у культурному, національному й освітньому житті народу, Ю. Шумовський виявив ініціативу в організації цієї справи. Він усвідомлював усю відповідальність, яка була на нього покладена, адже в еміграції згадував: «З музейних працівників, крім мене, не було в Рівному нікого. Тому взяв я на себе тяжку місію й ініціативу рятувати пам'ятки та багатства мистецтва і культури» [161, с. 45].

У спогадах зазначив про послідовність своїх кроків у такій нелегкій справі: 1. Організувати в м. Рівному Музей Обласний (об'єднавши музеї Краєзнавчий та Мистецтва, бібліотеку та інші наукові інституції, які на той час діяли в м. Рівному); 2. Дістати для цього відповідне приміщення (першим будинком музею стала «Українська Рідна Хата» — при Польщі по вул. Церковній — сучасна вул. Соборна) [103, с. 126].

Підтверджує цей факт заява Ю. Шумовського від 14. 07. 1941 р. до відділу народної освіти Головного управління в м. Рівному з пропозицією щодо створення місцевого музею та бібліотеки, а також із проханням призначити його на посаду керівника заснованого музею з огляду на попередній досвід роботи в означеній царині [16, арк. 1].

До заяви додано «Проект праці по збереженню Музейних пам'яток в Рівному», в якому мовилося про необхідність зведення всіх експонатів Історичного музею, Будинку творчості та мистецтва до одного приміщення, що на вул. Соборній, 3, для облаштування там музею з історично-краєзнавчим і мистецьким відділами. Історично-краєзнавчий мав займати чотири кімнати і складатися з геологічного, археологічного, історичного й етнографічного підвідділів, а мистецький — охоплювати картинну галерею і кімнату скульптур. У проекті було передбачено відкриття наукової бібліотеки, змістове

наповнення якої відповідало би відділам музею, з кімнатою-читальнею для наукових праць, та виділення двох кімнат для театрального гуртка і малярства.

У проєкті Ю. Шумовський також навів перелік працівників, потрібних для повноцінного функціонування музею: 1) завідувач (науковий працівник); 2) лаборант історичного відділу (науковий працівник); 3) маляр (науковий працівник відділу мистецтва). Наприкінці подав список претендентів на вакантні місця, згідно зі штатним розписом: завідувач музею і науковий працівник — Ю. Шумовський; завідувач художньо-мистецькою частиною і науковий працівник — П. Зінченко; лаборант при історично-краєзнавчому відділі й науковий працівник — В. Кучинський; секретарка і бібліотекарка — О. Зінченко; сторож музейного будинку і майна — О. Бринда [16, арк. 24].

Після затвердження проєкту в Українському музеї у м. Рівне розпочали впорядкування музейних експонатів у мистецькій (реставрація і консервація старовинних образів) та історичній (наукове опрацювання геологічних, археологічних та історичних музейних експонатів) лабораторіях [150, с. 4].

Перше повідомлення про розгортання діяльності музею знаходимо у статті Ю. Шумовського «В охороні мистецтва і пам'яток Волині» часопису «Волинь» за 1 вересня 1941 р. У ній він відзначив стрімкий розвиток культурно-освітнього напрямку та проведення роботи зі збереження старовинних пам'яток Волині, обумовивши також про допомогу Міської Управи м. Рівного на чолі з п. бурмістром П. Бульбою, яка сприяла створенню всіх необхідних умов для реалізації загальноукраїнської національної справи, надавши технічну і матеріальну підтримку [147, с. 2].

На початковому етапі облаштування музею було відкрито історично-археологічний, етнографічний, мистецький відділи і наукову бібліотеку. Також заплановано організувати «Товариство приятелів науки і мистецтва», яке мало відповідати за народну творчість, мистецтво, історично-археологічні пам'ятки та видавати періодично-науковий вісник [147, с. 2].

Про далекоглядні плани з організації музею Ю. Шумовський писав так: «Треба сподіватись, що при допомозі вищих міських чиновників нашого уряду,

та й самих працівників музею, запроектований план роботи нашого новосформованого музею буде виконаний та дасть певні наслідки, які поставлять музей на значне і відповідне місце» [150, с. 4].

Одначе реалізувати плани відразу не вдалося: у зв'язку з тим, що приміщення на вул. Соборній необхідно було звільнити для потреб головної квартири СС, музей було переведено до іншого приміщення — приватного будинку по вул. Короленка, 6 [103, с. 126].

Для збереження музейних експонатів від розкрадання Ю. Шумовський звернувся до міського окупаційного керівництва — гебітскомісара Беєра, а потім до райхскомісара Коха — по т. зв. «Бешлягснам», на підставі якого було заборонено брати будь-які речі без спеціального дозволу Коха «Генемінгу» [103, с. 131].

Варто зауважити, що на виконання розпорядження міської управи Ю. Шумовський ініціював надсилання інвентарних списків майна Українського музею у м. Рівному до всіх відділів, про що свідчить супровідний лист від 4. 12. 1941 р. У ньому вміщено інформацію про неточність інвентаризації з огляду на умови функціонування музею та неможливість проведення інвентаризації бібліотеки [13, арк. 1].

В інвентарному описі археологічного, геологічного, етнографічного й історичного відділів зазначено, що його складено на підставі музейних експонатів, які залишилися після евакуації з попереднього приміщення, та що інвентаризація відбувалася за відсутності завідувача історично-археологічного відділу Ю. Шумовського [13, арк. 3].

Інвентарний опис мистецького відділу містив примітку від 5. 12. 1941 р. із вказівкою, що інвентар подано на підставі попереднього списку, складеного до вилучення музейного будинку та багатьох експонатів військовими. Крім того, зазначено, що частина залишених речей відділу перебувала в гаражі, приміщенні архіву та музейному будинку [13, арк. 2].

Згідно з наявним інвентарним описом археологічний відділ налічував 322 предмети, геологічний — 163, етнографічний — 150, історичний — 261,

мистецький — 230 [13, арк. 3–9]. Важливість віднайденого документа для формування уявлень про колекцію музею полягає в його інформативності, що експонати справді були цінними знахідками та представленими у значному обсязі.

Відкриття музею після переміщення відбулося лише за рік. Прикметно, що його перейменовано на міський, про що дізнаємося з оголошення «Музей у Рівному», опублікованого в газеті «Волинь» від 3 грудня 1942 р.: «Дирекція Міського Музею в Рівному, вул. Короленка 6, повідомляє Шановне Громадянство, що згідно дозволу Пана Гебітскомісара в Рівному, відкритий Музей дня 4. XI б. р. для відвідування громадянством і школами від год. 10–12 щоденно. Вхід 1 карбованець» [127, с. 1].

Розглядаючи штатну структуру музею, перш за все варто зазначити, що в сучасній історіографії вказано неоднозначну інформацію щодо того, на якій посаді був Ю. Шумовський у відновленому музеї. Дехто з краєзнавців вказує, що він був завідувачем, однак у Посвідці Бурмістра м. Рівного № 25/13 від 23 травня 1942 р. засвідчено, що Ю. Шумовський — директор Міського музею [44, арк. 15].

Основними науковими співробітниками музею були: археолог Юрій Шумовський, ботанік і дослідник флори та фауни Йозеф Панек та науковець Олександр Чайка. Професор Й. Панек займався опрацюванням ботанічної збірки, відкрив відділ флори і фауни Рівненщини з рідкісними екземплярами (досліджував унікальний куточок Волині — Вишневу гору поблизу с. Городок, неподалік від Рівного). Із музеєм співпрацювали рівненські науковці: священник і відомий знавець лікувальних рослин М. Носаль, що відкрив до того не відомий у ботанічній літературі «Тризубець морський»; професор Куліш вивчав фауну Волині; професор К. Костирко та пан О. Жук займалися впорядкуванням картинної галереї і мистецтва [103, с. 132].

Рятуючи молодь від вивезення до Німеччини, Ю. Шумовський клопотав перед окупаційною владою про розширення штату працівників музею загалом до 20 осіб (окремі були позаштатними). Підтверджує цей факт його лист до

міської управи м. Рівного № 50 від 30. 10. 1942 р., у якому він подає відомості про прийняття на роботу до музею п'яти позаштатних, погодинних працівників [19, арк. 28]. Пізніше директор музею згадуватиме: «Таким чином ця молодь збереглась і не була вивезена до Німеччини. Це були взірцеві працівники, котрі дуже корисно і віддано працювали в бібліотеці і в музею та багато помогли мені в моїх навіть наукових працях аж до іміграції моєї до Західної Європи» [103, с. 132-А].

За рішенням дирекції у музеї також проводили дослідження ґрунту. Як наслідок, у геологічному відділі було представлено понад 100 зразків кам'яних порід волинських мінералів.

Музей, працівники якого опікувалися навчальними екскурсіями для місцевих шкіл із вивчення історії рідного краю, поставав просвітницьким осередком. Науковою базою для цього були не лише експонати. З інвентарного опису відомо, що тут були історичні карти (7), історичні таблиці (2), таблиці з вивчення історії та передісторії (8), краєзнавчі таблиці Волині (10), геологічно-археологічні таблиці (13) [13, арк. 4 зв.].

Музей допомагав науковим осередкам фаховими консультаціями, тобто сприяв пропагуванню мистецтва, культури й освіти серед українського населення [118, с. 4]. На підтвердження — слова Ю. Шумовського: «Щоденно відвідувало музей 50 осіб і отримували наукові консультації із різних ділянок знання. Рівненський музей обслуговував своїми науковими матеріалами школи, міський театр, редакцію, газети, видавництво, суспільні громадські і наукові інституції, церкву та органи правління» [161, с. 47].

Загалом у музеї було понад 1500 геологічних, археологічних, ботанічних, історичних і мистецьких експонатів. Згідно зі звітом інвентарного майна та матеріалами Міського Музею й Бібліотеки на 20. 12. 1942 р., за геологічним відділом було закріплено 130 експонатів на суму понад 5680 крб, археологічним — 432 на суму 7916 крб, етнографічним — 220 на суму 8345 крб, історично-мистецьким — 108 на суму 58110 крб, тобто всього

898 експонатів на суму 75251 крб. За 5 інвентарними книгами було зараховано 14580 книг на суму 230249 крб 95 коп. [18, арк. 15–20].

Щодо цінності експонатів, то вчений зазначив, що найбільш наповненими в музеї були відділи археології, фауни та флори і геології Волині. Співвідносне наповнення мав і відділ народного мистецтва [161, с. 46].

Відповідно до інвентарних описів 1941 і 1942 рр., найбільше експонатів було в археологічному й етнографічному відділах, про що директор писав: «Сам я дивувався і ті, що оглядали музей, що за такий короткий і небезпечний час німецької окупації вдалось збагатити його в такі численні експонати, перепровадити більш як сто розкопок та наукових дослідів у різних закутках Волині та назбирати стільки нового матеріалу» [161, с. 46].

Важливою є вимога Гебітскомісара до Бурмістра м. Рівного від 15. 06. 1943 р., в якій йдеться про необхідність надання інформації з проведення інвентаризації в музеї та бібліотеці до 25. 06. 1943 р. Це дає підстави припускати про існування третього інвентаря музейних цінностей [27, арк. 15].

Особливу увагу в музеї приділяли роботі у бібліотеці, для впорядкування якої книги сортували за відділами, змістом і мовою. Для формування каталогу застосовували систему та методику Катера [103, с. 133]. На кінець 1943 р. більш ніж 770 користувачам-читачам було представлено понад 60 тис. книг різними мовами з різних галузей науки, з них 11500 видавались за мінімальну платню [118, с. 4].

До Рівненського було приєднано музей у м. Острозі, над упорядкуванням якого працював Ю. Шумовський: «Мені, як археологу, необхідно було проїзжати в терені Рівненщини, Остріжчини, Корця та інших місць для археологічних дослідів та розкопів... Так, одного разу я отримав наказ від гебітскомісара др. Беера поїхати до м. Острога і там прийняти з рук проф. Новицького острівський музей і замок в свої руки і підпорядкувати його Обласному Рівненському Музею як філію». У цьому статусі він надавав допомогу і рекомендації з урятування пам'яток історико-культурної спадщини Острозькому музею та його керівнику Й. Новицькому [103, с. 151].

Для музею виготовили власну печатку, про що Ю. Шумовський зауважував: «Цікавим є той факт, як трактували справу всього українського в той час німці. Вони дозволили мати музею печатку свою з певними написами, але вирізали в ній по середині уміщений мною тризуб, знак державності» [103, с. 134].

Також Ю. Шумовський пригадує, що перед музеєм було розміщено дві привезені з Межиріччя козацькі гармати, які як історична пам'ятка стали оздобою музею [103, с. 134].

Цікаві факти представляє бюджет музею на 1942 р. від 25. 12. 1941 р.: прибуток становив понад 87 тис. крб за користування книгами бібліотеки й 1 тис. крб за огляд музейних експонатів [14, арк. 27–31].

Фінансовим забезпеченням музею та його працівників опікувався А. Ковальський, дядько Ю. Шумовського, який очолював міський відділ освіти. Внесення новоствореного музею до переліку відділів народної освіти зумовлено його статусом як культурно-освітньої інституції [103, с. 131].

Фінансове забезпечення Ю. Шумовського було таким: зарплатня в музеї на посаді директора (30–50 %), а також доплати за просвітницьку діяльність у школі сестер-акушерок, де мав 19 годин викладу щотижнево (10 %), у математично-природничій гімназії ім. Гетьмана Мазепи (за 51 годину — 129 марок), за знання німецької мови (25%) [24, арк. 43, 212, 223, 230]. Про рівень забезпеченості працівників музею свідчать відомості з видання заробітної плати [20, арк. 1–40]. Кошти на відрядження їм виділяли з міського бюджету: лише за 1943 р. тричі профінансовано подорожі Ю. Шумовського [21, арк. 1–15].

У публікації з часопису «Волинь» від 15 серпня 1943 р. «З праці музею в Рівному» зазначено: «Не дивлячись на тяжкі матеріальні умови праці, здається, маленька й непомітна в Рівному інституція — музей все більш і більш розвивається, невтомно працює і в своїх наукових досягненнях і працях здобуває нові скарби для науки й свого народу» [118, с. 4].

Доволі важливий документ — відпис Рівненського гебітскомісара д-ра Беєра «В справі музею і бібліотеки» від 15.01.1943 р., яким він

урегулював окремі питання функціонування названих закладів. У ньому передусім ішлося про потребу проведення остаточної інвентаризації книг для відокремлення забороненої літератури; про відкриття бібліотеки, спорудження читальні, придбання нових книг, продовження збирання експонатів, відкриття виставки про Рівненську округу, прийняття на роботу одного наукового працівника для музею та одного помічника для бібліотеки; про придбання нових меблів і започаткування роботи ботанічного відділу. Також у документі було регламентовано заборону на створення прогулянкового відділу як недоцільного і надано згоду на продовження подальших розкопок лише з відома п. генерал-комісара [23, арк. 35–36].

Про початок роботи бібліотеки дізнаємося з оголошення «Відкриття бібліотеки при Міському Музею в Рівному», розміщеного на сторінках газети «Волинь» від 31 січня 1943 р.: «З днем 1 лютого б.н. буде відкрита бібліотека при Міському Музеї в Рівному, вул. Короленка ч. 6. Книжки белетристичного і наукового змісту позичатимуться щоденно від год. 10 до 12 для загалу, а в понеділок, середу і п'ятницю від год. 16 до 18 для урядовців. Хто користуватиметься белетристикою, буде вплачувати 20 крб. кауції і 5 крб. місячної оплати. В найближчому часі при бібліотеці відкривається читальня, а при музеї ботанічний відділ» [118, с. 4].

З ініціативи Ю. Шумовського музей долучався до краєзнавчо-пошукових робіт на теренах краю. Результатами стали відкриття з історії минулого, а також накопичення багатьох цінних і рідкісних пам'яток [118, с. 4].

Улітку 1942 р. музей організував експедицію для проведення археологічних досліджень у с. Новий Двір [45, арк. 15], що поблизу м. Рівного, про що дізнаємося зі статті Ю. Шумовського «Слідами минулого» у часописі «Волинь». Зі слів директора: «Після кількадечних розшуків працівникам удалось знайти багато найстарших пам'яток, яких ще в околицях Рівного, а може і на Волині, досі не віднайдено. Були це крем'яні знаряддя з найстаршого палеоліту, т. зв. «шельські» знаряддя. Майже кожен з них вкритий патиною та пристосований людиною рукою для різного вжитку первісної людини.

Знайдені тут дуже гарні скробачі та ручні рубила, які прекрасно сконсервувалися і які тепер у габльотах Рівненського Музею» [156, с. 3].

На розкопках за участю Ю. Шумовського знайдено предмети доби палеоліту, неоліту: сокири, клинки, ножі, списи, стріли, скребла, ручні рубила. Увагу науковців прикували кістки з орнаментом, напівзнищена могила (тілопальна), прясла та глиняне жіноче намисто з орнаментом. Цінне відкриття старовинної гончарної майстерні, на місці якої обстежено зруйновану піч для випалювання горщиків і безліч орнаментованих керамічних виробів.

Зі спогадів Ю. Шумовського маємо інформацію про проведення розкопок у с. Острожець, де досліджено два городища слов'янського та неолітичного періодів (у довіднику з археології України за 1982 р. авторства І. Свешнікова та Ю. Нікольченка на с. 78 подано лише відомості про городище слов'яно-руського часу в с. Острожець, а що мав на увазі Ю. Шумовський під неолітичним городищем — не встановлено). На місці розкопок науковці виявили багато знарядь із каменю та металу. Тут Ю. Шумовський знайшов у одній зі стін кургану, у чорному пласті вугілля з кістками, старовинну монету: «Коли я її почистив, то виявилось, що то монета перших християнських віків, візантійська. З одного боку напис був «Ісус Базилеус», а внизу «Цар Іудейський». З другого боку було відображення сидячого на троні Ісуса Христа. Монета мала своєрідну форму, як видно, витиснена руками. Ця рідкісна монета залишається в мною створеному обласному музею в Рівному» [103, с. 115].

Цінною археологічною знахідкою вченого було відкриття залишків «пелеомастодонта» поблизу с. Вілігори: «Відразу по формі зубів я оприділив, що то зуби стародавнього мастодонта, прадіда слонів і мамонтів. То був таки т.зв. «палеомастодонт» ...з «Олігоцену», періоду близько 35.000.000. Радості нашої не було границь. Це перша знахідка цього звіра на Волині і навіть в Україні» [103, с. 158]. Розгортанню повноцінних розкопок скелета мастодонта завадив воєнний стан, однак віднайдені рештки було передано до Рівненського музею. У статті «Волинь 400.000 років тому» діаспорної газети «Українське слово» вчений зазначив: «Ця знахідка здобула собі велику славу й нею ще тоді

зацікавилися німецькі вчені, а тепер дуже цікавляться французькі науковці, бо таких ціннощів доби мастодонта не має навіть пребагатий і великий музей в Парижі, ні паризький Музей Історії Природознавства, ні Інститут Палеонтології принца Монако» [159, с. 3].

Важливий факт: згадані розкопки проводили за погодженням із німецьким керівництвом, зокрема згідно з розпорядженням райхскомісара України від 6 вересня 1942 р. [127, с. 3].

Відомо про поповнення колекцій музею не лише експонатами, отриманими після проведених працівниками музею археологічних розкопок, а й за сприяння жителів місцевих околиць, які передавали на зберігання цінні пам'ятки культури. Юрій Шумовський звертався від імені дирекції музею зі сторінок газети «Волинь» із проханнями про збір старовинних пам'яток, закликаючи всіх свідомих громадян передавати наявні в них історичні реліквії до музею: «Треба сподіватись, що наше свідоме українське громадянство, розуміючи науково-національну роль Українського музею в області, яку він може відіграти, не залишить нас без свого попєртя, достарчаючи всякі віднайдені експонати до Українського Музею в Рівному, де вони матимуть відповідну консервацію та наукове використання» [150, с. 4].

Обстоюючи збереження історичних пам'яток Волині, Ю. Шумовський робив усе можливе для запобігання їх знищення. За його сприяння було збережено книги й інші культові предмети з рівненської синагоги, розташованої біля старого замку Любомирських [103, с. 145].

У складний окупаційний час Ю. Шумовський зумів зберегти сотні раритетних книг, які підлягали спаленню. Як він пізніше згадував: «Одного разу повідомили мене, що німці забрали будинок бувшої Кураторіум і що всі книжки викинули на вулицю на купу та обілляли їх бензиною і мають спалити. Випросив я у Гебітскомісара Др. Бера дозвіл ці книжки врятувати і забрав з труднощами транспорту до музеального будинку» [103, с. 126].

Ю. Шумовський залишив у спогадах детальний опис цінних експонатів Рівненського музею: «Я особисто працював над створенням історичного і

археологічного відділів, в котрому були найновіші знахідки та відкриття нових доісторичних осель і їх індустрії, речі з ранньоісторичної доби та часів вікінгів, зброї з доби козаччини та меблі старовинні з палацу Радзивілів і Потоцьких. З посеред них дуже гарно репрезентувалось величезне ліжко з горіхового дерева та оздоблене перламутром, золотом та сріблом, а в головах було заглиблення в роді каплички, в котрій була поміщена статуетка Мадони /Божої Матері/. Очевидно це було ліжко княгині Радзивілів. В моєму директорському кабінеті чи офісі висіли чудові олійні портрети італійської та французької роботи великих розмірів та старовинний гобелін «Селянка» польської роботи з XVII ст.» [103, с. 132].

Музей у Рівному працював упродовж усього окупаційного періоду. 10 січня 1944 р. німецька влада у м. Рівному оголосила примусову евакуацію, що у спогадах Ю. Шумовського було описано так: «Гебітскомісар др. Беер викликав мене особисто і дав мені наряд: вагон товарний для мене і музею. ... Працівників у музею крім одної секретарки не було кого і не було можливості в тих пару годинах спакувати щось з річей, котрих було кілька тисяч, а книжок дорогих до 100 тисяч. Шкода було мені кидати його, моє дитя, мій твір, всю свою наукову працю за стільки літ. Був певний, що все згорить вогнем війни, а тому шукав хоч щось дорожче з собою взяти, а після привезти знов на рідну землю і тим ці річі зберегти від вогню грабунку» [2, с. 172–174].

Згодом, із плином часу, будучи в еміграції, в останній присвяченій роботі Музею публікації «З історії Українського Рівненського Округового Музею» вчений поділився з широким загалом читачів журналу «Ми і світ» великим смутком і жалем за своєю розпочатою на батьківщині музейною справою. Зокрема на її завершення дослідник зазначив: «До останнього дня працівники музею були на своїй постійній праці, аж поки німці зі скорострілами не заставили нас залишити на поталу наше місце праці і культурний осередок Волині. Яка доля зустріла рівненський музей не відомо й досі. Як що він не згорів а залишився цілий, то напевно все суто національне в ньому знищено руками окупантів або замінено на кузню ширення безбожництва та гасел

комунізму й сталінізму. Думаю, що колеги директори інших музеїв, що, в силу обставин залишили свою працю в музеях, розуміють мій біль та тугу за тим, що було випечене та створене невтомною працею і де залишилась широко розгорнута та на жаль недокінчена праця над дослідями і вивченням давноминулого нашого краю» [161, с. 47].

Вважають, що Рівненський музей у роки війни зазнав величезних втрат цінностей, які вивезли з України. Зауважимо, що в листуванні з Українським республіканським комітетом із питань діяльності музеїв віднайдено листи, які стосуються пошуків радянської влади втрачених експонатів, начебто вивезених німецькою окупаційною владою за участю Ю. Шумовського. Листом від 24. 09. 1947 р. директор Рівненського музею Дубовський повідомив Управління музеїв комітету культпросвіти, що під час німецької окупації вивезено до Німеччини весь відділ етнографії та старовинні гобелени. Ці речі нібито взяв з музею д-р Беєр і відправив їх на виставку до м. Гамбурга. Додано також, що разом із німцями виїхав і Шумовський, який вивіз із собою друкарську машинку, фотоапарат і картини [25, арк. 163–256].

У сучасній історичній науці немає досліджень щодо спростування чи підтвердження достовірності такої інформації. Відомо про проведення працівником Рівненського обласного краєзнавчого музею мистецтвознавцем В. Луцем роботи щодо ідентифікації окремих мистецьких пам'яток за віднайденим інвентарним описом і надання їм нової атрибуції.

Юрія Шумовського можна назвати основним організатором музейної справи на Рівненщині під час польської, радянської та німецької окупації, який виступає рятівником національної спадщини України, — розуміючи значення музеїв в культурному житті людини, він працює над їх розбудовою з метою збереження цінних експонатів. Сьогодні завдяки вченому ми маємо написану історію музеєзнавства на Волині першої половини ХХ ст. *Див. додаток 3.*

2. 4. Етнографічна колекція вишивок Ю. Шумовського: історична доля і національно-культурна цінність.

На сучасному етапі етнографічна діяльність Юрія Шумовського періоду перебування на посаді директора Українського музею в м. Рівному як найбільш плідного збирача етнографічних колекцій Волині постає своєрідною історичною лакуною.

Відомо, що в сучасній українській історіографії відсутня повноцінна наукова інформація про етнографічну діяльність Юрія Шумовського періоду перебування на посаді директора Рівненського краєзнавчого музею. Зокрема це стосується і студій з описом його особистої етнографічної колекції вишивок, попри те, що остання є цінним джерелом для вивчення українського одягу (орнаменту, стилю, мотиву, кольору), а її введення до наукового обігу уможливило би належне представлення такого надбання української культури як вишивка й одяг Волині XIX — початку XX ст.

Опрацювання досліджуваного питання дає підставу констатувати відсутність в історіографії присвячених вказаній темі робіт, за винятком наукової праці знаної краєзнавиці Рівненщини Галини Данильчук «Рівне у долях його мешканців» [272, с. 170–175], в окремому розділі якої — «Музей в роки лихоліття» — висвітлено фондіві збірки музею, описано етнографічну колекцію вишивок Ю. Шумовського і розкрито особливості її історичної долі.

Дослідження переданого в 1995 році до Дубенського державного історико-культурного заповідника особистого архіву Ю. Шумовського передбачало опрацювання копії документа «Опис Українських вишивок /взірців/ з власної збірки Др. Проф. Юрія Шумовського, бувшого директора Українського Обласного Рівненського Музею в Рівному» (1944), який викладено на 18 паперових аркушах, 12 із яких виконано машинописом, 6 — рукописом. Текст документа систематизовано у вигляді таблиці, що містить опис — із вказівкою місця, часу знайдення, віку та загальної характеристики (техніка роботи, орнамент, стиль, мотив, колір, розмір, матеріал) — 332 взірців вишивок. Нумерація списку опису починається з № 1 і закінчується № 416,

однак обривається із № 238 і до № 240 включно, а також із № 289 і до № 368 включно (загалом відсутні 84 взірці вишивок) (див. додаток 4, таблиця 1.) [89, арк. 1–18]. Віднайдений документ є фіксацією одного зі здобутків плідної етнографічної діяльності Юрія Шумовського. Розглянемо її.

Обіймаючи посаду директора Рівненського краєзнавчого музею (1941–1944 рр.), Ю. Шумовський виступав ініціатором розгортання на теренах краю краєзнавчо-пошукових робіт, а також археологічних і етнографічних досліджень, які давали змогу поповнювати фондові збірки музею цінними знахідками — репрезентантами сторінок історії Рівненщини.

Серед здобутків проведених Юрієм Шумовським експедицій у села Волині якісно та кількісно вирізнялася колекція вишивок (за наявним інвентарним описом музейних експонатів від 4. 12. 1941 року вона охоплювала 49 таблиць із вишивками волинськими, 50 взірців вишивок окремих, не на таблицях), що стала окрасою музейної експозиції етнографічного відділу Українського музею в м. Рівному [13, арк. 3].

З огляду на те, що Ю. Шумовський забезпечував роботу музею упродовж усього німецького окупаційного періоду, після приходу радянських військ і відновлення у краї радянської влади він змушений був емігрувати. Розуміючи цінність колекції для української культури, а також високий ризик її втрати в горнилі війни, він вирішує вивезти її за межі України. У своїх спогадах він так пояснює цей крок: «Якби я був певний, що не згорить в огні чи не завалить, чи злодійські руки не заберуть все це, залишив би все спокійно, бо знав добре, що совіти знають вартість музею і охороняють та заопікуються ними належно. Але ж ніколи було надумуватись. Схопив я зі стін улюблені мої взірці вишивок, котрі мені здавались найдорожчими експонатами, для мене рідними, бо це властиво була моя приватна збірка, вміщена в музею як депозит, на перерахування. Крім того цей багаж не був тяжкий для перевозу. Запакував їх в одну скриню зі своїми речами, звалив у візок і рушив мерщій на двірець» [2, с. 172–174].

Про подальшу долю колекції після міграції Юрія Шумовського, спочатку до Польщі, дізнаємося з газети «Варшава», а саме — зі статті «З українського культурного життя у Варшаві», в якій ідеться про те, що у період 11–21 лютого 1944 р. у Варшаві діяла «Вистава українських вишивок та гаптів», з приводу чого зазначено: «Вистава — кілька соток зразків наших вишивок, переважно з теренів Волині, спиралась головним чином на пребагатій збірці Рівненського Музею... Під час святочного відкриття вистави зібраних гостей (у тому числі й німців) привітав в імені Комітету плк: П. Крижанівський, який коротенько пояснив змісту значення виставки. Після нього директор Рівненського Музею м-р Ю. Шумовський пояснив походження й поширення зібраних зразків українського народного мистецтва... Цю дуже вдалу й повчальну виставу відвідало багато місцевого українського громадянства й гостей-чужинців. В чужомовній пресі з'явилися про виставу прихильні згадки...» [119, с. 25].

Після виставки у Польщі сліди колекції простежити не вдалося аж до 1981 року. Гіпотетично можна припустити, що весь цей час колекція знаходилась у брата Юрія Шумовського Павла, який у 1945 році емігрував до Франції, де проживав до 1983 року. Відомо, що саме Павло Шумовський передав колекцію Українському музею в Нью-Йорку. Це підтверджується відомостями з української еміграційної газети «Свобода», зі статті «Цінне доповнення до етнографічної колекції музею»: «У серпні 1981 року Музей придбав у проф. Павла Шумовського, який перебуває у Франції, колекцію з-понад 500 фрагментів українських вишивок, що свого часу прикрашали одягу селян. Колекцію зібрав і опрацював о. д-р Ю. Шумовський, відомий дослідник Африки. Більшість фрагментів була зібрана на Волині, частина на Поліссі, в роках 1932–44» (див. додаток 4, рис. 1, 2), [141, с. 3].

Передаючи цінні взірці вишивок науковому центру діаспорного осередку українців у США — Українському музею в Нью-Йорку, створеному для представлення історії, культури, етнографії та мистецтва українського народу на чужині, Юрій Шумовський керувався такими міркуваннями: «Я особисто, як колишній організатор та фундатор музеїв (регіонального в Дубні, Обласного в

Рівному чи Історичного музею в Судані) є категорично проти розпорошення пам'яток нашого мистецтва і культури по малих приватних музеях, збірках...» [207, с. 2].

Зокрема, у статті «Українське музейництво за кордоном», опублікованій у газеті «Свобода», учений окреслив власну позицію щодо заснування музеїв на місцях поселень української еміграції в Америці та Європі, стверджуючи, що така надзвичайно важлива ідея має колосальне значення для розвитку культури українського народу та необхідна для збереження й консервації музейних скарбів, які знаходяться у колекціях приватних осіб, часто розпорошені по виставках, різних антикварних крамницях, наслідками чого постає знищення їхньої наукової й історичної вартості [207, с. 4].

Український музей у Нью-Йорку (перша назва — Музей Української Народної Творчості) було засновано з ініціативи Союзу Українок Америки, що опікувався збиранням музейних експонатів української народної творчості та представленням їх надалі на спеціальних виставках в Українському Інституті Америки. Упорядкований жінками-українками різного мистецького та наукового фаху на чолі з Оксаною Грабович Музей Української Народної Творчості офіційно було відкрито в 1976 р. у Нью-Йорку.

Відомості про те, що приватна колекція вишивок Юрія Шумовського не втрачена, а зберігається у музейних колекціях Українського музею у далекому Нью-Йорку, видаються перспективними в розрізі провадження пошуків колекції для підтвердження її місцезнаходження. Зокрема, з метою з'ясування достовірності викладеної вище інформації, а саме — чи у фондах Українського музею у Нью-Йорку міститься саме та колекція, опис якої наявний в Україні, було надіслано листи до Дирекції названого музею.

Відтворення узагальненої картини особливостей зібраних взірців вишивки, установлення цінності їх колекції для розвитку сучасного народознавства передбачало її ґрунтовне вивчення й опрацювання.

Насамперед зауважимо, що на наш погляд, мету формування колекції українських вишивок вчений задекларував у своєму висловленні: «У зв'язку з

тим, що сучасний фабричний одяг витісняв народний, необхідно було старанно проводити пошуки старовинних взірців вишивок з метою не лише налагодження виробництва предметів народного мистецтва, а й у майбутньому поширення слави українського народу» [119, с. 25].

Створення взірців колекції передбачало збирання зразків українського одягу з характерною його особливістю — вишивкою, тому предметом уваги Ю. Шумовського були переважно ті складники одягу й інших побутових речей, що були нею оздоблені. Так, колекція охоплювала взірці вишивки з частин сорочок чоловічих, жіночих, дитячих і з побутових речей, як-от: із жіночих сорочок — частини манжетів, власне манжети, оздоби рукавів, прикраси рукавів, частини рукавів, рукави, коміри, частини комірців, рукави з манжетами; із чоловічих сорочок — манжети, коміри, частини комірів, частини пазух, пазухи, пазухи з комірами, коміри жупанів; із дитячих сорочок — комірці, манжети рукавів, частини рукавів; із побутових речей — частини рушників, частини оздоби з рушників, оздоби з рушників, частини скатертин, ткани килими, частини жіночих фартухів тощо.

Автор колекції також фіксував способи вишивання, техніку виконання виробів, вказуючи щодо кожного взірця: «робота хрестиком», «робота півхрестиками», «робота мережкою», «робота гладдю», «шиття двохстороннє», «шиття морозом», «шиття низиннє», «шиття дзюрковоажурнє», «шиття двохстороннє занизуванням», «шиття заволоікою», «шиття ажурнє» й ін.

В описі взірців вишивки знаходимо орнаменти геометричних форм («триохкутників та чотирьохкутників», «зірки розложені в шахматному порядку»), геометризованих форм («квіти на вподобу зірок чи рисунків інею, морозу», «хрестів з оздобами», «дубових листків і квітів», «ягід у формі малесеньких хрестиків», «квіти немов зірки»), рослинні («маленькі невеличкі троянди», «великі троянди з гіляками і бутонами», «малі квіти з широкими листками шипшин», «великі троянди не натуральної форми», «лісових дзвіночків», «польових маків і васильків з галузками і листям», «чудових чорних троянд», «дрібних рож», «фантастичних квітів», «квітів і лісових

оріхів», «хмелю сполученого з жолудями», «польових квітів»), тваринні («ніби жуків», «імітація орнаменту летучої миші», «з півничком») тощо.

Характеристика окремих взірців містила відомості про основне обрядове призначення вишивки, наприклад: «жалібний рушник та до образів /покривання гробу/», «орнамент жалібної рослини, вживалися при траурних обрядах».

Визначаючи історію походження орнаменту, учений називав мотиви, впливи, стилі зібраних взірців. Серед мотивів він розрізняв «наддніпрянський з XVI–XVII ст.», «з XVII ст. з народного культу про Богдана Хмельницького», «з доісторичних часів», «з гетьманських часів з Полтавщини», «з часів вікінгів IX–X ст.», «візантійсько-східний XVI–XVII ст.», «архаїчний», «стародавній», «з часів кріпацтва», «київський»; у низці впливів — «галицьких часів», «західний, галицький в кольорах», «в орнаментатії північний», «північний», «північно-західний», «північно-східний», «східного походження», «полтавський», «південний стародавнього світу», «східно-південний /Балкани/»; у спектрі стилів — «старий укр. орнамент XIII–XV ст.», «стародавній з XVI ст.», «старовинний з XVI ст.», «місцевого походження», «східний», «бароковий».

Крім того, укладач колекції зазначав різновид тканини, з якої було виготовлено виріб (перкаль, конопляне чи лляне полотно, грубе чи тонке), та його розмір, описував кольорову гаму вишивки (чорні, червоні, сірі, сіро-блакитні, білі, сині, блакитні, жовті, зелені, коричневі кольори).

З огляду на те, що взірці вишивки було зібрано Юрієм Шумовським у різних місцевостях тогочасного Волинського воєводства, а також на території Галичини, під час опрацювання опису виникли питання щодо ідентифікації зазначених ученим географічних назв населених пунктів, виокремлених у розділі таблиці «місце і час знайдення вишивки». Для з'ясування суперечливих моментів щодо назв населених пунктів було звірено їх паспортизацію з Алфавітним довідником Волинського воєводства [234] і з Адміністративно-територіальним устроєм областей України [252]. За результатами такої перевірки було встановлено: 1. Невідповідність належності окремих населених пунктів до вказаних біля них повітів. Наприклад: с. Вілігори

(Waligory, powiat Krzemieniecki); с. Степань (Stepan, powiat Kostopolski); с. Розважже (Rozwaz, powiat Sdolbunowski); с. Деражне (Derazne, powiat Kostopolski); с. Сатієв (Satyjow, powiat Dybienski); с. Домбровиця (Dobrowica, powiat Sarnenski); с. Олибів (Olibow, powiat Dybienski); с. Мощаниця (Moszczenica, powiat Sdolbunowski); с. Бочаниця (Boczanica, powiat Sdolbunowski); с. Рокітно (Rokitno, powiat Sarnenski); с. Сторожів (Storozow, powiat Rowiensi); с. Боремель (Boremel, powiat Dybienski); с. Ступно (Stupno, powiat Sdolbunowski); с. Студянка (Studynic, powiat Horochowski); с. Пульмно (Pulmo, powiat Lubomelski); м. Любомль (Luboml, powiat Lubomelski); с. Загайці (Zagajce, powiat Horochowski); с. Варинуха (Woronucha, powiat Rowiensi); с. Княгинин (Kniahinin, powiat Dybienski); м. Остріг (Ostrog, powiat Sdolbunowski); с. Буща (Buszcza, powiat Sdolbunowski); пов. Корець (gmina Korzec, powiat Rowiensi); с. Головниця (Holownica, powiat Rowiensi); с. Берестечко (Beresteczko, powiat Horochowski); Вол.-Волинськ (powiat Wlodzimierski); с. Волосківці (Woloskowce, powiat Sdolbunowski); с. Листвин (Listwin, powiat Sdolbunowski); Кам.-Каширськ (gmina Kamien Koszyrski, powiat Kowelski); с. Кобильня (Kobylija, powiat Rowiensi). 2. Нерозбірливість запису назв у частині, виконаній рукописом, що зумовила неможливість їхньої перевірки (взірців за №№ 236, 377–379). 3. Відсутність с. Жабокриці (Zabokryzci, powiat Dybienski) під № 282 та № 391 у сучасному територіальному поділі Дубенського району. 4. перейменування населених пунктів (інформацію щодо зміни назв із вказівкою належності до районних та обласних центрів відповідно до сучасного адміністративно територіального поділу України внесено до опису колекції).

Отже, Юрій Шумовський як збирач скарбів української культури сформував колекцію вишивок — цінне надбання нації, яке зумів зберегти та передати наступним поколінням, до українського осередку в діаспорі, цим самим засвідчивши свій патріотичний дух та відданість батьківщині.

2. 5. Календарні свята й обряди українського народу в народознавчих і богословських дослідженнях Ю. Шумовського.

Звернення до етнографічної діяльності Юрія Шумовського детерміноване нез'ясованістю значення й обширу його внеску в розвиток етнографічної науки.

З цією метою фокус дослідницької уваги було зосереджено на такому сегменті народознавчого пласту наукової спадщини Ю. Шумовського як опис традицій українського народу зимового та весняного циклів свят — Нового року, Різдва Христового і Великодня.

Новизна підходів та методів, які Юрій Шумовський використовував при з'ясуванні етнографічних особливостей Волині, дозволяє віднести вченого до когорти таких відомих дослідників, як Павло Чубинський [143; 144], Іван Бінковський [106, 107], Василь Доманицький [116], Назар Димнич [222; 223].

Як священнослужитель Ю. Шумовський вважав найважливішим складником духовного життя народу свята й обряди — віддзеркалення його етнічної своєрідності, моральних цінностей, ментальності й історії. При цьому він практикував новітній для тогочасного народознавства підхід до характеристики вказаних вище календарних свят: розкривав їхню суть на основі народознавчих і богословських досліджень через поєднання раціонального досвіду і релігійно-магічних вірувань із річним літургійним циклом православної церкви.

У контексті характеристики свята Нового року Ю. Шумовський зіставляє поняття «щастя», до якого прагне людина, з «блаженством», до якого закликає церква, — з огляду на те, що у переддень свята людям властиво мріяти і думати про щастя, бажаючи досягнути в житті чогось нового і кращого. Відтак робить висновок, що людські бажання і мрії цілком протилежні Євангельській науці та її трактуванню поняття «блаженство» (про перше мріють люди, а друге благословляє Церква): бажаючи одне одному щастя, люди мають на увазі життєві вигоди, задоволення, багатство, славу, спокій, радість, здоров'я й успіх у всьому, а св. Євангеліє поняття людського «щастя» замінює

«блаженством», — і ці два протилежні розуміння двох понять створюють два цілком окремих між собою світи [201, с. 7–8].

Бачення Ю. Шумовським свята Нового року здійснювалось крізь призму обрядовості, представленої магічними уявленнями і діями. Священник відстоював точку зору, що людина, мріючи у переддень нового року про щастя і перебуваючи в стані його передчуття, вдається до магічних дій для передбачення майбутнього. Завдяки ворожбі вона, всупереч християнській моралі, хоче дізнатися про майбутнє своїх планів, бажань і думок, цікавиться їхньою долею та результатом.

Учений, визнаючи місце магічних дій, вірувань, ворожби в світогляді та обрядовості населення, не вдається до їх гострої критики, та все ж висловлюється щодо цього іронічно, несхвально. Визнає тягу до знання майбутнього, яке люди хочуть пізнати в наївний спосіб. Це простежуємо в його роздумах: «Найбільшою таємничістю віє нам наша майбутність. Поминаючи Св. Письмо, де ясно змальовується наше відношення до майбутності та сама майбутність, цікаво згадати, як все ж таки кожна людина старається самостійно кожним досвідом, чарами та ворожбою, хоч і в наївний спосіб, але все ж таки окреслити, вгадати своє завтра. Шукає людина цього вияснення у всьому: в зоряному небі, в подихові вітру, в різних ознаках, предметах та явищах природи, в присвячені до цього дні року, як то: Івана Купала, Андрія, Новий рік тощо, коли по повір'ю нашого народу чародійна сила і ворожба має надзвичайне діяння і найбільше здійснюється» [158, с. 5].

Наголошуючи на тисячолітності традиції ворожіння, її походженні ще з передісторичних язичницьких часів, Ю. Шумовський повідомляє, що з давніх-давен ворожіння відбувалося на Волині у формі веселих гулянок, жартів, а на сучасному етапі серед селян окремих місцевостей набуло вигляду обов'язкових до виконання обрядів, чародійства та ворожби.

Народознавець вказує на те, що ворожити починали на Багатий вечір напередодні Нового Року щедрівками: «Коли ясні зірки заллють своїм срібним промінням темно-синє небо, а білий, ніжний, як пух, сніг заіскриться

мільярдами смарагдів, попід маленькими віконцями затишних, убогих, селянських хаток лунають веселі й радісні щедрівки та жарти: «Щедрівочки щедрувала, під віконцем ночувала чи тітко напекла? Винеси до вікна. Щедрик, щедрик Щедрівочка...» [158, с. 5]. Розгортання дійства новорічного ворожіння супроводжувалося щирими побажаннями щасливої долі кожній сім'ї, що в цей вечір лунати по селі то там, то тут.

Традиційною для святкового вечора картиною було розташування в хаті під образами й на покуті господаря із сім'єю, що частується багатою вечерею (традиційні кишка, пироги, капуста, м'ясо тощо), виносить щедрівникам щедрі дари, а після вечері розпочинає ворожбу.

Ю. Шумовський стверджує, що зазвичай ворожили і хлопці, й дівчата, яким нетерпеливилось дізнатися про своє майбутнє. Серед наведених ученим способів ворожіння є такі: 1) на штахетах (для цього молодь вибігала з хати й обхоплювала паркан: якщо число виходило парне — це означало, що в парі суджено бути цього року); 2) на полінах (крали їх оберемками в сусідів, пізніше перераховували, чи до пари); 3) ходіння під вікнами (дівчата ходили попід вікнами сусідів, прислухаючись, про що в хаті говорять. Якщо дівчина чула лайку на собаку «ану, а ти підеш звідсіля?», то це означало, що піде заміж, якщо ж чула інші слова сердитого батька на веселих дітей: «А не сядеш ти? Та сядь-бо вже нарешті», — цього року залишиться одинокою без чоловіка); 4) на гавкання собаки (після вечері, вимітаючи сміття з хати, дівчина виходила надвір, іноді з варениками в руках, та прислухалась уважно, де собака забреше: з якої сторони почує, звідти і буде суджений); 5) в ополонці (дівчата пальцями ловили те, що попадеться: якщо нитка — суджений буде кравцем, тріска — столяром, залізлячка — ковалем).

Із народознавчих матеріалів ученого дізнаємося, що дівчатам бувало недостатньо такого ворожіння на судженого, їм хотілося побачити його на власні очі. Для цього дівчина, яка лягала спати, сіяла в головах льон, приказуючи: «Сію я льон, а вродять коноплі, з ким коноплі буду брати, з тим і

віку доживати» [158, с. 5]. І цієї ночі начебто мусив їй наснитися майбутній наречений.

Серед пов'язаних зі святкуванням Нового року обрядів Юрій Шумовський описує звичай посівання. Дійство починалося приходом на Новий рік хлопців, які посівали хату збіжжям, із примовкою: «Роди Боже жито на нове літо, жито, пшеницю і всяку пашницю, у запічку дітей копицю, у полі зерно, а у хаті добро». Господарі хати просили їх обов'язково сідати, щоб, мовляв, «старости в цьому році тут засиділись» [158, с. 5].

Важливими були так звані господарські ворожіння, спроектовані на прогнозування врожаю. Так, коли сім'я лягала спати, господар виходив у сад, де сокирою стукав по кожному дереву та перев'язував його перевеслом — на добрий урожай. Також брав колоски різного збіжжя, ставив їх у сніг і вранці приглядався, чи не з'явився на збіжжі іній, бо це означало щедрий урожай у наступному році саме таких зернових.

Оригінальність поглядів священника Юрія Шумовського на свято Різдва Христового зумовлена їхнім народознавчим виміром, пов'язаним із баченням сукупності народних різдвяних звичаїв як способів пошанування сил природи. У руслі народознавчих знань учений говорить про те, що Різдво як свято, що припадає на зимову пору, є днем, співвідносним із поворотом сонця на літо, яке, за астрономічним календарем, випадало на 22 грудня, та що у своїй міфологічній основі воно було святковим днем, який символізував боротьбу двох сил — світла і темряви, добра і зла, уособлював свято перемоги сонця над темрявою і початку нового сонячного циклу.

Висвітлення Ю. Шумовським різдвяної обрядовості позначене переконанням і відстоюванням християнської основи святкування Різдва. Автор об'єктивно виснував про дохристиянські основи виникнення цього свята, пов'язані з вшануванням душ померлих. На основі аналізу обрядовості незаангажовано визнавав існування таких переконань у сучасний йому період.

Із точки зору священника він спочатку описує свято Різдва Христового згідно з канонами святої церкви як чудесне народження Сина Божого серед

людей заради їхнього спасіння, а з погляду народознавця — осмислює традиції святкування Різдва в народі, аналізує його найважливіші обряди і зрештою робить висновок, що останнє є святом померлих.

Досить цікавою видається думка Юрія Шумовського про неоднозначність розгляду свят календарного циклу крізь призму обрядовості, що їх репрезентує. За пропонованою дослідником концепцією, пов'язання коляди, як і всіх інших народних свят, із культом сонця — солярною та натуралістичною теорією фольклору — не наближає науковців до правдивого сприйняття культової грані народної обрядовості, позаяк зумовлює формування знань про обряди народних свят календарного циклу як про розірвані епізоди, які без внутрішнього між собою зв'язку символізують певну астрономічно-календарну дату [204, с. 15].

Із цієї причини він пов'язував між собою всі притаманні різдвяним святам звичаї, а точніше — їхні складники: звичай кликати на Святвечір померлих батьків, дідів, звичай вносити до хати снопа-дідуха, святвечірню годівлю дідуха кутею, звичаї переодягатися, одягати тваринні маски, водити козу, колядувати, як і прикінцевий звичай палити дідуха.

Апелюючи до маркованості українських різдвяних звичаїв ознаками доісторичного виміру, включно з магією, Ю. Шумовський стверджував, що кожне народно-обрядове свято є святом цілого народу, тобто живих, померлих і ненароджених, тож починається з обряду кликання. На Святвечір кликали померлих батьків, родичів, послуговуючись однією й тією самою стандартною формою: «Святі родителі, ходіть до нас хліба й солі їсти» або «Їжте, пийте, вживайте і нас, грішних, споминайте». Попоївши, звертаючись до померлих родичів, казали: «Наші рідняки, не поминайте лихом! Чим хата багата, тим і рада!» [204, с. 16].

З огляду на те, що заклик померлих батьків і родичів був вступом до обрядового свята, наступний його етап передбачав прихід духів померлих. Як оповідає про це Ю. Шумовський: «Зазвичай по віруванню з покликаних на вечерю приходять померлі батьки, не приходять а ні вовки, а ні мороз, а ні

миші. І тоді до них промовляють: «як що вони кликані не прийшли, то, щоб і влітку не кликані, вони теж не приходили»» [204, с. 16].

Вартує уваги поданий народознавцем опис звичаю вносити до хати і встановлювати на покуті снопа-дідуха, що за релігійними уявленнями наших предків символізував померлих родичів-батьків, які в ньому перебували. Заносив «сіно-діда» батько, а «снопа-дідуха» — син, який ішов перший. Батько клав «сіно-діда» під стіл і притрушував ним лаву на покуті, на яку ставили «снопа-дідуха». Сідати на лаву не можна було, щоб ненароком не придавити когось із родичів у вигляді невидимих духів, для яких і призначали це місце.

Щодо широко представленого в українській різдвяній традиції звичаю колядування Ю. Шумовський зазначав, що тексти колядок вирізняються очевидним зв'язком зі змістом власне обрядів, які походять ще з язичницьких часів. Як приклад, в архаїчних колядках ідеться про те, що відбувалося на початку світу, тож колядники у подібні дідів, свідків предвічного, поставали трансляторами таких давніх знань.

Обрядове маскування, переодягання під час різдвяних свят, на переконання народознавця, символізує варіанти образів, у яких навідуються у цей світ померлі діди, а саме — той вигляд, у якому вони були чи якого вони набули, відійшовши від своїх близьких.

У ході опису звичаю водити козу Ю. Шумовський витлумачує походження уявлень про «збіжжя-тварину». Учений наголошує на тому, що коза забезпечує врожай: «Де коза ходить, там жито родить, де не буває, там вилягає», — тобто, приносячи врожай, родить збіжжя. У такому ключі коза постає породильницею, матір'ю збіжжя: «Отож ми вступили таким чином тут до материнсько-родових уявлень, де в щільному сполученні виступають уявлення про мати, рід, збіжжя, де мати збіжжя фігурує в тваринному образі» [204, с. 17].

У звичаї палити дідуха, який відбувався наприкінці святкового циклу, дослідник убачає той самий обрядовий сенс, позаяк саме через вогонь діди знаходили шлях до свого звичайного місця перебування.

Своєрідним підсумком народознавчих міркувань Юрія Шумовського про різдвяні обряди звучать його слова про те, що різдвяна обрядовість — це «властиво поминальне свято померлих, або свято спільної трапези з померлими. В обрядовій характеристиці свята Різдва не переважає магічний характер, а все ж таки різдвяні обряди пов'язані є з культом предків, з культом померлих та з родовим звичаєм та віруванням, що й виявляється в самих словах різдвяного обряду — «Святі родителі, ходіть до нас хліба й солі їсти...» [204, с. 17].

Зв'язок зимового циклу календарної обрядовості з культом предків, про який говорив Юрій Шумовський, підтвердили в 1980-х роках Людмила Виноградова [110] і Корнелій Кутельмах [126].

У контексті різдвяної обрядовості Ю. Шумовський осмислює цікавий обряд ходити до річки, що припадав на завершення циклу різдвяних свят. Фольклорний сенс обряду полягав у тому, щоб провести душі небіжчиків до річки і якомога швидше повернутися додому, щоби «кривні», відходячи, не прихопили з собою. За словами вченого, шлях мерців, як вірили наші прадіди, був шляхом угору по річці, що логічно припускало мешкання предків саме у ріках. Тому верхів'я річок, річкове джерело, місцевість, де починається річка, — це родові місця померлих, материнське місце роду.

Думка про загальнокультурну паралель з Україною виникла у вченого під час одного зі святкувань Різдва Христового на Африканському континенті. На неї його наштотхнула найбільша, за його висловом, несподіванка, виявлена під час розкопок у пустелі, що припали на Святий вечір. Ідеться про криве деревце дикої колючої акації, прикрашене слугою Сангі на зразок різдвяної ялинки стрічками різнобарвного паперу, пір'їнами, цукерками, ще й паперовими зіркою та мусульманським місяцем на верхівці.

Від вигляду святкового деревця він полинув спогадами до Різдваної ночі на Батьківщині: «Думки мимоволі несли нас в Україну, до рідного краю, у тріскучий мороз, у білі килими снігу, під селянську стріху, за Свят-Вечірній стіл з кутею та з дванадцятьма стравами, до нашої дерев'яної церковці. У нас стояли сльози на очах. Там десь наші рідні, земляки. Там десь колядники з

звіздою під вікнами співають «Христос Родився», а тут починається африканська екзотична ніч широкої таємничої савани». І навіяний спогадами святковий настрій підсилив спів колядок «Нова радість стала», «По всьому світі», «Бог Предвічний», «Небо і земля», що їх виконував Ю. Шумовський разом зі своєю дружиною, прославляючи на просторах савани серед старовинних руїн Гани українську пісню та її народ [198, с. 4].

Перебуваючи в еміграції, Юрій Шумовський торкнувся також календарної обрядовості весняного циклу свята Воскресіння Господнього з точки зору богослов'я. У статті «У святу великодню ніч» відмітив найважливіші етапи здійснення нічного богослужіння згідно з церковним канonom. В іншій статті «Дещо про наші писанки» він з позиції етнографа описав писанкарство, його поширення в Україні, висвітлив його зв'язок з дохристиянськими народними звичаями зустрічі весни і показав, що писанка є твором мистецтва, що символізує процес підготовки до Великодніх свят [211, с. 6–7].

Учений вирізняв ще такі назви писанок, як крашанки, галунки, різблянки, капанки, сливки, і дав їм термінологічне означення. Писанка — це яйце, розмальоване та орнаментоване геометричним чи рослинним узором; крашанка — пофарбоване в один колір; капанка — вкрите кольоровими плямками на тлі одного забарвлення [210, с. 2].

Він розглянув поширення писанкарства з давніх часів на території України й охарактеризував його особливості. На Поділлі, Сокальщині й Золочівщині однобарвне яйце називали галунка, капанка мала накапаний зі свічки примітивний орнамент, на різблянках голкою чи іншим металевим знаряддям виконували надряпаний взірець. Для фарбування і розпису яєць використовували рослинні або анілінові фарби. В їх орнаментациї зустрічаються мотиви доісторичного чи стародавнього слов'янського походження: солярні знаки, елементи місцевої флори.

На Поділлі й на заході України переважав геометричний орнамент, на інших територіях — рослинні мотиви. Вчений зазначав, що закономірністю

було те, що мотив та орнамент писанок збігався з іншими видами декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема з вишивками [93, с. 4].

Юрій Шумовський виокремив лемківські й бойківські писанки, різблянки і капанки, встановив, що їх декором були вузькі довгі клинки, укладені в розети, колоски, галузки та листки різної кольорової гами; писали їх писачком або головкою звичайної шпильки, застромленої в патичок. Зі сходу України, на думку дослідника, найкращі писанки з околиць Воронежа, — їх він прирівнював до гуцульських.

На основі аналізу багатьох писанок учений виділив різновиди мотивів і узорів, які були поширені на всій території України: «поперечна і сторчова рожа», «сорок клинців», «шість рож», «вітрячки», «сосонка», «грабельки», «баранячі роги», «кучері», «безконечник» тощо [210, с. 3].

У дослідженні писанкарства Ю. Шумовський не оминув і легенд, пов'язаних із цим видом народного мистецтва. Він встановив, що найбільше такі легенди були поширені на Гуцульщині. Вони мають релігійний зміст, згідно з яким: 1. Перші писанки писала Мати Божа, і як Ісус був маленький, то любив ними гратися. Коли Христа взяли на муки, то Мати Божа, писавши їх, плакала: сльози котились їй з очей, і де капала сльоза, там робилась цяточка. 2. Коли розп'яли Христа, то кров з його ран стікала на камінці під хрестом, і з них поставали крашанки червоного кольору.

Зберігаючи традиції для української діаспори, вчений також згадав про народні уявлення, згідно з якими шкаралупки з крашанок належить пускати на воду: це аби вони пливли до «Рахманів» як вістка про те, що вже пройшло свято Воскресіння Христового. «Рахмани» ж бо святкують Великдень лише після того, як побачать на воді ці шкаралупки [210, с. 3].

Дослідник обумовив вагомість популяризації писанок в Канаді та Америці для підтримання в еміграції традицій, які репрезентують українське мистецтво, і як наслідок — своєї культурної ідентичності [210, с. 3].

Зібраний Ю. Шумовським джерельний матеріал є вагомим для отримання нових знань про етнографічні аспекти міжвоєнної Волині у вивченні локальних

особливостей та загальноукраїнських рис традиційної календарної обрядовості зимового та весняного циклу свят. Етнографічні дослідження ученого цінні тим, що він як представник церкви і водночас як науковець не мав упереджень щодо зібраного матеріалу, на відміну від багатьох парафіяльних священників, які за завданням церкви нагромаджували отриману від прихожан краєзнавчу інформацію, не обтяжуючи себе науковими методами збору і дослідження.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Основна причина, з якої Юрій Шумовський захоплювався археологією, полягала у його прагненні пізнати істину людського буття не лише зі святих писемних джерел, а й за допомогою науки. Це давало йому можливість шукати матеріальне підтвердження різним формам вірувань, що впливають на відображену в традиціях, звичаях та обрядах ідентичність народу. Поєднання пастирської праці з науковими пошуками в царині археології допомогло Ю. Шумовському виробити оригінальну дослідницьку методику розгляду вічних тем крізь призму водночас і Біблійного вчення, і фактів історії, що, як наслідок, вплинуло на формування вченого як етнографа. Глибина знань вченого в теології, археології та етнографії уможливила розробку прийомів і технік, які він реалізував у науковій діяльності, а також втіленої у просвітницькій практиці методики навчання вихованців, яку він застосовував у процесі передачі досвіду майбутнім поколінням. Це свідчить про винятковий стиль Ю. Шумовського, який полягає в порідненості складових трьох наук і який не був помічений та розкритий у методології етнографічних досліджень.

Застосування знань вказаних вище наук насамперед проявилось у краєзнавчих дослідженнях Ю. Шумовського, розгорнутих на окупованій Польщею території Західної Волині і зорієнтованих на вивчення етнографічної спадщини українського народу, збереження історичної пам'яті. Ці дослідження сприяли поглибленню знань про давнє минуле етносу, стимулюючи корінних українців до вивчення історії рідного краю, спонукаючи їх до усвідомлення необхідності єднання в боротьбі за національне визволення. Результати праці

дослідника стосуються реконструкції історії Волинського краю від часу появи тут першої людини (представлення історично-географічних відомостей та особливостей історично-культурного розвитку місцевості); пропагування збереження історичних пам'яток культури (розроблення методичних рекомендацій щодо їхнього виявлення та запобігання нищенню); вивчення культових придорожніх об'єктів — хрестів (висвітлення історії поширення, особливостей вшанування, значення вірувань, пов'язаних із чудодійною силою); опублікування статей про результати проведених досліджень на сторінках тогочасних видань.

Музеєзнавча діяльність Юрія Шумовського на Рівненщині знаменувалась заснуванням Регіонального музею землі Дубенської (1934 р.) під час перебування Західної Волині у складі Польщі (докладення зусиль до його розбудови, зібрання та представлення збірки археологічних знахідок); поєднанням праці у Польському археологічному музеї Варшави з меценатством щодо Українського Національного музею у Львові; відновленням діяльності Рівненського краєзнавчого музею (1942 р.) під час німецької окупації 1941–1944 рр. (прагнення перетворити його в науково-освітню дослідну установу, поповнення фондів цінними знахідками для належного висвітлення перш за все історії Рівненщини). Завдяки перебуванню вченого на посаді директора Рівненського краєзнавчого музею ми сьогодні маємо такі відомості про функціонування цієї установи, як опис структури, інвентарний опис відділів, перелік експонатів і їх вартісність, штатна чисельність наукових працівників і їх особливі фахові знання, фінансове забезпечення тощо. Переконливим доказом прагнень ученого зберегти культурну спадщину українського народу, реалізувати ідентифікацію всього українського є власноруч спроектоване ним зображення печатки музею із символом державної атрибутики — тризубом.

Цінним надбанням етнографічної спадщини Ю. Шумовського є його зібрання зразків вишивки на волинському одязі та рушниках, створення ретельного опису цих зразків, їх систематизація і характеристика за основними

критеріями (способи і техніка вишивання, орнамент вишивки, різновид використаної тканини та її розміри, кольорова гама, в якій виконано взірець, обрядове призначення узору, історія походження орнаменту — мотиви, впливи і стилі зібраних предметів). Цю свою приватну колекцію вчений зумів зберегти в роки війни і передав Українському музею в Нью-Йорку, ставши його фундатором.

Важливим результатом нашого дослідження стала ідентифікація географічних назв населених пунктів, звідки походять зібрані та паспортизовані Ю. Шумовським взірці вишивок, відтворення історії та виявлення сучасного місця перебування його колекції.

Матеріал етнографічних досліджень Ю. Шумовського, що був зібраний ним у 1938–1940-х роках і опублікований у 1970-ті роки в діаспорі, не зазнав впливу певних суспільних процесів, які відбувалися в Україні в другій половині ХХ ст. (як-от запровадження «безрелігійної обрядовості», «нової радянської обрядовості», витіснення народної складової свят літургійною). Його праці, присвячені описові обрядів, звичаїв і традицій українського народу, пов'язаних з Новим роком, Різдом Христовим і Великоднем, виказують оригінальне бачення автора природи кожного з цих свят, що відображають етнічну своєрідність українського народу. Опертя вченого на власні висновки, сформовані на основі глибокого знання народознавчих матеріалів і богословських учень, є новітнім для сучасного народознавства.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що Юрій Шумовський посідає помітне місце в науковому просторі не лише як археолог, а й як етнограф, а різносторонні народознавчі пошуки вченого ще потребують новітнього осмислення від науковців сьогодення.

РОЗДІЛ 3

МАТЕРІАЛЬНА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ АФРИКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО (1950-ті роки)

3. 1. Ю. Шумовський — засновник національного музею у м. Бамако (Малі).

Незважаючи на велику зацікавленість науковою діяльністю Ю. Шумовського, у сучасній українській науці досі маловивченим залишається період його біографії, присвячений дослідженням на Африканському континенті. Цей період досить важливий, адже Ю. Шумовський був одним із перших українських учених, які провадили народознавчі та археологічні дослідження в Західній Африці, його ім'я стоїть поруч з іменами таких відомих українських африканістів, як Єгор Ковалевський [124], Катерина Грушевська [112].

Серед наукових здобутків Ю. Шумовського на Африканському континенті найбільш важливим є заснування вченим Національного музею в м. Бамако (теперішня столиця держави Республіка Малі).

Відкриття вказаного музею свідчить про обізнаність Ю. Шумовського у проведенні етнографічної роботи: зборі, класифікації, консервації та описі етнографічних знахідок (масок, амулетів, одягу, декоративних, ужиткових та музичних предметів).

Відтворимо загальну картину функціонування музею періоду перебування на посаді його директора Ю. Шумовського, зокрема розкриємо питання, як створювався музей, якою на той час була його культурно-освітня і науково-дослідна діяльність (представлення фондів збірок, організація просвітницької діяльності).

Уряд Французького інституту Чорної Африки (IFAN) дав згоду в серпні 1950 р. прийняти Ю. Шумовського на посаду археолога за контрактом. Він пройшов спецперевірку і зібрав необхідні документи: витяг про несудимість,

характеристику за період перебування у Франції, свідоцтво наявних дипломів, медичний висновок про фізичну готовність до роботи [54, арк. 6].

16 грудня 1950 р. Т. Моно запропонував Ю. Шумовському посаду асистента 4 класу, а в майбутньому планувалося призначити його керівником розкопок в районі Середнього Нігеру, округи Маціна, Міафунке, Гундам в районі Тімбукту [55, арк. 6].

Завідувач відділу доісторичної археології в м. Дакарі Р. Моні у своєму листі привітав Ю. Шумовського з приїздом, зазначивши, що його ділянкою археології буде територія Судану, який є найбагатшим з франкомовних країн Африки щодо можливості віднайдення знахідок [56, арк. 8]. Потрібно зауважити, що теренами, на яких дослідник розгорнув свою діяльність, була територія французьких колоній — Західна Африка, й у той час за назвою Судан визначались теперішня Республіка Малі та її сусіди.

Перед виїздом до Африки Ю. Шумовському і його дружині було зроблено щеплення в Інституті Пастера (м. Париж), про що свідчать оригінали довідок [60, арк. 9]. Директор IFAN надав ученому сертифікат на безкоштовний проїзд [61, арк. 11].

Не менш важливим є те, що до приїзду Ю. Шумовського до м. Бамако у філії науково-дослідної інституції французьких колоній (IFAN) не було спеціальних відділів археології чи етнології. До штату входили працівники секретаріату, архівісти та географ, очолювані директором — ботаніком Ж. Фоком [1, с. 7–8].

Ю. Шумовському надали секретарку, в будинку інституту виділили робочий кабінет і лабораторію. Для проживання відвели приватне приміщення з п'яти кімнат. Вчений у своїй праці «По слідах давноминулого Африки» зауважив: «До диспозиції я мав тут кілька легких та вантажних машин, добру обслугу та робітників наймав скільки було мені потрібно для розкопів в місійних подорожах по терені. Мав великий фінансовий бюджет та добру підручну бібліотеку» [1, с. 9].

Науковець з України розпочав археологічні дослідження в околицях м. Бамако. Ось як він описує своє перебування на Африканському континенті: «З природи я був непосидючим і маючи всі можливості роз'їздив та робітників я майже щоденно кудись виїжджав на дослідження і ознайомлення з місцевістю. Це мені дало можливість зробити дуже багато дослідів, розкопок, збірок, тощо. Відразу я став вивчати і їх головну місцеву мову «бамбара», що мені помагало в подорожах та праці. Праця моя полягала у пошуках старовинних осель, гротів, в розкопках та збиранню не тільки археологічних речей, але й етнографічного матеріалу та записуванню історії, легенд та повір'їв і пісень народів Західної Африки» [1, с. 641].

У газеті «Українське слово» було опубліковано статтю «Успіхи Українського археолога». У ній повідомлялося про те, що Ю. Шумовський, який виїхав як член експедиції Французького Інституту Чорної Африки, став шефом археологічної секції цього інституту і працює в м. Бамако. Також у статті йшлося про організацію Ю. Шумовським наукової експедиції в глибину суданських саван за 800 км від м. Бамако для проведення розкопів старовинної столиці Судану — Гани*. До числа експедиції входило 10 робітників, два технічних помічники та один перекладач (знавець місцевих діалектів) [136, арк. 28].

Т. Моно під час перебування Ю. Шумовського на Африканському континенті постійно підтримував листування з ним. У листі від 7 червня 1951 року професор відзначив успіхи вченого, його інтенсивну працю, дослідження і відкриття [57, арк. 3].

Французький уряд на допомогу Шумовському в його праці над створенням музею і в наукових студіях над дослідженням історії та етнографії Західної Африки видав Циркулярний лист від 2 листопада 1951 року за підписом губернатора Судану** Е. Луво. Лист був розісланий по всіх французьких провінціях. У ньому всі охочі запрошувалися до допомоги у відкритті

* Тут і далі йдеться про французькі колонії, що включали теперішню державу Малі.

** Як зазначається в документі: «Судан – головна провінція Західно-Африканської території Франції (АОФ)».

зазначеного наукового осередку через участь в укладенні археологічної номенклатури (згідно з розробленою вченим карткою збору археологічних даних) і до наукової співпраці з IFAN (у проведенні роботи зі збору культових предметів і ремісничих виробів, у вивченні звичаїв і структури спільнот, які проживали на території теперішньої держави Малі) [1, с. 10–11].

За сприянням французького керівництва колоній Ю. Шумовський у 1953 р. відкриває перший музей у м. Бамако, який, як він зазначив, «прийняв вид хоч не справжнього, але невеликого примітивного музею понад 3000 експонатів» [1, с. 651].

Із тексту запрошення на відкриття першого в Західній Африці музею відомо, що офіційне відкриття відбулося 14 лютого 1953 р. в приміщенні Африканського клубу (площа Республіки, м. Бамако) [64, арк. 7].

В офіційному документі № 181 Загального Уряду Французької Західної Африки від 17 лютого 1953 року під назвою «Відкриття археологічного музею» зазначено, що в результаті ініціативи та роботи Ю. Шумовського, керівника археологічної секції IFAN, в м. Бамако створений Археологічний музей. Його заснуванню передувала 18-тимісячна робота зі збору численних археологічних та етнографічних знахідок. Особливо цінною відзначена в документі колекція інструментів, що датується кам'яним віком: сокири, пуансони, скребла та інше [1, с. 642].

Про відкриття музею в м. Бамако повідомлялося у франкомовній пресі «Soudan Francais». У статті «Урочисте відкриття Суданського музею при ІФАНі» зазначалося, що його урочисте відкриття відбулося у присутності Губернатора Ейшебера, генерального секретаря Россіньоля і багатьох інших відомих людей м. Бамако, в чому французьке керівництво IFAN завдячує Ю. Шумовському, завідувачу відділом археології, який своєю пошуково-дослідницькою роботою, яку проводив з листопада 1951 р., і своїми відкриттями сприяв утворенню цього наукового осередку [68, арк. 7].

При відкритті першого в Західній Африці музею вчений отримав привітання від головного директора Французького Інституту Чорної Африки —

Т. Моно. Про відкриття музею було повідомлено по радіо, також напередодні опубліковано безліч оголошень про початок роботи цієї наукової установи. Згодом, підсумовуючи свою музеєзнавчу діяльність, учений відзначить: «Це властиво вже третій музей, що я створив за своє життя» [1, с. 651].

Про початок роботи та складнощі, що виникли з переміщенням музею, його керівник Ю. Шумовський у франкомовній статті «Суданська археологія та новий музей ІФАНу в Бамако» зазначив: «Наш невеликий тимчасовий музей все ще має багато недоліків. У нас немає окремої будівлі, спеціально обладнаних меблів або спеціального бюджету. Музей потребує фінансової і моральної підтримки уряду, а також суданського народу. На даний час тут експонується понад 3000 археологічних, історичних та етнографічних об'єктів, і цей збірник має бути розширений. Тому питання про спеціальне будівництво є обов'язковим. У Судані повинен бути музей, гідний інших великих африканських, європейських і світових країн» [67, арк. 118].

Так, у 1957 р. музей було перенесено в будинок технічної школи, коли, за словами автора, «вже всі експонати прийняли вид справжніх експонатів доброго і гарного музею, справжньої наукової інституції» [1, с. 651].

Музей працював по вівторках з 8:00 до 18:00, по четвергах і суботах з 15:00 до 19:00, по неділях і святах з 8 до 12 години. Вся інформація, що стосувалась музейних і археологічних робіт, будь-якої консультації щодо збереження стародавніх пам'яток, передавалась у відділ археології та доісторії ІФАН або до музею [67, арк. 118].

За структурою музей поділявся на три секції: перша, археологічна, була представлена експозиціями, що належали до кам'яного віку; друга, історична, — похоронними урнами і багатьма іншими об'єктами (зброєю і ювелірними виробами); третя, етнологічна, — ритуальними експонатами [1, с. 642].

Серед експонатів музею було представлено кераміку палеолітичного, неолітичного і сучасного періодів. Було зібрано велику колекцію культових та обрядових речей (масок і статуеток із дерева), знарядь праці. На стінах музею

розміщувалися килими ручної роботи малійців і фотокартки визначних місць з історично-архітектурними пам'ятками. Окрема зала містила фотографії сучасної місцевості м. Бамако — монументальних мечетей, особливих будинків «архітектури Мопні та Джене» та історичну зброю. Кожен експонат був підписаний, із зазначенням віку культури і місця знайдення [1, с. 651].

Усі музейні експонати були занесені до реєстру згідно з їх класифікацією і науковим описом. Робота секції археології та доісторії була як теоретичною, так і практичною. Музей спеціалізувався на виданні публікацій про свою наукову роботу і на відновленні та збереженні стародавніх об'єктів для майбутніх експозицій [67, арк. 118].

При організації музейної роботи Ю. Шумовський керувався тим, що кожен музейний експонат потребував відповідного місця переховування і фахової консервації. На його думку, кожний експонат музею, по-перше, повинен бути доступний глядачам як щось цінне, оригінальне, по-друге — науковцям для опрацювання, з відповідною документацією. Він був переконаний у тому, що якщо експонат не має своєї метрики, фахового опису в картотеці чи не лежить у відповідному порядку чи місці, — такий експонат втрачає свою історичну і наукову вартість і стає мертвим предметом [207, с. 4].

Учений представив у музеї власноруч зроблені карти «План різних доісторичних місць, гротів та гробниць, виявлених та розкопаних Ю. Шумовським поблизу м. Бамако» і «План виявлених та розкопаних місць Ю. Шумовським у м. Бамако».

Для запису відвідувачів музей мав «Золоту книгу Музею». У ній вміщено безліч відгуків гостей чи не з усього світу. Були серед відгуків і нотатки за підписом «Губернатор Судану» [63, арк. 7].

У своїй франкомовній статті «Археологія в Судані та новий музей в Бамако» Юрій Шумовський зазначив про важливість новоствореного наукового осередку наступне: «До нього приходять учні з усіх шкіл Бамако і Судану. Допитливі студенти іноді повертаються поодиночі, або в групах, або в супроводі своїх професорів; вони отримують всю необхідну інформацію, що стосується

місцевої передісторії, історії, геології та етнології. Це перший випадок, коли суданська молодь має можливість вивчити археологічне багатство своєї країни і тим самим згадати далеку історію» [67, арк. 118].

Результати дослідів Ю. Шумовський описав у статті «Вплив релігійних культур і вірувань на декоративне мистецтво і форму керамічних та камінних виробів у Західній Африці в часах протоісторичної доби», яку підготував до ювілейного наукового конгресу для відзначення 100-річчя Наукового товариства імені Шевченка, — вона опублікована в записках Товариства. У цій статті автор зазначив: «Всі матеріали, коротко описані в цій праці, зберігаються до сього часу в заснованому і створеному мною Музеї Західної Африки, в місті Бамако, разом з іншими археологічними та етнологічними речами, які свого часу я знайшов чи викопав, і які тепер створюють солідну базу для вивчення давнього минулого Західної Африки та її народів» [200, с. 238].

В особистому архіві науковця знаходимо чимало карток з фотографіями експозицій, презентованих у Національному музеї м. Бамако, — у цій дисертаційній роботі вони вперше введені до наукового обігу.

До представленої Ю. Шумовським колекції керамічного посуду (від найдавніших часів і до сучасності), що складалась з виробів різного плану, призначених як для приготування страв, зберігання продуктів, транспортування, так і для різних релігійних та культових обрядів, входив глиняний посуд доісторичного періоду, знайдений під час розкопок у гроті Корункорокале поблизу м. Бамако [200, с. 233]. Цей посуд мав орнамент у формі хвилястих ліній, які означали потік води як символ життя, а також у формі зигзагів у кілька різнобічних рядків, що мав назву «баракале».

На глиняному посуді Західної Африки зображували також різних тварин як релігійні символи врожайності, багатства, щастя. У с. Банкомі археолог віднайшов глибоку глиняну миску червоного кольору з орнаментом із двох рядів хвилястих ліній — символом води — життя, між ними — зображення повзучого слимака як священної істоти; у кургані поблизу с. Марібабугу —

глиняний посуд із зображенням повзучого слимака у спіральній формі, що символізував рух і життя.

При розкопках на острові Камі біля м. Мопті археолог викопав три посудини [200, с. 237]. Одна з них круглої форми і червоного кольору, із зображенням товстих коротких змій, що повзуть знизу вгору. Вона мала круглий отвір, і це вказувало на те, що її використовували винятково для релігійних обрядів — у культурі змій. Дві інші посудини були подібні до низьких пляшок, без жодних отворів, по боках мали пластичні скульптурні зображення змій. Серед інших знахідок — досить висока глиняна посудина червоного кольору і з орнаментом із поперечних ліній. На її ший розміщені три диски, що символізували єгипетського бога сонця — Ра. Також варто згадати про глиняну посудину великих розмірів, яку Ю. Шумовський отримав у подарунок від голови села з околиць м. Бамако. Вона чорного кольору, по боках із чотирьох сторін розміщені пластичні зображення священних тварин: змії, крокодила, ящера і черепахи. Цю посудину в давнину використовували канібали під час священних церемоній для приготування людської або тваринної жертви [200, с. 236].

До колекції кераміки входили також малі та великі глиняні посудини-урни, які Ю. Шумовський виявив у с. Фатома біля м. Мопні, — їх використовували для зберігання останків покійників. У малих зберігали спалені кістки покійника з прикрасами або без них. Щодо великих посудин-урн, то в нижню частину поміщали покійника з його речами і прикрасами, а зверху ставили другу, горлом до горла [200, с. 236]. Вони були круглої форми з орнаментом «баракале», чорного або червоного кольору.

Серед чималої кількості знайденого глиняного посуду винятково культового призначення були також невеликі глиняні посудини у формі келихів із досить довгою ніжкою. Це — «офірники» для померлих предків. У народів Західної Африки був дуже розвинутий культ предків, який досі зберігся і шанується у народів йоруба й ашанті [200, с. 236]. Поміж колекцій Ю. Шумовського у цьому музеї представлено пантеон статуеток-тотемів культу

небіжчиків, який вважається однією з ранніх форм релігії і полягає у поклонінні душам померлих предків, які мали здатність впливати на життя нащадків.

Під час розкопок курганів священних місць біля р. Уенко на околиці м. Бамако Ю. Шумовському вдалося відшукати багато кераміки культового призначення доісторичного періоду, зокрема посуд у формі «чоловічого фалоса», який репрезентував чоловічий статевий орган до і після обрізання. Посудина була округлої форми, червоного кольору, з довгою шийкою (декорованою червоним дрібним орнаментом), завершеною голівкою, на якій біля найвужчого отвору відображена пластична крапля сперми — символ зародження людського життя. З цього можна виснувати, що обряд обрізання був добре відомим у народів давньої Африки [Шумовський 1976б, с. 235].

В одній із колекцій музею Ю. Шумовський представив різні амулети грі-грі* у формі «корі», тобто мушель, які використовували племена африканців. Вони символізували жіночий статевий орган, уособлюючи життя, добробут і щастя [200, с. 235]. Поряд з амулетами був представлений одяг африканського чаклуна, покритий великою кількістю талісманів.

Потрібно відзначити глиняну посудину, призначену для весільної релігійної церемонії [200, с. 237]. Вона не мала жодного отвору і зверху була оздоблена короною, що, за словами Ю. Шумовського, «...за своєю формою нагадує наш весільний коровай».

Частину зібраної в музеї колекції Ю. Шумовського становили глиняні статуетки. Серед них була дуже оригінальна, знайдена в одному з курганів с. Банкомі біля м. Бамако: вона зображувала чоловіка з людськими руками, але з нижніми кінцівками черепахи. Статуетки, що поєднували людину й акваріальну тварину (черепаху), у народів Західної Африки вважалися символом добробуту, щастя і життя. Ця ж репрезентувала бога і духа р. Нігер Ба-фаро. За словами автора: «Ця статуетка є дуже оригінальною формою, бо коли глянути на неї, особливо на голову, збоку у профіль, то пригадується тип

* Грі-грі — талісман або амулет для захисту власника від зла чи просто на щастя. Для цього зазвичай використовується невеликий мішечок з матерії. Усередині міститься один або суміш кількох інгредієнтів: трав, масел, каменів, кісток, волосся, нігтів або інших спеціальних компонентів.

семітоєгипетської раси; коли ж поглянути знизу на обличчя статуетки, то вона дуже нагадує лева» [200, с. 237]. Її корпус, як спереду, так і ззаду, оздоблений орнаментом «баракале». Для цього божества було відведено спеціальне місце поблизу с. Морібабугу — поставлений кам'яний священний стовп (менгір), де відбувалися окремі релігійні церемонії — жертвоприношення тварин та людей. Також до колекції входять статуетки і маски племен бамбара, сенуфо, бауле.

Серед музейних експонатів були музичні інструменти [1, с. 476–486], як-от кора — струнний щипковий із 21 струною, розповсюджений у Західній Африці, та великий барабан там-там — стародавній ударний, який використовували як культовий.

Усі ці статуетки, маски, амулети, музичні інструменти, які представив Ю. Шумовський в етнографічній експозиції, становили значну частину експонатів музею, яка відображала особливості релігійного життя і культурного розвитку народів Західної Африки.

У музеї була представлена експозиція ювелірних виробів із заліза, які вчений знайшов під час розкопок в с. Дігуїдігуїба поблизу м. Кулуби у протоісторичній могилі на скелеті людини з часів металів. Зібрана й колекція залізних наконечників стріл та інструментів, віднайдених у протоісторичній оселі поблизу с. Фатома. Репрезентовано виставку археологічних декоративних предметів, що в основному складалася з прикрас, виготовлених із заліза.

Також у колекціях музею були представлені знайдені в околиці м. Бамако неолітичні знахідки зі сланцю (прикраси, ножі, скребла) і знахідки зі сланцю сірого кольору (сокири, частини браслетів і підвісок, які виконували функції прикрас чи амулетів).

Одним з експонатів був камінь із вигравірованою рибою — символом релігійного культу, — Ю. Шумовський віднайшов його поблизу р. Нігер.

У музеї також було представлено документи про проведені археологічні дослідження і про об'єкти, пов'язані з технологією Західноафриканського мистецтва [62, арк. 20].

Про значення представлених у музеї експонатів Ю. Шумовський у своїй франкомовній статті «Археологія в Судані та новий музей в Бамако» відзначив наступне: «Всі ці різноманітні і численні знахідки, з археологічним багатством, яке вони представляють, є серйозною науковою основою для вивчення далекого минулого Судану. Всі ці документи дають змогу відповісти вже на деякі питання, що виникають на рівні культури про людей, які жили на цій території в часи далекого минулого» [67, арк. 118].

Варто зазначити, що наукову діяльність Ю. Шумовського контролював науковий склад IFAN. Підтвердженням цього є лист Т. Моно, в якому він висловив вдячність Ю. Шумовському за важливість проведеної щодо заснування музею роботи, а крім того зазначив про необхідність приїзду останнього до Парижа — з документацією про розкопки, проведені в печері Корункорокале, на консультацію до професора Валуа для встановлення достовірності історичних фактів [37, арк. 43]. Ю. Шумовський неодноразово листувався з французькою дослідницею Ж. Дитерлен про свої відкриття і консультувався з нею щодо знахідок [52, арк. 63].

Професор Т. Енгестрома зі Стокгольмського університету, який виїздив на розкопки до Африки й оглядав археологічні збірки вченого, у своєму листі зазначив: «Для нас було величезною цінністю мати нагоду вивчати Ваші праці в царині африканського гончарства. Сподіваюсь, що Ваші теорії походження східного стилю кераміки в районі р. Нігер врешті-решт набудуть визнання» [53, арк. 65].

В інформаційному бюлетні IFAN за 1954 р. було зазначено, що з приїздом пана Шумовського нарешті почала приділятися увага проблемі вивчення доісторії Західної Африки. Керівництво інституту обумовило про зобов'язання перед Ю. Шумовським за створення музею, що збагатився на 162 етнографічних об'єкти і 2350 археологічних знахідок [62, арк. 12].

Згодом, після переїзду Ю. Шумовського до Америки, музей перенесли у приміщення, розташоване в ботанічному парку інституту. Автор ще в ті часи зазначав, що за відсутністю музейного працівника й археолога музейні колекції

залишалися лише результатом його дослідів та розкопок і стали значною науковою базою для шкіл у вивченні давнього минулого Західної Африки [1, с. 661].

Директор Ботанічного інституту імені В. А. Комарова Академії Наук СРСР П. Баранов у книзі «В тропической Африке (записки ботаника)» висловив захоплення від візиту до Етнографічного музею у м. Бамако під час своєї експедиції до Західної Африки разом з іншими представниками Академії Наук СРСР, зазначивши: «Скориставшись запрошенням доктора Шумовського, ми відвідали етнографічний музей, розташований на першому поверсі будівлі школи суспільних робіт. Шумовський нас уже чекав і сам показав нам численні і дуже цікаві експонати музею: знаряддя праці різних племен суданських негрів. Велику увагу в музеї вділено решткам матеріальної культури негрів у далекому минулому... Експонати музею свідчать про високу, древню культуру негритянських народів Африки. З великим задоволенням висловили ми в книзі відгуків свою вдячність Шумовському і співробітникам музею та побажали їм нових успіхів» [1, с. 673].

На Міжнародному археологічному конгресі в Алжирі 1952 р. Ю. Шумовський представляв усю Західну Африку від IFAN [59, арк. 15] — за дорученням директора інституту проф. Т. Моно, як завідувач відділом доісторичної археології [66, арк. 28–30]. На конгресі, де зібралось понад 150 запрошених науковців, учений виступив із трьома підготовленими французькою мовою доповідями, що стосувалися археологічних розкопок у Західній Африці палеолітичного періоду [1, с. 682].

У вступі доповіді «Джунглі і Савани Судану» Ю. Шумовський зазначив, що раніше думали про Африку як про країну без жодної культури. Його головною темою були «Передісторичні та археологічні пам'ятки Судану», адже французькі вчені вважали Західну Африку бідною на археологічні, а головне — пам'ятки палеолітичного періоду, що було спростовано вченим завдяки наполегливим археологічним дослідженням. Як зазначив археолог: «Результат конгресу був дуже важливий для науки і приємний для нас, конгресистів. Ми

отримали масу цікавої друкованої літератури, а головне величезну книгу про самий конгрес, увіковічені імена всіх найкращих археологів та антропологів, геологів на чолі з славетними Аббе Брейом, Г. Валлюа, др. Лікі, Арамбурґ та багато іншими, між котрими і я, українець, удостоївся належного місця...» [1, с. 683].

Потрібно відзначити статтю «В розшуках колиски людства», опубліковану в діаспорній газеті «Українське слово». У ній зазначена інформація про відкриття проф. Ю. Шумовським 4 осель з найдавнішої кам'яної доби з ашельською і шельською індустрією, що відноситься до першої знахідки оселі палеоліту в Західній Африці. З приводу цього у статті наведено слова вченого: «Хто знає, може, наука колись ствердить, що колиска людства була не в Мезопотамії, а в Африці» [111, арк. 10].

Ярослав Пастернак, отримавши від Юрія Шумовського копії його виголошених на конгресі доповідей, в листі від 29 жовтня 1955 р. відзначив, що відкриття останнього є досить важливими для праісторії Африки і «що сьогоднішній французький Судан не багато уступає давниною культури південній Африці, яку вважали досі, разом з Китаєм, найдавніше заселеними частинами старого континенту» [292, с. 242].

Про те, що Ю. Шумовський заявив про себе на конгресі як важливий вчений, свідчить лист директора А. Маджубі Інституту археології Тунісу від 3 жовтня 1961 р. У ньому він запросив вченого на посаду асистента, зазначивши наступне: «...я маю честь запропонувати Вам посаду помічника по контракту в Інститут археології Тунісу» [65, арк. 27].

Ю. Шумовський у спогадах відзначив: «Я є дуже радий, що як археолог і дослідник Африки, як перший українець з Волині, створив цю важливу наукову інституцію для африканських народів Західної Африки... від громадян незалежної держави Малі я дістав був багато листів подяки за мої праці для їх науки, народу і країни, як самі висказались, «що лише тепер пізнали, яку велику вартість наукову уявляють мої досліді, відкриття і збірки!», за що безумовно мені дякували» [1, с. 651].

У хроніці газети «Новое русское слово» за 1953 р. писали про успіх на Африканському континенті протоієрея-археолога, якому вдалося зібрати цінний матеріал, заснувавши музей, і частину речей привезти з собою до Парижа [139, арк. 45].

У статті «Археологічні знахідки коло Бамако», опублікованій у газеті «Українське слово», з приводу вдалих відкриттів ученого було висловлено наступні привітання: «Вітаємо нашого науковця з цими великими успіхами в дослідках над старовиною Судану. Це бо вперше українець досліджує науково цю велику країну майбутнього» [104, арк. 10].

Важливим є лист Ю. Шумовського до Т. Моно від 26 листопада 1961 р., в якому вчений висловив жаль з приводу того, що залишив в Африці свою незавершену працю, зауваживши: «Я дуже люблю Африку і маю великий інтерес щодо археологічного минулого цієї країни». Також вчений висловив бажання повернутися для продовження роботи над своїми науковими дослідками [58, арк. 98].

Покинувши Африку, автор продовжує працювати над своїми доробками, бере активну участь у наукових конференціях, конгресах, читаннях, щоб донести до широкого загалу важливість своїх досліджень. Зокрема у часописі «Літопис Волині» у статті «Участь члена ІДВ на конгресі» [137, с. 122] зазначається, що Ю. Шумовський, член Інституту дослідів Волині, як представник «Товариства Африканістів» взяв участь у Конгресі «Товариства студії над Африкою», який відбувся 11–13 жовтня 1962 року у Вашингтоні. Відзначено, що «у французькому науковому світі він вважається визначним археологом». Про цей конгрес було проінформовано і в газеті «Свобода» в оголошенні «Проф. Ю. Шумовський візьме участь в конгресі Товариства Студій над Африкою у Вашингтоні» [132, с. 2].

Для підтвердження сказаного ми з'ясували, що на сьогодні Національний музей у м. Бамако входить до числа найкращих музеїв світу. Згідно із загальною оцінкою, у його фондах зібрано понад 6000 експонатів великого археологічного та етнографічного значення. Серед них різноманітні фотокартки

колоніального м. Бамако, зразки текстилю, старовинні музичні інструменти, вироби з кераміки. На офіційному сайті музею зазначено, що довгий час директором музею був українець Ю. Шумовський — великий спеціаліст з африканської культури.

Продовження Ю. Шумовським наукової діяльності на Африканському континенті відзначилось заснуванням Національного музею в м. Бамако, що є найціннішим внеском ученого в історію розвитку культури народів Західної Африки. Визнання його здобутків французькою стороною є показником вагомого гаранту значущості діяльності українського дослідника на світовому науковому просторі. *Див. додаток 5.*

3. 2. Традиційно-побутовий уклад племен Західної Африки у працях ученого.

Збираючи народознавчий матеріал про африканські племена, Юрій Шумовський крім спостережень вдавався до опитування, контактуючи з представниками таких етнічних груп, як пель, догон, сенуфо, ашанті, мандінго, уолоф, бамбара, бауле, туареги та інших. Описавши в загальному їх усі, виділив такі класові категорії об'єктів етнографії: господарство, ремесла та промисли, будівництво житла та обладнання інтер'єру будівель, сімейний уклад, харчування, медицина. Також окремо охарактеризував племена туарегів.

Потрібно зауважити, що специфіка проведення етнографічних досліджень не була для вченого звичною: насамперед він вивчав місцеву мову «бамбара»*, а для достовірного збору матеріалу на певний час залишався серед атохтонів у супроводі знавців місцевих діалектів. Про процес адаптації до нових умов учений зазначив наступне: «Було трохи дивно привикати до цілком нових обставин африканського життя, до чорних слуг, мусульман, до нової мови африканської і французької та африканської кухні» [1, с. 8].

* Бамбара — мова народу бамана, або бамбара, поширена головним чином в центрі західної частини Республіки Малі. Має статус національної мови і є основною мовою міжнаціонального спілкування Малі.

Умови, в яких працював учений, були досить небезпечними як для людини із зовсім іншого середовища, тому й зрозуміло, що адаптація проходила нелегко, однак внутрішній поклик переважав над роздумами про вірогідність можливої настороги. Як зазначив учений: «Я мушу признатись, що часами був дуже необачним і часто ризикував життям в азарті дослідних археологічних праць та місійних подорожах по саванні, сахарі, джунглях і наражав своє життя на різні небезпеки, чи то по відношенню до хижаків, плазунів чи від різних хвороб і людей» [1, с. 9–10].

Згідно з матеріалами вченого — очевидця реалій африканського життя, за винятком великих центральних міст населення Західної Африки у той час ще жило своїм примітивним передісторичним способом.

Щодо етнічного складу Західної Африки вчений відзначив, що заселяли ці території переважно такі племена, як бамбара, малінке, бозо, сомоно, пелі, туареги, мавританці та багато інших.

Серед поширених видів господарства, яким займалося корінне населення, переважало тваринництво, рільництво і рибальство. Розведенням худоби — корів-зебу, овець, кіз, ослів, верблюдів і коней займалися номади з племені пелів, туареги, мавританці. У дощову пору року вони із чередами в кілька сот чи тисяч голів переходили з півдня — берегів Нігеру — до півночі — Сахари, а під час посухи сходили до берегів багатоводної річки. Тваринництво давало африканцям не тільки молочні продукти, м'ясо, яке в них дешево цінилось, але й вовну, що експортувалася до іноземних країн. Понад рікою Нігер, між містом Сегу і Тімбукту, жили рибальські племена бозо і сомоно, які експортували рибу до різних частин Африки [169, с. 34–35].

Описуючи господарство, вчений зазначив також про розвинене в африканців рільництво, що вважалося найбільшим скарбом, яким вони займалися на територіях з більш-менш родючою землею. Головними культурними рослинами, які вирощували, були міль (рід проса) і соргою. З фісташок (місцевою мовою «аршід») виробляли олію. З плодів дерева ші виробляли масло каріте, а з бавовняного дерева добували пух капок, який

використовували для різних потреб у господарстві. Крім того на цій землі, хоча через сухий клімат і в невеликій кількості, вирощували банани, манго, папайю, цитрини та інші фруктові дерева [169, с. 36].

Ю. Шумовський охопив доволі широке коло питань з ділянки народного будівництва: житлові й господарські споруди, їхні конструктивні особливості, будівельний матеріал, планування, форми. Вперше здійснив їх класифікацію за характером призначення і за особливістю племінної нерівності.

Насамперед учений зазначив, що за планом африканські села були схожі одне до одного, відрізнялися поміж собою лише архітектурою будинків, які за величиною поділялися на великі, середні та малі, а за формою на круглі та квадратні.

Дерев'яні чотирикутні житлові помешкання в кілька поверхів траплялися здебільшого в містах: у Бамако, Мопті, Гундамі, Тімбукту, Сегу.

У селах житла робили круглої форми з галузок ліан, обмащуючи їх глиною. Лише оселя старшини була чотирикутної форми і з плоским дахом, покритим глиною, — таке житло завжди знаходилося у західній частині села, адже, згідно з повір'ями, зі сходу приходили духи покійників. Саме село зазвичай було оточене муром із власноруч зроблених блоків із глини, перемішаної з соломою (техніка їх виготовлення має назву *банко**). Окремі господарські споруди також відмежовувались одне від одного глиняними перегородками і коридорами [1, с. 287].

Кухня, що складалася з кількох камінців, на яких готували страви, знаходилася на захід від хати, за якою розміщували яму для відходів — виходки («так, як в українських селян за стодолю») [1, с. 288].

Як етнограф, учений прагнув дослідити ділянку традиційного народного будівництва якнайповніше, тому цікавився і його звичаєво-обрядовою сферою. В африканських племенах кожен чоловік будував собі житло сам. Насамперед голова родини чи села визначав місце і день початку будівництва, обов'язково в суху пору. Коли місце було обрано, тоді голова родини для його освячення

* Банко — будівельний матеріал із суміші глини та соломи, поширений у багатьох районах тропічної Африки.

змащував землю кров'ю білої курки і продовжував цей ритуал, закопуючи в трьох місцях листя з дерева ші, що символізувало життя, зерна бавовни, які вважалися плодом першої культивованої в Африці рослини, рослину «гомбо», виготовлені з якої ліки використовували як протиотруту, і рослину «сусу», яку, за повір'ями, полюбляють духи. Під житлом голови села закопували зазвичай кавалок заліза, що символізував дощові хмари, топірець — символ вогню і життя, золото — символ багатства. Коли з житлом чи його мешканцями ставалося нещастя, місце оселі відразу міняли [1, с. 288].

Щодо закопування в землю при будові хати топірця вчений зазначив, що його розміщували посередині, з вірою, що він охоронятиме садибу і мешканців від грому та блискавиці; такий топірець називали сокирою Аллаха, стрілою бога Амма чи каменем небіжчиків тощо. Отож, як бачимо, історична сокира в країні Малі від старого палеоліту аж до сьогодні має свою історію використання і культовий характер [1, с. 58].

Формам будівель африканці надавали символічне значення. Наприклад, стіни чотирикутної хати означали зірки «куба леле». Десять вилокватих дерев'яних дрючків, які тримали стріху, вирубували з дерева «сірі», з якого зазвичай виготовляли різні ритуальні речі, і з дерева «вен», яке символізувало здоров'я і яке вважали оберегом від лиха і нещастя [1, с. 288–289].

Стіни встановлювали без жодного фундаменту. Двері в житло завжди розміщували в південній стороні, що, за віруванням африканців, приносило добробут, щастя і здоров'я, а будівництво дому з дверима на схід чи захід вважалося неможливим, тому що зі сходу могли прийти різні хвороби, а з заходу інша біда [1, с. 289].

Стріху житла зазвичай робили у вигляді конусу з слонової трави, пальмових гілок. Її майстрували на землі, а при закінченні ставили на стіни, які жінки обмащували глиною, змішаною з гноєм від корів або з попелом перепаленого дерева «гомбо». На одвірках затикали пір'я з півня, що був принесений у жертву при посвяченні місця встановлення, та амулети грі-грі.

На дверях африканці часто зображували гравюри — змія, ящірку, крокодила й інші священні та культові тварини. На стіні всередині житла часто відображали витиснену чоловічу руку, як символ покірності духам і зв'язку з ними, одночасно це символізувало і молитву мешканців дому до свого Бога і до духів покійників [1, с. 289].

Біля житлових споруд встановлювали маленькі будівлі, подібні до хатинок мазанки або плетені круглої чи квадратної форми на високих ніжках із стіжкуватими стріхами комори для зберігання, консервування продуктів і зерна. У деяких околицях Західної Африки їх замінювали на звичайні великі за розмірами глиняні посудини — амфори.

Також вчений описав особливості сімейного укладу та організацію побуту племен Західної Африки, зауваживши, що господар жив сам в одній із найкращих хатин і спав так, як всі, на підлозі з розстеленим трав'яним матом. В інших житлах біля нього жили його жінки з дітьми [169, с. 81].

Жінок дозволялося мати кілька: дві, три, а то й більше. Їх очолювала найстарша і перша, яка керувала працею двору, щоденним життям інших жінок, давала їм поради в інтимних питаннях, навіть розподіляла їх по черзі для свого чоловіка. Жінки підтримували дружні відносини, і між ними панував цілковитий спокій. Разом займалися господарством: товкли міль у ступах, ходили у ліс по дрова, працювали у полі й удома, готували їсти і доглядали дітей і чоловіка. Як зазначив учений: «Не так, як у нас, білих, звичайно ведеться. Від одної жінки та її заздрости буває пекло в хаті, а що ж сказати, коли б їх було в хаті аж дві або три» [169, с. 82].

Жінок африканці купували, та зазвичай коштували вони недорого. За верблюда чи пару овець можна було купити дівчину, яку вважали найгарнішою в селі. Дівчина, вийшовши з дому та перейшовши до чоловіка, вже не мала права кидати його, однак він мав право вигнати її і повернути батькам, коли виявиться вона не такою, якою її уявляли перед шлюбом. У такому випадку батьки дівчини несли відповідальність і мусили повернути чоловікові всі кошти, що він заплатив їм за неї [169, с. 83].

Виховання дітей здійснювалося за гендерним поділом — сином займався батько, а донькою мати. Коли хлопець після ритуалу обрізання мужнів, то вчився різних чарів у знахаря, полювати, пасти череду і працювати на ріллі [169, с. 81].

Щодо одягу африканців учений зауважив, що діти до 15 років чи й довше ходили цілком голими або ж лише носили спереду на шнурочку листочок з дерева. Крім того, з обереговою метою малих дітей заведено було оперезувати спеціальним паском з намиста «корі» або висушених коренів чарівних рослин, що мали магичне і символічне значення. Волосся на голові дитини обрізали у віці трьох років, однак не раніше [169, с. 108].

Описуючи харчування африканців, подаючи перелік продуктів і вказуючи страви, які з них приготувляли, вчений торкнувся й питання споживання котячого і собачого м'яса. Здебільшого м'ясо цих тварин споживали винятково у лікувальних цілях, від певних хвороб. Страва, приготовлена з собачого м'яса, називалася «кус-кусі» і вживалася при лікуванні малярії, ревматизму, неврастенії та інфекції легенів; спеціальну курацію собачим м'ясом робили хворим на сифіліс, для очищення шлунка та кишок. Курс лікування на проказу складав 20 днів. Вживання котячого м'яса було характерне при захворюваннях на фурункули. Африканки вживали котяче м'ясо від безпліддя і для зміцнення імунітету, а собаче — щоб поправитись [1, с. 450]. Щодо висвітлення цього питання вчений провів паралель з Україною, де вживання собачого м'яса траплялося при захворюваннях на туберкульоз [1, с. 452].

Цікавив є уточнення вченого щодо процесу грудного вигодовування у африканців на якому утримували дітей, допоки ті не починали ходити, прикорм вводили на шостому місяці життя поступово, який розпочинали із вмочування її пальця в страву та мастінням нею її губ, що робила мати на сніданку.

Про народну медицину африканців ученим зазначав, що вона дуже корисна і помічна. Коли людина хворіла, місцевий знахар лікував її таємними ліками, здебільшого рослинного походження, виконуючи при цьому різноманітні магичні дії [169, с. 110].

У працях Ю. Шумовського знаходимо деталізований опис племен туарегів, народу берберського походження, які одні з перших були мешканцями Сахари, ще до переселення арабських племен в IX–XII ст. Про їхнє походження існує кілька легенд і припущень, опираючись на які автор стверджує наступне: що арабські вчені відносять туарегів до фінікійців, а деякі з них припускають, що вони походять від легендарних і славетних народів зниклої Атлантиди.

Туареги живуть номадами, мандруючи по Сахарі Західного Судану*. Вони називають себе «імохаг», що означає вільні, незалежні. З одягу носять спеціальне покривало «дітам» і синій плащ «гандурах». У цій пануючій верстві є нижчий клас, який веде осілий спосіб життя в оазах і займається гончарством, рільництвом і скотарством. Вища верства називає їх «овечими людьми» — «келль улі», і бере з них данину як зі своїх підлеглих, у свою чергу маючи за обов'язок захищати їх від нападників.

Туареги гарні на вроду люди — високі, стрункі, сильні. Шкіра в них світліша від темного, волосся чорне, у чоловіків довге. Як головний убір вони носять тюрбан, вищий клас синього і чорного кольору, нижчий — білого.

Властиво, туареги є головним народом у Сахарі, з цих причин їх часто називають королями пустелі. Те, що вони добре орієнтуються в пустельній місцевості, дозволило їм працювати фаховими провідниками при здійсненні транспортування товарів через Сахару. Всі туареги мусульмани, однак жінки не прикривають обличчя, навпаки, чоловіки носять заслони. Вони відрізняються від інших місцевих племен, зокрема від берберів, тим, що мають лише по одній жінці та їхні права рівноправні. Живуть з жінками добре, зберігаючи вірність одне одному. Жінки туарегів дуже гарні, сміливі, войовничі. В інтелектуальному відношенні вони вміють читати і писати, люблять мистецтво, музику і займаються медициною [1, с. 174].

Зі слів автора: «Туареги це дуже хоробре плем'я пустині. Вони завжди любили і люблять свободу... У них збереглося багато пісень та історичних

* Західний Судан – поширена в етнографічній і географічній літературі, переважно раніше, назва для транссахарського регіону Західної Африки.

переказів про їхні могутні баталії, про їхніх національних героїв, про різні пригоди в житті серед скель та пісків пустині. Всі вони чудово їздять на верблюдах, носять при собі довгі, по формі — середньовічні залізні списи і часто на різні святочні імпрези бавляться у військову гру — «двобій» довжезним мечем, немов середньовічні лицарі Європи» [1, с. 175].

Описаний ученим традиційно-побутовий уклад племен Західної Африки дає можливість уявити загальну картину особливостей введення господарства, специфіки процесу будівництва жител, організації сімейного побуту, характеру родинних відносин африканських племен, нетиповість споживання різноманітних продуктів харчування, що розкриває західних африканців як соціально розвинуте суспільство і заперечує факт їхньої примітивності, навіяний варварським ставленням європейських колонізаторів. *Див. додаток б.*

3. 3. Релігійні вірування та обрядові традиції племен Західної Африки.

Юрій Шумовський, будучи науковцем широкого спектру зацікавлень, за період свого перебування на Африканському континенті особливу увагу зосередив також на зібранні етнографічного матеріалу про релігійні вірування і традиційно-звичаєву обрядовість племен Західної Африки.

У своїй неопублікованій праці «По слідах давноминулого Африки» про особливість формування ментальних особливостей африканських народів він робить наступні висновки: «Кожна країна і кожен народ мають свої особливості як у характері природи, так і в народних звичаях. Африка, окремий континент, що має дуже виразне власне обличчя. Її лісові простори, дика савана з грізними хижаками, отруйними плазунами повинні були б створити для мешканців Чорного Континенту моральне гнітюче почуття (так здається тому, хто вперше дивиться на жорстокість африканського краєвиду і природи). Здавалось би, що дике химерне життя африканських муринів повинно було б відбитись на їх характері і вдачі, зробити їх сумними, невеселими та безініціативними. Але не дивлячись на сумну природу, на пів голодне життя в савані, на різні релігійні вірування, що впоюють в людину вічний страх перед духами небіжчиків та

злыми лісовими і пустельними духами, мурини мають вроджений гумор та веселість і то в незвичайному високому ступені. В більшості, це люди з лагідною усмішкою, з добрим та наївним серцем, хоч може й трохи дикім. Африканці, це справжні діти природи, що кохаються в ній, знають всі її таємниці, люблять спів кожної пташки та таємний шелест листви, але найбільш африканці кохаються в танцях» [1, с. 476].

Кажучи про особливість традиційно-обрядової системи африканських племен, слід розуміти понятійну категорію трьох понять: «анімізм», «релігія», «магія», — в основі реалізації яких головна роль належить «людині магу».

Відмінність між магією і релігією, за твердженням вченого, полягає у тому, що магія включає віру в безпосередній контроль людини над силами природи, в той час як релігія покладається на поділ цих сил [249, р. 7].

Сутність магічної сили, за спостереженнями автора, була дуже обмеженою: вона закріплювалась у людині, іноді вона навіть локалізувалась у тілі чаклуна. Але більшою мірою вона була втілена у заклятті й меншою — у ритуалі. Магія народжувалася з емоційного напруження у конкретних ситуаціях виконання ритуалу, в залежності від душевного стану особи та її магічних переживань.

Як зазначив учений: «У період верхнього палеоліту доісторичний неандерталець зобразив в одному з малюнків на стіні своєї печери фігуру танцюючої людини, прикрашену маскою та шкірою тварини. Це було зображення доісторичного мага або чародія, який виконував ритуал та магічний танець» [249, р. 8]. З цього випливає, що вже на початку формування традиційно-звичаєвої системи африканських народів вона мала головного виконавця при здійсненні обрядовості — африканського чарівника.

В африканському племені чаклуванням займався кожний голова родини або племені. Як відзначив Ю. Шумовський, кандидат мусив пройти обряд посвячення, а перед тим окреме навчання у старших чарівників. Завершувалося воно принесенням у жертву душам покійників одомашненої тварини, а саме козла, з якого висушували шкіру. Далі замовляли у коваля три залізні бляшки (амулети грі-грі) і дерев'яну палицю. Коли ці атрибути були готові, лише тоді

збирались всі знахарі й чародії з околиці й приносили другу жертву душам покійників — білу курку, голову якої найстарший знахар ховав у брусі, в корчах чи траві, а кандидат мусив її знайти. Він приносив знайдену голову і тріумфально клав її перед чарівниками, після чого старійшини вбивали ще одну курку й частувалися нею. На кандидата надягали амулети, давали йому шкіру з жертвовного козла і магичну палицю. Від цієї хвилини чарівник міг виконувати свої функції.

Обов'язки африканського чарівника були нелегкими: він мав уміти виганяти злих духів, лікувати хворих, відвертати зло чи наводити нещастя, орієнтуватися в астрології, повідомляв, під якою планетою народиться майбутня дитина, чи варто розпочинати подорож та чи скоро хтось одужає. Свої обряди зазвичай проводив при замкнених дверях або публічно.

Кожен магичний ритуал супроводжувався промовлянням закляття та діями, які вчиняла людина, яка його виконувала. Закляття промовлялося згідно з формулою у конкретному порядку і вважалося найважливішою частиною магичного ритуалу. Імена предків промовлялися і поєднувалися з архаїчною мовою, якою було складено закляття. Усі ці слова не означали нічого для жодної особи за винятком тієї, яка отримала ці магичні знання.

Будучи свідком багатьох обрядів, учений зазначив, що при всіх магичних діях використовували амулети грі-грі, наприклад зуб та хвіст тварин, кільце, браслет, кам'яний топірець, коралі, які зашивали в шкіру тій особі, над якою вчиняли ритуал, або вона носила їх на тілі. Ковальські кліщі оберігали від усього злого і продовжували життя, зуб лева захищав від ворога, каміння приносило багатство, висушена голова курки забезпечувала врожай, зуб гієни допомагав при зубному болі, голова висушеної змії була оберегом від змій, спеціальні порошки охороняли від хвороби, злого погляду, привертали любов, виступали знаряддями смертельної помсти [169, с. 104].

За твердженням Ю. Шумовського: «Чарівники є небезпечні для чорних і для білих, і то не лише тим, що вони мають владу над своїм оточенням, але і

тим, що вони коли й не мають надприродної сили, то знають багато таємниць африканської природи, які вміють використати» [169, с. 104].

Оскільки магія є важливою складовою ритуалу, людина, яка її практикувала, повинна була поводитися з нею обережно. У Західній Африці маг був оточений табу — мав утримуватися від споживання звичайної їжі, від потурань сексуальним бажанням та інших речей.

За переконаннями вченого, магичні ритуали африканського чарівника завжди були практичною справою, вони могли приносити дощ на поля, дарувати стабільність дому, заподіювати чи відганяти невдачу, хворобу чи смерть, надавати вміння у мисливстві чи війні тощо. Як зазначив автор: «Це є безсумнівно людське мистецтво, так як воно практикується лише через посередництво людини та для її вигоди. В той же час вона включає визнання надприродного вірування у те, що сила магії, якою володіє людина, здатна перевернути нормальну роботу сил у зовнішньому світі» [249, р. 8].

Досліджуючи обрядовість племен Західної Африки, вчений перш за все описав родильну, яка представлена сукупністю до- і післяпологових обрядодій. З його доробків дізнаємося, що у передродовий період жінкою опікувалась сусідка або повитуха. Лише вони могли увійти у житло до роділлі. Після народження дитини повитуха відрізала пуповину на відстані 10 см від животика. Плаценту поміщали в горщик, а опісля хтось з родичів чоловічої статі закопував її в кутку двора. У перші хвилини життя дитину мили і натирали маслом каріте, після чого віддавали «мамці» (жінці-годувальниці, яка на той момент була в племені), яка давала їй перше молоко. В той час породілля мила та зціджувала молоко, лише тоді їй віддавали дитину для годування [169, с. 107].

Вчений виявив, що існує традиція принесення одноплемінцями подарунків для породіллі та її новонародженої дитини. Чоловіки дарували курей, ягнят (залежно від статі народженої дитини: дівчинці курку, хлопчику півня), — під час цього їм заборонялося розмовляти. Жінки дарували різні масла, приправи і солодощі. У подяку за подарунки батьки дитини їх частували. У той час ще

дарували по дві тисячі «корі» (маленькі мушлі, які мали статус грошей) та інші таємні символи.

Цікавою є описана Ю. Шумовським традиція першого виходу жінки з дому після родів. Матері хлопчика дозволялося виходити на третій день, а дівчинки — на четвертий. При цьому вона мусила принести в калібасі чистої води з криниці для новонародженого, ні з ким не розмовляючи. Якщо у неї був син, то приносила три рази воду, а якщо дочка — чотири, і тільки тоді їй дозволялося брати участь у житті племені та родини.

Надання дитині імені відбувалося після загоєння пуповини. Вчений особливо відзначив, що давали ім'я тоді, коли пуповина відпаде цілком. До того часу дитина ще не вважалася людиною цього світу, бо не було відомо, чи вона буде жити. Щоб пуповина якнайшвидше загоїлася, її біля самого живота змащували курячим чи людським послідом. Кожного ранку та вечора мати оглядала стан дитини: якщо у хлопчика до третього дня, а в дівчинки до четвертого не гоїлася рана, то використовували інші мазі, що виготовляли з додаванням крові таргана. У день, коли пуповина відділялася, старійшина села давав дитині ім'я. Мати берегла і таємно переховувала пуповину, поки дитина не подорослішає. Якщо дитина до трьох років помирала, її закопували в землю разом із малям. Імена давали дітям залежно від обставин, місця, часу народження, називаючи іменами померлих родичів, але ніколи живих людей.

Вчений вказав на те, що дійство народження дитини для африканців було не тільки природним явищем, — у релігійній його основі вони вбачали присутність у немовляті доброго чи злого духа. Після народження батьки і члени родини оглядали дитину, брали до уваги час і місце народження, щоб впевнитись у тому, чи не принесла вона із собою або в собі чогось надзвичайного. Якщо дитина швидко помирала, у цьому вбачали вияв присутності в ній злого духа. Поява дитини з інвалідністю (зі сліпотою, німотою і т. д.) вважалася поганою прикметою, її боялися, вона не мала права їсти зі всіма, носила відповідні амулети грі-грі, що оберігали від стріли і хижого звіра [1, с. 445].

Також Ю. Шумовський зафіксував повір'я африканців про альбіносів, згідно з яким вони народжуються від духів води, з якими мала зв'язок його мати, вже будучи вагітною. У племені сенуфо їхня поява на світ сприймалась як велике благословення. Кожен вважав за щастя одружитися з альбіносом, навіть носили його волосся при собі як амулет [1, с. 446]. Коли бувала на те потреба, альбіноса як найсвятішу людину племені приносили в офіру божеству. У цьому випадку доля альбіноса була трагічною.

Цікавий матеріал вчений зібрав про культ предків, який був у великій пошані у племен Західної Африки. Тут вірили, що померла людина, переходячи до невидимого світу, не втрачала зв'язок з живою людиною, мала на неї вплив; були переконані в тому, що шануючи померлого родича, можна отримати від нього захист із потойбічного світу. За уявленнями, видимий світ переповнений невидимими духами і кожна жива людина, маючи надприродну силу, може впливати на них. Це пояснюється віруваннями, що в людини є дві душі: «Дія», яка зникає, і «Ніяма», що живе після смерті людини в невидимому світі та може впливати на видимий — на живих людей.

Смерть африканці вважали загадковим, надзвичайним і надприродним явищем. Вони вірили в те, що смерть приходить до людини від злого духа, саме тому похоронні церемонії проводили з дотриманням усіх ритуалів. Це мало запобігти гніву і помсті покійника. Вчений зазначив, що особливо культ предків був розвинутий у племен йоруба та ашанті, які створили цілий пантеон духів: вищих та найвищих. У цих племен і в багатьох інших в оселях були «олтарі-жертovníки» зі статуєтками-«тотемами», що символізували небіжчиків. До них клали глиняні начиння, в які вкидали небіжчикам страву зі свого столу, — ділилися з ними їжею, як із живими.

Ю. Шумовський описав типову для племен Західної Африки поховальну церемонію, що супроводжувалася цілим рядом ритуалів та обрядів, під час яких головну роль відігравали чарівники і спеціальні особи, що плакали, причитували, голосили, брязкали залізними дзвіночками, щоб відігнати злих

духів від покійника, задобрити його, щоб він не повернувся і не приніс ніякої шкоди своїй родині [1, с. 444].

Із матеріалів ученого дізнаємося, що при виконанні похоронних дійств найважливіша місія покладається на гробокопачів, які, згідно з повір'ями африканців, мали таємну, надприродну, могутню і священну силу. Похоронною процесією керували лише вони. Неприпустимо було оплакувати померлого, доки його не підготують до похорону. Приготування відбувалося так: покійника мили солоною водою, після чого йому затикали всі отвори приготовленою з мушель суспензією, клали просто на землю або на покривало, прикриваючи нижню частину тіла. Далі гробокопачі брали частину розбитого горщика, ставили біля покійника, клали туди зерна бавовни, запалювали їх і обкурювали тіло й оселю, в якій лежав небіжчик. Такими діями забезпечували тіло від розкладання.

При викопуванні могили, яка зазвичай знаходилася недалеко від дому, на музичному інструменті там-там вистукували жалібні звуки. Коли місце для поховання вже було підготовлене, гробокопачі виносили тіло покійника з хати ногами вперед і несли аж до самої могили. Двоє копачів влазили в яму, клали померлого на встелену матою* землю, а біля його голови залишали згорнуту тканину. Після цього вони накривали могильну яму плахтою і проводили з мерцем обрядові дії. Їх ніхто не повинен був бачити. Закінчивши обряд, покійника клали в потрібній позі: чоловіка на правий бік, а жінку на лівий. У деяких місцевостях завивали мерця у шкуру бика червоної масті, віком не менше як 7 років. Після закінчення ритуалів місце поховання закривали камінною плитою, поверх якої засипали землею, і садили спеціальні культові дерева [169, с. 117].

Цікавим є уточнення автора, що присутнім під час похоронної церемонії заборонялося наближатися до могили, можна було лише спостерігати здалеку.

Також вчений описав звичай заключної частини похоронного дійства. Під час трапези було заведено старшині села разом з гробокопачами виходити до воріт дому покійника, тримаючи в руках білу курку. Вони оберталися в

* Мата — це плетене солом'яне або очеретяне покривало, підстилка.

напрямку могили і промовляли: «Ми віддаємо тобі цю курку, вона була забита для тебе, її треба з'їсти усім присутнім, і коли її з'їсть той, хто спричинив тобі смерть, то він послідує за тобою». Після цього дійства курку різали, смажили на вогні та розділяли серед усіх присутніх. Ю. Шумовському це нагадувало частування українським коливом. Той, хто не наважувався їсти в честь покійника, вважався за винуватця його смерті, його негайно судили і давали смертельну отруту. Після трапези гробокопачі вимивали руки і лице, а знаряддя для копання обпалювали вогнем, що символізувало очищення душі та тіла від бруду гріховного. Лише з їхнім відходом починався страшний плач і лементування родини і сусідів за покійником [169, с. 118].

Із праці вченого дізнаємося, що в Західній Африці в багатьох селах і містах існують спеціально відведені культові місця, де час від часу відбуваються молитви за померлих [1, с. 444].

Логічним продовженням поховальної обрядовості в африканських племен є різноманітність способів поховання в різні історичні періоди, основні з яких вчений описав. Вважаємо необхідним подати найважливіші з них, згідно з запропонованою вченим на основі його власних розкопок класифікацією, в напрямку поступової еволюції від первісних і до новіших часів: найдавніші могили доісторичного періоду мезолітичної і неолітичної доби зі скелетом сплячої на правому боці в скрученій формі людини, що були поширені в доісторичних малійців (розкопаний Ю. Шумовським грот Корункорокале) [244, р. 462–508]; старовинні цвинтарні могили протоісторичних та історичних часів зі скелетом покійника у лежачій позі на спині з випростаними ногами, з посудинами з їжею, з речами домашнього вжитку і вставленою над головою покійника глиняною трубою чи ринвою з добре випаленої глини, яка, за уявленнями малійців, символізувала зв'язок цього світу зі світом невидимим, потойбічним, і була каналом постачання покійника їжею, повітрям і дощовою водою (у місцях біля старовинних і сучасних осель Західної Африки) [1, с. 60–61]; поховання в «кльошових» гробах протоісторичної та ранньоісторичної доби, для здійснення якого використовували великі за розмірами урни чи

глиняні начиння, зовні орнаментовані та пофарбовані, з широким горлом і грубими стінами. До такої урни, яку ставили в землю на глибину до двох метрів, вкладали покійника в сидячій скрученій позі та його речі (знаряддя праці, оздоби і прикраси), після чого прикривали урну ще одним начинням, так щоб горло одного начиння сходилося з горлом іншого (віднайдені Ю. Шумовським в районі м. Мопті, сс. Фатома, Камі, Нантака та Ібе Тамі) [1, с. 61]; поховання в розщелинах скель, для проведення якого вибирали щілини в скелях високо над землею, куди й вкладали покійника з різним начинням і його особистими речами (у такий спосіб плем'я догон символічно поховало у районі Бандьягарських гір професора Марселя Гріюля) [1, с. 61]; поховання в дуплах великих дерев, які після похоронного обряду закидали камінням і замащували глиною (у деревах «баобаб» ховали покійників, які хворіли на проказу, «лепр») [1, с. 61]; могильні кургани, скелети в яких знаходяться під насипом на самій земляній поверхні або які мають склепіння, кімнати поховань, де біля покійника ставили горщики з їжею для нього, клали різні речі домашнього вжитку, мисливську зброю і декоративні коштовні скарби (район мм. Коліми, Ніафунке, Гундам, Тімбукту) [1, с. 63]; гроби мегалітичні та мегіри, представлені кам'яними стовпами, які після похоронного обряду встановлювали вертикально відносно поверхні землі. Ці кам'яні стовпи мали винятково культове значення і були виготовлені у формі чоловічого фалоса (поширені на півночі за річкою Нігер в околицях мм. Гундам, Ніафунке, Тімбукту, Бурем, Тондідаро) [1, с. 65].

Наведені способи здійснення у різні історичні періоди різновидів поховань, що були поширені в західноафриканському територіальному ареалі, свідчать про еволюційні зміни, які відбувалися в релігійному житті племен у різні часи. Це відобразилося й на розвитку африканської культури, яка ввібрала оригінальність континенту в усіх його проявах.

У матеріалах вченого наявна інформація про так званих злих і добрих духів африканських племен, які творили їм добро, коли останні не забували про них. У племені сенуфо існував дух води «Лого сієне» (чоловік води). Як

уточнює вчений, він подібний до українського «водяного» або водяника. За повір'ям, поблизу с. Корого у великому озері, майже цілком висохлому, жили водяні духи. При різноманітних святкуваннях вождь племені та його члени приходили до озера просити духів прийти до них на свято, щоб разом з ними відсвяткувати. Після закінчення святкувань на берег озера вони приносили в жертву водяним духам святкові страви «футута доло», щоб вони вночі споживали. Коли помирав хтось із племені, за місцевими віруваннями, духи приходили до них на трапезу.

Учений зауважив, що жінки племені сенуфо часто зверталися до духів води, вагітні — щоб дізнатися, коли народиться дитина. За повір'ями, купіль у воді озера поблизу с. Корого надавала людині здоров'я, силу, розум і щастя. Кожен житель племені обов'язково раз в тиждень ніс до озера страву і лишав її там. Водяних духів вважали посередниками між людьми і богами. Коли представник племені сенуфо приносив духові курку, то просив у нього, щоб той передав її богові та випросив для нього здоров'я і щастя, — промовляв: «О мій пане, я жертвую цю курку, ти передай її у руки бога, який дасть здоров'я і щастя мені та моїм дітям» [1, с. 445]. Культ водяних духів цього племені представлений зробленими вручну статуетками, які з ними ототожнювали. Африканці вірили, що всі чудеса, які трапляються у світі, творять ці невидимі створіння [1, с. 446].

Учений пише про найбільш одухотворених, згідно з уявленнями, тварин — і водночас міфологічних істот у племен Західної Африки — змії. З його праць дізнаємося, що особливо в Дагомеї, Гвінеї, Беніні та Малі часто трапляється, що поодинокі особи іменують себе дітьми змії чи людинозміями. Вони з пошаною і страхом ставляться до цих тварин, поклоняються їм, моляться до них і приносять їм жертви. Змії забороняється вбивати, адже вірять, що вони є володарями життя і долі, приносять у дім щастя й охороняють його від грому, блискавки, забезпечують людей водою і викликають дощ під час посухи [174, с. 3].

У релігійному аспекті в африканців фігурували два образи змій: перший — змій «давун» — користувався пошаною і був безпечним; другий — «нажа» — наводив страх своєю агресивністю та отруйністю.

Ю. Шумовський зазначив про існування в дагомейців відповідних храмів-будинків для змій. Спеціальні священнослужителі, весталки*, жінки-змії опікувалися ними. У честь змій влаштовували церемонії, під час яких весталки і жерці танцювали перед ними до знесилення, промовляючи різні пророцтва, які вони нібито отримують від змій.

Деякі племена, як-от ібо, ашанті, мандінго, вірили в магічний вплив змій на їхніх жінок: наприклад, у те, що коли жінка при зустрічі зі священним «давунном» подивиться на нього, то відразу завагітніє. Легенда племені ашанті оповідає, що «Бог послав змію на землю і властиво, що той дав дітей першій жінці світу».

Дуже часто змій «давун» в африканців символізував веселку. У племен йоруба чи іє — вважався благовісником з неба, посланцем веселки; в йоруба — був провісником благополуччя, оскільки вірили, що в місці появи веселки можна знайти відпадки від змія, а той, хто їх знайде, буде щасливий і багатий; в есса — символізував небесного змія — господаря дощу [1, с. 373].

При народженні хворої дитини вважали, що жінка згрішила зі змієм «давунном» [1, с. 445]. У Нігерії хворонароджену дитину, яка впродовж чотирьох років не змогла одужати, кидали у річку — з переконанням, що дитина, опинившись у воді, прийме свій первісний образ змія «давунна». У Західній Африці поширене вірування про перевтілення змія в чоловіка чи навпаки.

За твердженнями вченого, в савані часто відбувалися релігійні обряди і церемонії, пов'язані з поклонінням змієві — «давуну», якого називали «Діна» — що означає диявол [1, с. 374].

Цікавою є оповідь вченого про так зване таємне священне товариство «синів змій», які у відповідні пори року справляли обряди, пов'язані з культом змій, і спеціальними ритуальними, магічними знаками і зіллям забезпечували

* Весталки – у трактуванні вченого спеціальні жінки-жриці, які опікувалися зміями.

себе від укусів рептилій. Завдяки таким магічним речам вони без будь-якої обережності близько контактували з цими тваринами, обвиваючи ними своє тіло, саджаючи їхні голови собі в рот, танцюючи з ними [1, с. 375].

У племені догон лише під час спеціальних ритуальних танців було поширеним використання масок, що зображали змія, висотою в кілька метрів.

Поклоніння зміям було поширене в племені сенуфо. Їхні образи зображали на металевих речах, прикрасах і оздобах, їх виліплювали з глини, вирізьблювали з дерева, малювали на дверях, стінах осель. На браслетах зображували змія з рогами у формі арки і лука та з лучковими ріжками і прямими рогами. Прикраси із зображенням чотирьох рогатих змій носили на руці вище ліктя як священний амулет «явіге» — «той, що дає життя», «дух творця». У племенах ніарафоло, нафара, тіємбера, палака майже в кожній хаті був знак змія «давуна», якого називали «масса».

Культ змій в африканців був тісно пов'язаний з образом місяця, вони вибирали в певний календарний місяць день, коли заборонялося працювати і навіть говорити, бо той час присвячувався винятково цьому божеству. Коли в цей час народжувалася дівчинка, то її вважали дитям цього місяця, по-місцевому — «єгетію» — «жінка-дочка місяця» (район біля м. Сан).

Відомо, що культ змій був поширеним і за межами західноафриканського ареалу, різнився лише у формах сприйняття, однак найбагатший прояв у віруваннях і ритуальних обрядах мав саме серед племен Західної Африки.

Щодо обожнення рослин у представників африканських племен, то вчений описав його особливість у порівнянні з віруваннями українців в цілющість та чудотворність певних різновидів флори. На його думку, культ рослин постав у людей як результат вишлекання пошани до таємниць цього світу. За його твердженням, жителі Західної Африки, які дотримувалися традицій предків, вірили у святість рослин, зокрема дерев [169, с. 125].

Серед обожнених представників флори — дерево «сусу», перед яким молилися жінки з проханням сповістити духів, коли у них народиться дитина. Бездітні випрошували біля цього дерева дітей: для цього їм радили митися у

настої з його листя, пити настій, бо він виганяв злих духів. Дерево «сере» символізувало врожай і багатство, йому часто приносили у жертву різні масла в період від початку вільготних днів до праці в городі [1, с. 288]. Біля «баобаба» здійснювали жертвоприношення, молились і виконували різні ритуали, під час яких вбивали в його стовбур цвяхи, ножі, стріли, а навкруги складали кістки жертвних тварин і перевернуті горщики [167, с. 12].

Заслуговують на увагу зафіксовані вченим легенди африканців про пальму. Вона символізує добрий дух для кожного мандрівника, а зокрема в пустелі. Пророк Магомет заповів арабам — «шануйте з великою повагою ваш намет наколе (пальму), яка вас годує в роки голоду» [169, с. 127].

Ю. Шумовський зауважив, що в африканців, як і в інших народів світу, існують і спеціальні рослини, які своїми листками, цвітом, соком чарують і жінок, і чоловіків при певній потребі. На подобу любистку в них існує рослина з назвою «колу колу», чи «сіна капа». Вона подібна до буряка і має маленькі жовті квіти. Закоханий чоловік уночі вириває рослину з корінням, при цьому вимовляє чарівні слова — ім'я коханої і бажання: «Я тебе хочу за жінку». Коли витягне, то сушить, тре в порошок, змішує з сіллю і замотує в широкий банановий лист, додавши ще кілька плодів дерева «кола», — після цього передає в дарунок коханій. Згідно з повір'ями, обраниця, скуштувавши дання, стане зачарованою, закоханою [1, с. 515].

За період існування племена Західної Африки створили цілий культ рослин, їхніх плодів і квітів, що далеко не обмежується описаними вище випадками.

Варто вказати на проведення африканськими племенами ритуалів обрізання і вирізання, що були описані вченим і представляють собою важливий елемент релігійної практики.

Як зауважив Ю. Шумовський, у різних племен Західної Африки таїнство обрізання відбувалося по-різному. Наприклад, у племені уолоф обрізання робили в період з серпня до вересня хлопцям від 9 до 14 років, у серер — у віці від 22 до 23 років, навіть тим, хто був жонатий і мав дітей. Хлопців до цієї урочистої церемонії напередодні підготовляли: їм шили відповідний одяг

білого кольору, що нагадував священницьку сутану, на голову одягали чепець, на ноги сандалі «самара». Із прикрас одягали коралі (білого, червоного, синього кольорів) та амулети грі-грі. У день проведення обряду всі кандидати милися і їх пригощали особливою стравою — африканським супом «лахе». Після цього батьки вели їх до місцевого чарівника. Обрізання відбувалося за певним сценарієм: спочатку заводили наймолодших «токе», за ними старших «ламду», а далі найстарших «бомми і фара мап». Зі слів ученого, який був свідком проведення цього ритуалу, з приміщення було чути розпачливий крик дітей, однак ніхто не біг їх рятувати, всі байдуже це переживали.

На закінчення церемонії хлопцям вручали спеціальні палки, якими вони в знак привітання творили різні магічні рухи «лінгуе». Після ритуалу їм заборонялося ходити босоніж і розчісувати волосся, а ночували вони в спеціально відведених хатинах за селом, куди було заборонено ходити жінкам і де вони під наглядом знахаря проходили лікування. У знак проведеного обрізання в селі впродовж кількох вечорів влаштовували святкування. Не святкували в четвер і в п'ятницю. Святкування супроводжувалося танцями, співами біля вогнища. Хлопці, які брали участь у таїнстві, сиділи під деревом подалі від місця дійства. На завершення святкувань, коли хлопці вже йшли по домівках, селяни продовжували танок зі співами магічного значення, щоб прогнати злих духів і зробити їх сон спокійним. Посвячені хлопці мали право зробити візит до батьків, який мав вигляд обходу села з брязкальцями і випрошуванням для себе подарунків і грошей. Одяг, що використовувався для ритуалу, зберігався як реліквія [1, с. 453–460].

Ю. Шумовський описав також проведення ритуалу вирізування «ексцезишійон», який проводили для дівчат і який був поширений лише у деяких племен Західної Африки. Вирізування хронологічно не збігалося з обрізанням і вирізнялося більшою магічністю [1, с. 453].

У племенах більш віддалених від цивілізації, що проживали в джунглях, проводили цей ритуал чарівники чи чарівниці у дуже примітивний спосіб. Модерним знаряддям для операції були бритва, пінцет або добре вигострений

звичайний ніж. Їх оберігали, тому що вважали священними. Гострий кінець ножа після проведення ритуалу замочували в екстракті з плодів дерева «кола», який був антисептиком, чи встромлювали у дерево, щоб не бруднився. Після проведеного вирізування лікування проходило впродовж 20–30 днів. Африканці вважали, що актом обрізання чи вирізання особа переходить до сексуального життя і може вже вступати до різних сексуальних чи священних товариств і до громадського життя. Вищою стадією дозрівання вважали посвяту до таємного товариства «Поро».

Підготовлених дівчат старші жінки вели за село до лісу, до спеціального ритуального місця, даючи їм різні дарунки: найсмачніші страви і гроші. Перед початком дівчат пригощали смачною вечерею, після якої обов'язково били весь посуд, з якого їли, бо використовувати його до столу вже не можна було. Під час вечері дівчата присягалися тримати в таємниці все, що вони будуть переживати і бачити. Дівчина, яка повідає таємницю іншим, за повір'ям, мусила вмерти. Її повинні були отруїти і зробити все так, щоб усі думали, що вона отруїлася стравою на вечері. Зазвичай до страви додавали опіум.

Після вечері дівчата купалися і намащували тіло каоліном, при чому промовляли: «Каолін моєї бабуні мене вбив», — цим ніби освячували себе перед ритуалом. Коли все було підготовлене, голі дівчата йшли до місця проведення мовчки, обличчям проти сонця, у зігненому стані й на певній відстані одна від одної, роблячи відповідні рухи руками і ногами, ніби витанцьовуючи ритуальний танок. Жінка, яка їх вела, йшла не згинаючись, тримаючи в руках відповідні амулети «кевеке». Дівчата заходили на церемонію за порядком, кожній з них надавали відповідне ім'я: першу називали «буан», другу — «дуе», третю — «гнанама», а ту, що закінчувала процесію, — «забулю» [1, с. 457].

Спеціально встановленого віку для вирізування в африканських племен не було. Траплялося проведення ритуалу над жінками старшого віку, вже одруженими і такими, що мали немовлят, яких брали з собою. У «священному гаю», де відбувалася церемонія, мав право бути присутній лише один чоловік,

який охороняв це місце. У першу ніч після операції дівчатам годилося бути дуже чемними, натомість їхні батьки в селищі веселилися, вживаючи пальмове вино. Після загоєння ран і повернення до селища розпочиналися святкування, обдаровування ініційованих подарунками [1, с. 458].

Отже, як свідок дотримання в африканських племенах багатьох звичаїв, вчений описав їхню традиційну релігійну систему, подав відомості про культури й обряди, деталізовано розкривши релігійну практику корінного населення. *Див. додаток 7.*

3. 4. Народне мистецтво племен Західної Африки.

Археологічні дослідження, які Юрій Шумовський провів на Африканському континенті, цілком підтвердили той факт, що африканські народи мали надзвичайно розвинуте народне мистецтво. Це спростувало загальноприйняте твердження багатьох науковців про примітивність культури африканських народів, яке базувалося на упередженнях. Ученому вдалося виявити багато доісторичних місць, артефактів віком в тисячі років.

Віднайдені численні знахідки стали доказами того, що західноафриканська людина в той час була на тому ж культурному рівні, що і європейська доісторична людина, і створила цікаві твори народного мистецтва. Нові знахідки в Кенії, Нігерії, Малі надали вченому важливий матеріал про стародавню африканську культуру бенін, ашанті, сенуфо, малінке, бамбара, хауса та інших племен Західної Африки.

Народне мистецтво африканських народів включає маски, статуетки, амулети, керамічні вироби, побутовий посуд, різьбу по дереву, килимарство, малюнки на скелях, прикрашання тіла (прикраси, татуювання, зачіски), танці.

За твердженням вченого як очевидця, що знаходився в середовищі африканських племен, у кожному селі Західної Африки можна зустріти місцевих майстрів, що займаються ткацтвом, гончарством, різьбярством.

Особливе місце в народному мистецтві займало виготовлення культових речей: масок, статуєток, тотемів, талісманів. За твердженням вченого, не кожен

з африканців міг цим займатись, у них існувала спеціальна каста людей, котрі з діда-прадіда були посвячені та навчені цій справі. Процес створення культових предметів символізував таїнство, священну дію. Для їх виготовлення використовували дерева «саке» і «норо», метал, золото і слонову кістку [1, с. 571].

Використання масок у Західній Африці розпочалося в доісторичні часи. Вчений припускав, що початок маскування обличчя пов'язаний з розвитком мисливства, під час якого люди, аби бути непомітними для тварини, на яку полювали, розмальовували себе під її образ.

Ю. Шумовський зазначив, що маска у племен Західної Африки відіграє суто релігійно-культурне значення. У племенах догонів ще й досі зберігся культ маски, яка виступає символом чарівної сили. Заслінка для обличчя мала вигляд крокодила або ящера. Цей символ пов'язують із легендою, в якій оповідається про далекі часи, коли предки догонів жили в джунглях: після нападу ворожого племені вони змушені були тікати, і коли дійшли до широкої річки Бані, то побачили силу-силенну крокодилів, які своїми спинами вкрили поверхню річки від берега до берега так щільно, що створили міцний місток. Усе плем'я перейшло, а вороги вже не змогли їх наздогнати, тому що крокодили на той час, коли ті прийшли, порозлазались. У знак подяки за це чудо догони до цього часу шанують крокодилів, вважаючи їх священними, і в подобі їхніх голів виготовляють маски, які використовують при кожному релігійному обряді.

Учений встановив, що африканці вірять у безліч невидимих духів, яких вважають добрими чи злими, тому і використовують іменовані ними культові маски. Лицьовий вигляд заслінки-маски відображав відповідні риси, властиві персонажам. Майстер для злого духа виготовляв страшне обличчя, а для доброго лагідне. У культових масках, які використовували для проведення рільничих обрядів (сівба, збір врожаю тощо), репрезентували різних тварин, птахів.

Із праць ученого дізнаємося про те, що маски в африканців бувають для таємних священних товариств і для виконання різного роду чарів. Наприклад, у племені бамбара маска «комо» використовується для відшукання злодія чи

виявлення зради, для покарання невірної жінки, а також при сівбі, щоб забезпечити багаті жнива; «нама» застосовується проти тих, хто займається чарами і зв'язаний з чорною магією; «конк» зменшує силу дії отрути, — такі маски мали вигляд звіриної морди чи звіроподібної людини [1, с. 560].

Цікавим є опис вченого масок племені бауле, які уособлюють місцевих богів. Наприклад, божество «Ніаміе», персоніфіковане небо, зображується маскою у вигляді баранячої голови, а божество «Го», творець світу, якому «Ніаміе» вділив частину сили і могутності, маскою у вигляді чоловічого обличчя зі стилізованою бородою. Божество «Ніаміе» з дружиною «Аге» має двох синів. Образ одного з них, «Кака-гуе», що керує похоронними обрядами і направляє душі покійників, а рівно ж пильнує про вище положення чоловіка порівняно з жінкою, представлений маскою бика, яку зазвичай одягають для ритуальних танців під час нічних обрядів. Іншого сина — «Гбекре» — півбога у потойбічному світі, що пильнує і карає злі душі покійників, репрезентує статуетка у формі силуету людини з мавпоподібною головою.

Заслінки для обличчя були певними характерними символами, які відображали не тільки вірування, а й життя племені. Маска кожного племені мала свої художні особливості. Так, наприклад, маски племені йоруба «ного» репрезентували винятково людські обличчя в поліхромічному виконанні, з великими очима, товстими губами і татуюванням.

Учений вперше запропонував типологізацію африканських масок, поділивши за способом ношення на надголовні й лицьові та вказавши на їх призначення. Надголовні маски племені бамбара — «тьявара», що у вигляді антилопи чи газелі представляють матір і дитя, виготовляються з однієї суцільної частини дерева і вирізняються силуетами з чітко наведеними контурними лініями, де постать першої стилізована. Щодо походження цієї маски існує легенда, згідно з якою колись жив чоловік-напівзмій, що звався Чавара. Він навчив людей рільництву, а коли вже ті змогли самостійно обробляти землю, то забули про свого вчителя і перестали його шанувати. Розгнівавшись, він своєю гострою головою, подібною до мотики, викопав яму,

в якій і поховав себе. У пам'ять про Чавару люди і стали носити відповідні надголовні маски, які одержали назву «сукунгуг» [1, с. 583].

Лицьові маски у вигляді звірів здебільшого символізують злих духів. Наприклад, на масці для обряду жертвоприношення, виконаній з одного куска дерева, представлено різних тварин [1, с. 571].

Учений зазначив, що з плином часу маски в Африці почали осучаснюватися. На тепер маску з її архаїчними рисами віднайти важко. Сучасні майстри виготовляють їх відповідно до вподобань європейських покупців, туристів, намагаючись підробити на старий мотив [1, с. 571].

Щодо виготовлення статуєток вчений зазначив, що вони виконуються в художньому обрамленні та мають своє цільове призначення. Статуєтки-тотеми похоронного культу предків репрезентують небіжчиків. Майстер старається з великою точністю відобразити покійника зі всіма його рисами, відтворюючи на статуєтці всі речі, які небіжчик любив, носив (намисто, браслети, татуювання).

Іноді статуєтки відображують образ подружжя, чоловіка і жінки; людини і тварини; мавпоподібних людей; гермофродитів; двійнят-близнюків з одним тулубом і двома головами. Вони відрізняються не лише за функціональним призначенням і способом виготовлення, а й за племінною приналежністю. Наприклад, племена сенуфо і балуе мають ідентифікаційні ознаки [1, с. 494]. Серед статуєток племені сенуфо часто трапляється зображення гермофродитів — нижчих божеств у подібі людських постатей; у племен дан, гуере, уебе, тауа, діаманде статуєтки здебільшого репрезентують чоловічі фігури.

З етнографічного матеріалу вченого маємо інформацію про виготовлення ще одного різновиду культових обрядових речей: амулетів грі-грі, які майстер «нуму» виконує зі священного дерева «норо». Людина, яка бажає собі амулет-оберіг, мусить дати на офіру горіхів «кола», білу курку і пояснити чарівникові, для якої цілі хоче використати амулет: для щастя, полювання, безпеки в дорозі, врожаю, від злого людського ока, хвороби, ворожої стріли тощо. Людина, що замовляє амулет, не може бути присутня під час його виготовлення чарівником «нуму». Виготовлені в нічну пору доби амулети-

фетиші, що називаються «комо», «камба», вважаються під надзвичайно сильним впливом злого духа [1, с. 447].

Усі маски, тотеми, фетиші роблять у спеціально відведених місцях люди, заздалегідь для цього посвячені. Це переважно бувають чарівники, що виробляють ці речі за певним ритуалом та обрядом, що супроводжується заклинаннями. Речі, призначені для релігійних культів, декорують намистом, браслетами та різними іншими прикрасами. Так, наприклад, статуетки племені догон завжди мають на стегні фартушок [1, с. 446].

Учений описав керамічні вироби, які він віднайшов під час археологічних розкопів, поділивши їх за функціональним призначенням на культові та господарські. З'ясував, що під впливом європейської культури в теперішній час на глиняному начинні зникає стара орнаментака, натомість його розфарбовують у червоний колір [1, с. 495].

Випалюванням і ораментациєю керамічних виробів займалися жінки, котрі, за твердженням вченого, мали естетичний смак в оздобленні різних декоративних керамічних речей. Не кожна жінка мала право займатися гончарством, яке прирівнювалося до священнодійства, такий привілей надавався лише дружинам старійшини села, чарівника, коваля.

Цікавим є опис вченого побутового посуду, зокрема характеристика одного зі способів виготовлення калібасів, що був поширений серед племен Західної Африки. Калібаси виробляли з фруктових плодів і оздоблювали різними орнаментами: розмальованим, вирізаним і випаленим. Для виготовлення начиння спілий і твердий плід занурювали у воду і тримали там, доки не згниє внутрішня частина. Після цього виймали, очищали від м'якоті та виставляли сохнути на сонце. Як тільки кора стане твердою і сухою, виробляли різноманітне домашнє начиння, музичні інструменти, культові речі та декорували їх різними орнаментами. З великого плоду сферичної форми виробляли начиння для прання, для зберігання їжі. Менші плоди грушоподібної форми розрізали навпіл і робили з них начиння для пиття води [1, с. 461].

Декорували калібаси переважно жінки, які попередньо вугликом наводили на їх поверхні контури, а потім по них розпаленим дротиком чи гострим ножем наносили глибокі штрихи у вигляді геометричних орнаментів півкола. Випалений виріб розфарбовували в різні кольори. Фарбу робили з рослинних екстрактів: червону з соку коріння «маніоку», жовту з рослини «хене», — до них додавали танін, що забезпечував довготривале утримання на поверхні виробу [1, с. 461].

Найвищим ступенем вияву художньої творчості народів Західної Африки, зокрема Малі, на думку вченого, було виготовлення виробів з дерева та різьба по ньому [1, с. 571]. Господарське начиння — кухлі, миски, вази тощо — орнаментували випаленим геометричним орнаментом і зооморфними мотивами. Всі музичні інструменти з дерева декорувалися, естетичності, виразності надавали їм зображення пов'язаних із релігійним культом ящерів, черепах, змій, крокодилів. Оформлені вирізьбленими фігурками культового значення вироби з дерева, як-от стільці, трони для старійшин, замки до дверей зустрічаються у догонів, ашанті, йоруба [1, с. 495].

Як одну з важливих ділянок народного мистецтва африканських племен учений описав килимарство. Він визначив різновиди і функціональне призначення виробів: для щоденного використання — великі вовняні килими, якими вкривалися замість ковдри чи накидки; для завішування дверей, покриття намету, підстилки на піску; для обрядового зужитку — похоронних процесій, покривання спин верблюдам у святковому каравані [1, с. 550].

Килими виготовляють з добре очищених бавовняних волокон та овечої вовни. Моптінська школа ткацтва характеризується виробами — килимами та покривалами, — що мають основу білого кольору і поперечні паски червоного, зеленого, чорного та жовтого кольорів. Вироби оздоблені орнаментами у дуже дрібній формі, розкиданими по всій площині полотна. Жалібні килими для похоронного обряду виготовляли зазвичай не з бавовни і лише у двох кольорах: чорному та білому. Їх декорували візерунками у формі розташованих у шаховому порядку чорних квадратів, через які проходили білі лінії у формі

зигзагів, хвилястих ліній, що нагадують змії. Такий килим зазвичай клали під покійника чи завертали в нього його тіло, також ним його покривали.

Килимарством в африканців займалися винятково чоловіки. Працювали на примітивному верстаті, який складався з чотирьох закопаних у землю стовпців і поперечних планок. Для виготовлення повноцінного килима спершу витикали вузькі пасма в декілька метрів, після чого їх розрізали на рівні куски відповідної довжини, які зшивали поміж собою, утворюючи килим чотирикутної форми; за бажанням прикрашали френзлями. Для фарбування вовняних чи бавовняних ниток використовували екстракти з рослин і мінералів, які не розчинялися у воді та при пранні не блідли.

Гундамські килими цілком відрізнялися від моптінських, перш за все товщиною і довжиною: вони були з грубшого полотна і в рази більші. За барвою переважали чорні, червоні, жовті та білі кольори. Килими оздоблювали поперечними пасмами, на яких зустрічалися зображення геометричного орнаменту, наприклад трикутників. Посередині килими прикрашали вузькими звисаючими китицями [1, с. 349].

Один із різновидів народного мистецтва африканських племен представлений доісторичними і протоісторичними малюнками, виконаними на скелях, в гротах і печерах, і на каменях, які були віднайдені вченим під час проведення ним археологічних досліджень в Західній Африці. Це були зображення різних тварин і сцени полювання на них.

У неолітичні часи з'являються зображення ведення скотарства (пастухів), людей, культових тварин (крокодилів, ящерів, риб), що представлені зразками наскельних малюнків у гротах Пуент Же біля м. Бамако, Сікассо, Гундака в районі Бандьягарських гір і в інших місцях Західної Африки.

З протоісторичних часів і до сьогодні характерними є культові, релігійні, космологічні, кабалістичні символи і знаки, що зустрічаються в районі м. Кіта та Бандьягарських гір. Крім малюнків на скелях трапляються написи, виконані старою арабською мовою тіфінаг. Малюнки і написи виконувалися давніми мешканцями в червоному, чорному і білому кольорах [1, с. 73].

Особливу увагу вчений приділив описам особливостей прикрашання та оздоблення африканцями свого тіла. Він зазначив, що як спеціальні прикраси майже всі племена Західної Африки носять мідні, срібні, золоті, дерев'яні, зі слонової кістки кільця, вправлені у праву ніздрю, перетинку носа, мочку вуха.

Оригінальні прикраси представлені художніми виробами, подібними до виробів із золота: намистами, сережками, браслетами, — які виготовляли із соломи певного різновиду трави, що росте у підсахарній зоні. Їх можна було придбати на базарах в мм. Томбукту, Гао, Мопті. Також у побуті автохтони користувалися косметикою, малювали уста і нігті зеленою фарбою, яку виготовляли з рослинних екстрактів і мінералів.

Щодо поширення татуювань як різновиду зображення і нанесення малюнків на шкірі живої людини вчений зазначив, що в африканських народів це прирівнюється до проявів декоративного мистецтва, що має символічне і статусне значення. З його праць дізнаємося, що татуювання з найдавніших часів поширене серед африканських чоловіків. У племені сенуфо татуювання обличчя сильної статті, згідно з легендами, виникло під час війни із сусідніми ворожими племенами, з метою розпізнати своїх одноплемінників у баталії.

Пізніше від чоловіків прийняли цей звичай жінки, роблячи собі надрізи на спині, животі (зображення зірки чи хреста), лобі, верхній частині рук. Також трапляється, що мати робить надрізи у вигляді двох легких ліній на тілі дитини, з метою вирізнити її серед інших дітей.

Ю. Шумовський з'ясував, що за часів первіснообщинного ладу звичай татуювання у багатьох племен виконували для позначення належності до племені. Зображення наносили також у вигляді певних знаків-рубців: засихаючи, вони ставали світлішого від забарвлення шкіри кольору, наче талісман, який призначався для захисту. Кожне плем'я, чи рід, чи таємне священне товариство мали відповідні зображення на обличчі, спині, плечах, руці чи нозі, по яких можна було розпізнати, до якого племені чи таємного товариства належить особа. Таким чином, відповідні прикраси чи татуювання дозволяли ідентифікувати належність особи до певного племені чи території [1, с. 497].

До ще одного виду прикрас відносяться зачіски африканок. Як зазначив учений: «На здивування моїм переконанням, африканські жінки виявились досить турботливими у питаннях власної краси». Дослідник описав варіанти африканських зачісок, вказавши на їхнє символічне значення. Зі слів ученого: «У муринок існує багато різних форм зачісок, досить фантастичного характеру, а в деяких помітна символіка чогось таємного, чарівного» [1, с. 514].

Серед зачісок Ю. Шумовський виділив ті, які заведено було носити молодим дівчатам, і жінкам одруженим, уже старшого віку. Наприклад, молоді дівчата носили такі зачіски: «пилі» — створювали способом обстригання волосяного покриву з лобової частини голови, решту волосся заплітали в дрібні косички; «тьерекоко», що має вигляд пальмових гілок, — два пучки заплетеного волосся по дві сторони голови; «уєнне» — у формі двох переплетених на голові косичок, які символізують маску «тьявара».

Зачіски одружених жінок різноманітні щодо форми і способу плетення. Вони вказували на те, має жінка дитину чи безплідна: кількість косичок, якими обрамляли обличчя, відповідала кількості дітей. Зачіска «летті» виглядала так, ніби заплетені коси лежать на підстилці з іншого волосся, що має форму двох маленьких вставлених косичок, які спадають з голови з переду і по боках; «іяненіуге» — дві косички спускаються з голови аж до підборіддя; «іатітогор» носили вже модерні жінки, більшість у племені бамбара, — при оформленні зачіски волосся ділили на три чи п'ять грубих частин, які перехрещували між собою з верху голови і підвішували у формі арки.

Завдяки певним спеціалісткам африканки змінювали зачіску щомісяця. Перед початком плетіння волосся змащували маслом «каріте». Для прикрас використовували оздоби з різного металу, намиста з глини і бурштину, по середині лоба вішали кілька золотих монет, носили мушлі «корі», чарівні амулети. Деякі одружені жінки зав'язували на голові хустки «пірауал», перев'язуючи ними чоло, однак, як зазначив учений, ця стара гебрайська мода почала зникати [1, с. 514–515].

Зі слів ученого, поширеним серед африканців був танець як вид мистецтва: «Танці вони не вчать, хіба що спеціально ритуальні. В них вроджене відчуття танцю, інтуїція до нього. Мала дитина вже від трьох років ловить ритм танцю і там-таму і творить свої оригінальні та особливі кроки танку» [1, с. 476].

За ствердженням ученого, місцеві починають своє життя з танцю і закінчують його ним, виявляючи в ньому свій характер, настрій, думку, бажання, почуття. Коли в інших народів світу танці мають характерні прописані рухи, кроки, у них цього немає. Кожен із них, імпровізуючи, творить свій власний танець із різноманітністю рухів, духотворчим виразом обличчя, мальовничою зачіскою і маскою. В африканського танцюриста інстинктивно з'являються все нові та нові рухи. Здебільшого в них танцюють дівчата, жінки та діти, чоловіки танцюють рідше, лише при виконанні ритуально-релігійних і мисливських танців. Спільних танців між чоловіком та жінкою майже не буває, а коли таке трапляється, то чоловік не торкається жінки, не бере ні за руку, ні за стан. Старші африканки танцюють рідше, хіба що у велике свято чи перед важливим гостем. Вони часто танцем показують свою симпатію тій особі, що їм подобається.

Танці є поширеним явищем для африканських племен, під час них юрба оточує танцюючих з дикими вигуками, співами і плесканням у долоні. У великі свята на звук там-таму на майдан села збігається кожний малий і старий житель. Почесні місця займає старшина села, а коло замикає сільська громада.

Крім звичайних танців африканські племена мають танці обрядового, релігійного і культового характеру, з певними визначеними рухами. Найбільш імпровізованими в цих танцях є музиканти, які з запалом вибивають ритм під вигуки сільської юрби і танцюристів. Щодо ритуальних спеціальних танців, то їх є багато і для кожної потреби. У племені туба ритуальним є мисливський танок. Також існують спеціальні секти мисливців, певні священні громади, про які серед місцевого населення ходить багато легенд. Одна з них розповідає, що ритуальний танець для вшанування старійшини мисливської громади підготували його учні. Танок виконують у день похорону учителя, — ритм і

спеціальні рухи відображають пошану і любов до наставника і до мисливської місії громади. Танець супроводжують співи, в яких згадується давноминуле вчителя Маніму, великого предка мисливців. Головним чином дійство відтворює всі стадії полювання: вихід з села, пошуки слідів звіра, наближення до нього, дотримання тиші, напад на звіра, його переслідування і вбивство.

Цінними є відомості вченого про використання африканцями в танцях масок. Дослідник встановив, що вони невід'ємно зв'язані з самим танцем і танцюристом. При швидкому танку обирається маска легка і менша, однак у деяких племен маски дуже важкі та високі, наприклад, у племені догон — «до», танцюрист рухається з нею повільно і поважно [1, с. 583]. У всіх африканських племен у масках танцюють винятково чоловіки, посвячені до таємного товариства: вони зображають надприродних духів, звіроподібних людей, містичні постаті чи сили, які вважають надприродними істотами не з цього світу [1, с. 571].

Зовнішній вигляд танцюриста атрибувався не лише маскою, а й одягом із тканини, яку виготовляли з кактусоподібної рослини «рафія», — на неї нашивали траву, талісмани і брязкальця [1, с. 583].

Усі маски культового призначення мають свої характерні обрядові назви, а кожен танцюрист у масці дотримується відповідного ритму, виду танцю. Обрядові танці супроводжуються співом. Наприклад, у племені догон існують оригінальні співи під час ритуального свята сівби: коли всі збираються на майдані, старшина села заспіває і оголошує прихід маски до села: «Маска з палаючими очима в село приходить, очі маски це очі сонця, очі маски це очі вогню...» — всі присутні при цьому підспівують [1, с. 583].

Африканці вважали священними, містичними, чарівними не тільки маски, а й одяг і музичні інструменти. Тому вони ставилися до цих атрибутів танцю з великою пошаною і страхом [1, с. 560].

Підсумовуючи свій колосальний вклад у досліді культурно-мистецької спадщини африканських племен, учений, зазначив: «Мушу ствердити, що я мав гонор, всюди в Африці виконував роль як перший її дослідник археолог —

українець. Побував зі своєю дружиною навіть в тих місцях Африки, де ще й нога білого чоловіка не ступала. Я був гордий і радий, що я, українець, працював над дослідженням Західної Африки і її старовини так, як колись це робив російський вчений відомий Миклуга Маклай. Я щиро і сердечно полюбив Африку і африканський нарід і в своїх працях старався доказати, що африканські народи у давнину мали високу культуру і розвинуте мистецтво, надарма що колоніальні держави тримали підневолені народи в темряві та в експлуатації, в приниженню їх гідности і вартости, не даючи їм таким чином свobodно культурно розвиватись та вивчати свою минувшину. Африканські народи Малі, Мавританії, Сенегалу, Слонового берега Гвінеї та Високої Вольти оцінили мою все ж таки наукову працю для них і залишились вдячними мені, українцю, за це...» [1, с. 10].

Отже, завдяки клопіткій праці вченого на чужині отримано вагомі результати. Вони засвідчують, що африканські племена впродовж багатьох тисячоліть не лише розвивали своє народне мистецтво, а й зберегли його до сьогоднішніх днів, цим самим підкреслюючи самотність розвитку своєї культури, завдяки якій вони в дослідженнях Ю. Шумовського чи не вперше виступають як народи, що заслуговують на самостійність і незалежність. *Див. додаток 8.*

3. 5. Гіпотеза Ю. Шумовського про єврейське походження племені пель.

Під час тривалого перебування в Африці вчений, окрім проведення археологічних розкопок, вивчав традиційно-побутовий лад, звичаї і традиції африканців. Він звернув увагу на плем'я пель, яке за своїми антропологічними даними помітно відрізнялося від місцевого населення Малі, Нігерії, Гвінеї.

У працях 1960-х років, присвячених історії Гани, Західному Судану, автори не торкалися питання етногенезу народів Західної Африки: Дмитро Ольдерогге [130], Жан Сюрі-Каналь [121], Безіл Девідсон [114], Лев Куббель [125].

Плем'я пель, або фула, проживає на території від Атлантичного океану до озера Чад і складається з декількох груп, що розселені у Гвінеї (гірська місцевість Фула Джало), в Сенегалі (Фула Таро), в районі над річкою Нігер, під Сахарою, біля гір Бандьягари і в Нігерії. Ю. Шумовський установив, що незважаючи на історичні перипетії, плем'я частково зберегло чистоту раси, звичаї і свій національно-релігійний характер [172, с. 31].

Учений виокремив такі особливості представників племені пель: колір шкіри жовто-брунатний, з невиразним червоним відтінком, ніс із легкою горбинкою, волосся довге і трохи кучеряве, губи невеликі, зріст невисокий, стан зграбний і еластичний, особливо в жінок [172, с. 31].

Ю. Шумовський акцентував на такій особливості представників племені пель, як розширення проколів у вухах і носових перетинках способом вставлення і подальшої послідовної заміни вужчих кілець на ширші. З огляду на те, що як теолог, вчений був добре обізнаний з історією Біблії, він знав, що такі проколи з відповідним способом заміни практикували в давні часи гебреї*, які називали згадані вище кільця «незем» [1, с. 497].

Ще один доказ спорідненості племені пель із племенами біблійного часу Ю. Шумовський співвідносив із жіночою зачіскою «ндія», що мала вигляд двох викладених з обох боків голови скручених косичок і яку змінювали відповідно до статусу, пов'язаного із заміжжям (зачіску, до всього, часто прикрашали золотими монетами «кунтре», причіпленими посередині лоба). Таку зачіску носили єгиптянки, позаяк її можна побачити майже на всіх статуетках стародавнього Єгипту [1, с. 514].

Фактажем на підтвердження наукової істинності гіпотези про походження племені пель є зібраний під час візитів Шумовського до племені етнографічний матеріал, усні перекази. Справі сприяло те, що представники племені за своїм характером виявилися ввічливими, чесними, надзвичайно гостинними і балакучими — полюбляли розповідати самі та розпитувати гостей.

* Гебреї – у Старому Заповіті назва ізраїльських племен, дана їм іншими народностями.

Враження про контакти з племенем відображають такі рядки вченого: «Ідемо, бувало, по степовій Савані, попід самою Сахарою, і зустрічаємо багато Пелів-номадів з великими чередями худоби в кілька сот чи тисяч голів. Вівці, корови, кози — це їх домашня худоба, а недалечко біля череди знаходяться і їх тимчасові оселі та домівки. Коли станемо біля них на нічліг чи відпочинок, розложимо вогнище, намет, то зараз же з'являються від них послы в кілька осіб і приносять свої прекрасні на безлюдну савану дари: свіже молоко, масло, чи якусь тварину зі своєї череди. Найчастіше це буває новонароджене ягнятко чи козеня. Грошей зазвичай не просять за ці дари, а коли дамо їм дарунка, то вони дуже вдячні» [164, с. 14–15].

Загалом зібраний Ю. Шумовським етнографічний матеріал уможлиблює порівняння особливостей побуту пелів з відповідними особливостями стародавніх єврейських племен.

З опису організації господарства пелів дізнаємося, що заселяють вони території степу, дику савану, де нога білої людини рідко ступає; здебільшого постійно кочують, переходячи з місця на місце, шукають кращих пасовиськ, викопують криниці; кочівники мешкають у нашвидкуруч поставлених наметах із декількох устромлених у землю палиць, на яких напнута шкіра, а осадники — у глиняних мазанках і у наметах із ліан чи пальмових гілок, із дахом зі слонової трави чи бананового листа; остерігаються лева, пантери, леопарда, гієни, які нападають на череди і крадуть худобу.

Пелі — чудові пастухи, що бережливо ставляться до худоби, мають до неї підхід: худоба добре розуміє їхній спеціальний багатий лексикон, на кожне слово й наказ належно реагуючи і не боячись довгої палиці-посоха, постійного пастушого атрибута.

У повсякденному одязі люди пель невибагливі, бо традиційно носять туніку, плащ-покривало гнило-зеленого кольору, що виготовлене з овечої шерсті. Зрозуміло, що матеріальний добробут племені забезпечує череда та дика савана, з дарів якої воно й живе.

Про дружній зв'язок із представниками племені пель Ю. Шумовський писав так: «Я особисто дуже полюбив Пелів, любив просиджувати з ними біля вогнища в темну африканську ніч серед німої, дикої, безмежної савани. Любив прислуховуватись до дивної говірки, вдивлятись при світлі полум'я в їх темні обличчя, в їх приємну й радісну усмішку, чи горду поставу, яка напоминала мені й переносила мене в минулі тисячоліття єгипетської імперії та життя Народу Божого» [164, с. 15].

Без сумніву цінними є почуті Шумовським легенди і перекази — красномовне свідчення походження і минувшини племені пель. Саме з них учений почерпнув відомості про життя народу в давнину — дуже багатого, могутнього і висококультурного, коріння якого сягає біблійного часу.

Записана Ю. Шумовським легенда про походження племені пель не лише розкриває відомості про давню історію цього загадкового народу, його численність і процвітання, а й називає його предків: це Якуб (тобто Яків), син Ісіраіля (син Ізраїля), син Іссіака (Ісаака), син Ібрагіма (Авраама). Крім того, легенда повідомляє, що під час виходу з Кенана (Ханаана*) предки пелів пішли через Тор (Синай) на землі Місіраїма (Єгипет), де панував тоді могутній Юсуф (Йосип); з'єдналися в цій країні з іншими юдейськими племенами і створили великий народ на ймення «Бней-Ізраель» (сини Ізраїлю).

Утім, як переповідають кочівники, їхнім предкам недовго довелося жити в мирі з місцевим населенням, бо Фірума (фараон), тутешній володар, позаздрив статкам зайд, обклав їх непосильними податками, знущався з віри в Єдиного Бога, що спричинило рішення одного з провідників народу пель Мусси (Мойсей) узяти частину свого народу і повести його в землю Ханаанську, а іншого провідника (імені якого оповідачі не пам'ятають) — вирушити з євреями у бік до сонця, що сідає. Це плем'я, за висловом вождів, спочатку знали як фудх (Шумовський уточнює, що назва «фудх» тотожна назві пункту, згадка про який міститься у Біблії, назві народу, що мешкав у Месопотамії та після тривалого співіснування з єгиптянами переселився вглиб Африки) [164, с. 15–16].

* Ханаан – сучасні території Лівану, Ізраїлю, Палестини, західної частини Йорданії, південно-західної частини Сирії.

У баченні племені пель нащадками «народу Божого» вчений утвердився після зіставлення давньої міграції народів Африки і Малої Азії з Біблійною історією. На цій основі зробив висновок, що частина єврейського народу, яка проживала в Єгипті та давно асимілювалася з єгиптянами, пізніше переселилася до Західної Африки, а не помандрувала за Мойсеєм на північний схід.

Другим аргументом на підтвердження зв'язку племені пель з Єгиптом, а відтак — статусу останнього як нащадків «народу Божого», є побутування у племені окремих біблійних і єгипетських звичаїв, як-от виконання біблійної заповіді стосовно первістків — присвячення жінками первістків Богові за його велінням: «Посвяти Мені кожного перворідного, що розкриває всяку утробу серед Ізраїлевих синів, серед людини й серед худоби, — для Мене воно!» (2 кн. Мойсея, розділ 13, вірш 2) [169, с. 154].

Зв'язок племені пель з «народом Божим» доводять і знайдені в досліджуваній місцевості археологічні пам'ятки стародавньої єврейської культури.

На сліди єврейської культури в королівстві Гана^{1*} вказує знайдений ученим серед руїн стародавньої столиці присипаний землею вівтар із тонких солонцевих плит, зеленого та сірого кольорів, правильної чотирикутної форми, заввишки 130 і завширшки 100 см, зі сходами. Про свою знахідку Ю. Шумовський написав: «Я особисто припускаю, це святе місце гебрейського релігійного культу було засипане самими ж гебреями зі страху перед зневагою чи зруйнування його наїзниками мусульманами...» [1, с. 215].

Зразком єврейської культури є також розкопаний у Кумбі-Сале склеп «Гробниця колон», що мав форму чотирикутника з колонами, центр якого займали саркофаги з похованими тілами, за твердженням науковця, визначних осіб, можливо, королів чи принців «білої раси (євреїв)» [100, арк. 8].

* Першу згадку про Стародавню Гану містить арабська географія Мухаммада аль-Фазарі (написана приблизно в 773 р. н. е.); припадає вона на той час, коли королівство було основним постачальником золота й інших товарів, які експортував Судан, а також солі з Сахари, що її імпортувала Гана. Столиця королівства Кумбі-Сале, що відіграла важливу роль у караванній торгівлі сіллю і золотом, сьогодні лежить у руїнах.

На згаданих вище руїнах Ю. Шумовський розкопав мечеть і синагогу, цілі гончарні вироби та їхні фрагменти з характерними особливостями гончарства Сходу і Середземномор'я. Аналіз глиняного начиння, статуеток і декору останніх дав змогу вченому зробити висновок про принесення до цієї місцевості єгипетської та месопотамської культури.

За словами Ю. Шумовського, артефактів вдалося би знайти набагато більше, розкопавши значну кількість будинків і храмів, однаке його експедиційній групі не вистачало працівників і часу через технічні проблеми.

Для належного обґрунтування гіпотези про переселення племені фула з Єгипту до Західної Африки Юрій Шумовський звертається до праць знаних істориків і географів. У такому контексті згадує позицію французького доктора Моріса Делафоса** про давноминулий прихід народу фула до берегів ріки Нігер у Західній Африці, Фута-Джаллон у Гвінеї, а також заснування ними столиці імперії Гана у пустелі Сахара у I ст. н. е. [100, арк. 4–5].

Ю. Шумовський, серед іншого, апелює до зібраних доктором М. Делафосом легенд народу фула й описів із книги «Історія Судану» (автор — Абдар-Рахман ібн Абдаллах ібн Імранас-Саді*), що розповідають про двадцять двох принців білої раси — безперечно євреїв, які правили у столиці імперії Гана, а також про Бен Ізраїль, народ, який до XV ст. проживав біля витоків р. Нігер. Окрім того, вчений оперує твердженнями відомого географа Мухаммада аль-Ідрісі** про існування в стародавній час у Малі двох великих міст, населення яких складали євреї [100, арк. 6].

Ю. Шумовський мав сподівання на залучення до кола своїх наукових зацікавлень багатьох учених, а відтак констатував: «Я впевнений, що у найближчому майбутньому мої колеги археологи та дослідники цього місця матимуть успіх та зроблять відкриття та знайдуть важливу інформацію про життя та культуру стародавніх євреїв тут» [100, арк. 9].

** Моріс Делафос (1870–1926) — французький етнограф і колоніальний чиновник, який вивчав мови Африки.

* Абд ар-Рахманом ібн Абдаллах ібн Імранас-Саді (1594–1656) — історик, імам, написав книгу «Історія Судану» (1655).

** Мухаммад аль-Ідрісі (1100–1165) — арабський географ, картограф і мандрівник; автор карти світу «Tabula Rogeriana» (1154), де згадано Русь і Київ.

Загалом перелік предметів на доказ присутності єврейської народності в Західній Африці поповнили знахідки під час розкопок у районах міст Бамако (глиняний посуд культового призначення, статуя з виразними єврейськими конфігураціями, вази з кольоровими (червоними і чорними) розписами, які за формою нагадували палестинські та єгипетські вироби, бронзові та мідні прикраси з єврейською символікою: 12 кіл — 12 колін єврейського народу) [62, арк. 30], Тоуаг (надгробні кам'яні таблиці на давньоєврейському кладовищі з надписом на івриті) (Шумовський 1974), Томасе (на сланцевих плитах, облицюванні кімнатних стін — надпис давніми арабськими й арамейськими літерами, оздоблення червоним, чорним, блакитним, білим кольорами і зображення свастики, стародавнього символу Сходу і Халдеї*** [100, арк. 8].

Утім, найбільш цінними виявилися артефакти, здобуті в ході археологічних розкопок у стародавній Гані, що розвивалася на території південної частини сучасної Мавританії та західної частини Республіки Малі. За переказами, держава Гана (інша назва — Аукерілі Аухар) сформувалася в IV ст., а її розквіт припав на IX — середину XI ст.

Зібраний джерельний матеріал дав змогу Ю. Шумовському припускати, що євреї проживали у містах Уалата, Гана, Тімбукту, Кано, Гао, Дженне й інших містах Західної Африки.

Ще у першій своїй статті «Загублені нащадки народу Божого» вчений зазначав: «Напевно не всім відомо, що серед багатьох племен, які населяють Західну Африку у Французькому Судані, живе ще й досі плем'я стародавнього Народу Божого» [164, с. 14].

Згодом, у 1961 р., дослідник надрукував в емігрантській газеті «Новое русское слово» захопливу статтю «Затерянное еврейское племя в Африке», яку за місяць продублювали майже десять відомих європейських видань. Як наслідок, розпочався справжній дослідницький бум, в епіцентрі якого — назване вище плем'я: до Африки вирушає експедиція за експедицією,

*** Халдеї — семітський народ, що проживав у гірлі річок Тигру та Євфрату, на північно-західному березі Перської затоки.

з'являються нові наукові розвідки. Попри це, першим, хто на конкретних прикладах довів факт еміграції частини Мойсеєвого народу до Африки, залишився українець Ю. Шумовський.

Прикметно, що після публікації Ю. Шумовського, присвяченої обґрунтуванню гіпотези про існування єврейського племені в Західній Африці, вчені світу не тільки належно поцінували це відкриття, а й науково підтвердили його власними артефактами.

Так, Девід Горовіц в англomовній статті «Відкрийте для себе стародавнє єврейське плем'я у Африці» зазначив: «На основі зібраних даних, завдяки розмовам із фула та розкопкам доктор Ю. Шумовський переконався, що не всі ізраїльтяни покинули Єгипет із Мойсеєм, тобто частина, очолювана проєгипетським ізраїльським лідером, залишилася та пізніше, під його проводом, пішла на південь, до Західної Африки, де оселилася вздовж берегів могутньої ріки Нігер» [226, р. 5]. Цей самий автор у статті «Археолог виявляє давнє єврейське плем'я в Африці» наголосив, що першовідкривачем стародавнього єврейського племені, знаного як фула — незалежного від племені фалаша, яке проживає в серці Ефіопії, що було встановлено в декількох поселеннях кочівників у всіх регіонах Західної Африки, Гвінеї, Нігерії, Гані, Сенегалі, нижній Сахарі й у різних частинах ріки Нігер, є відомий археолог Джордж Шумовський [225, р. 1].

В англomовній статті «Африканські одкровення» Бернарда Дж. Шерроу читаємо такі рядки: «Фулані часто демонструють набір рис, які вказують на постатей зі Старого Заповіту, і доктор Шумовський стверджував, що їхні релігійні практики та система поглядів нагадували Мойсеєві. Незважаючи на міжрасові змішування, публікації доктора Шумовського мають ілюстрації, які зображають окремі постаті, що зберегли характерні ознаки семітів: правильні риси обличчя, світлу шкіру, профілі, що нагадують вирізьблені на асирійському камінні*. Вони мають патріархальні бороди, а їхній одяг

* Асирійське мистецтво — рельєфні зображення постатей людей на камінній площині з дотриманням суворих канонів.

наштовхує на думку про біблійне середовище. Їхня нинішня мова — банту** — є мішаниною, і декілька науковців визначили у ній елементи, які можуть належати арабській чи арамейській мовам (стародавня єгипетська також можлива). В той час, як основна маса таких етнічних груп дотримуються своїх анімістичних переконань, більш впливові групи вибирають іслам» [216, р. 4].

Вольф Гюнтер Плаут у статті «Археолог вважає, що знайшов єврейські племена в Західній Африці» погоджується зі значущістю відкриття Ю. Шумовського, а також знаходить підтвердження логіки останнього у науковій праці Джозефа Дж. Вільямса «Єврейства Західної Африки» [265]. Автор роботи на ґрунті аналізу походження широкого спектра слів із західноафриканських мов (особливо окремих єврейських коренів і цілих висловів) припускає можливість існування в давнину на західноафриканській території племен, що оперували єврейськими мовними сполуками. Як висновок Джозеф Дж. Вільямс зауважує: «Це викликає захоплення та переконує, що в історії євреїв є розділи, ще не до кінця розказані» [263, р. 2].

Вважаємо, що цитування В. Плаутом українського археолога є у пропонованому науково-дослідницькому аналізі доказом факту проживання єврейських племен у Західній Африці, що відповідає достовірності концепції Ю. Шумовського.

Цікаво, що дещо пізніше в часі Бернард Дж. Шерроу в статті «Доктор Шумовський та його «Африканські одкровення»» констатував, що ознаки проникнення євреїв у Сахару і Західний Судан, викладені Ю. Шумовським, набули підтвердження в ході досліджень представників світової наукової спільноти [218, р. 4].

Варто зазначити, що позитивні відгуки про виконані Ю. Шумовським дослідження не тільки вплинули на популяризацію задекларованої ним проблеми в середовищі вчених, а й виступили каталізатором для самого автора

** Народності банту — загальна назва для понад чотирьохсот етнічних груп, які проживають майже на всій території Африки на південь від Сахари та об'єднані спільними традиціями і мовою.

продовжувати наукові пошуки і скористатися їхніми результатами для пропагування африканської культури.

Відтак на хронологічному зрізі 1960-х рр. дослідник під час перебування у США запланував організувати у співпраці з університетом Сент-Джонс у м. Нью-Йорк експедицію для вивчення історичних пам'яток єврейської культури в Західній і Північній Африці [226, р. 5]. Для цього вів перемовини із зацікавленими колами щодо питань фінансування розпочатих на Африканському континенті ініціатив.

Окрім цього, Шумовський отримав запрошення від Єврейського центрального бюро прочитати кілька доповідей у Нью-Йорку й інших містах США про загублене єврейське плем'я, міграцію давньоєврейського народу в Африці [62, арк. 30], а також від Національної ради єврейського добробуту в Нью-Йорку приєднатися до проекту публікації збірника з анонсом лекцій і їхніх тем «Вчимося для єврейського життя» на період 1966–1968 рр. як одного з лекторів (Національна рада звернулася до українського археолога як до провідного дослідника єврейського життя із закликом «присвятити хоча б невелику частину свого часу цьому важливому служінню єврейській громаді») [84, арк. 1].

Попри те, що згаданим планам не судилося стати реальністю, Ю. Шумовський став провісником нового сприйняття африканських країн і зміни ставлення до історії їхнього виникнення і розвитку.

Як зазначив Боб Подесфінський у статті «Археолог пише фоліант», завдяки контрактам, укладеним у колишній французькій Північній Африці, Шумовський набув статусу кореспондента ООН для нових незалежних африканських країн, які представляють частину блоку «Третього світу» [231, арк. 1].

Авторитет ученого на Американському континенті як провідного африканіста посприяв відкриттю в Лонг-Айлендському університеті факультету «Дослідження чорних (африканців)», де він викладав курс «Історія західно-африканської культури» [250, р. 7].

В англомовній статті «Актуальність африканських культур», яка вийшла друком у 1972 р., Юрій Шумовський підкреслював значущість і актуальність вивчення історико-культурного розвитку Африканського континенту: «На цей момент багато університетів, наукових установ та об'єднань світу цікавляться еволюцією Африки та стародавньою і нинішньою культурами та життям, тож у низці університетів, коледжів і шкіл увели спеціальний предмет — африканістику. Американським студентам варто звернути особливу увагу на вивчення стародавньої історії та культури народів Африки, тому що цей великий континент відіграє та відіграватиме значну політичну, економічну роль у майбутньому світу. Крім того, в Америці є багато жителів, чие походження бере свій початок на африканському континенті та які потребують вивчення власної стародавньої та сучасної культури й історії» [250, р. 7].

Учений заклав фундамент подальших пошуків присутності єврейської культури на Африканському континенті, створивши своїми дослідженнями новий науковий напрям вивчення генези єврейського народу і його історії в Африці.
Див. додаток 9.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Під час проведення наукових досліджень в Західній Африці за сприянням французького уряду Ю. Шумовському вдалося не лише зібрати цінний археологічний та етнографічний матеріал, а й представити його в новоствореному Національному музеї для широкого загалу. Цим він підтвердив, що Африканський континент багатий на стародавню культуру, а водночас спростував твердження, що африканські народи не мають власної системи цінностей. Музей входить до числа кращих етнографічних музеїв Західної Африки, і це є великим досягненням українського вченого: Ю. Шумовський перший з-поміж своїх попередників зайнявся реставрацією збірок експонатів, на його долю припала роль першого організатора музею у м. Бамако, вже третього за ліком у музеезнавчій діяльності вченого.

Народознавчі дослідження вченого, які стосуються традиційно-побутового укладу племен Західної Африки, представлені масштабними відомостями про категоріальні класи етнографічних об'єктів, присутніх у повсякденні африканських народностей у 1950-тих рр.: господарство (тваринництво, землеробство), ремесла (рибальство), будівництво жител і обладнання інтер'єру будівель (архітектурно-планувальні рішення), сімейний уклад (щоденний побут, гендерна нерівність, виховання дітей), їжа і харчування (урізноманітнення страв у лікувальних цілях), народна медицина (присутність знахаря) — із відтворенням виразного зв'язку з релігійними чинниками. Вказані напрацювання вченого є присутніми для формування етнографічних знань у державах Західної Африки.

Зафіксувавши і проаналізувавши релігійні уявлення племен Західної Африки, вчений зауважив домінування анімізму — віри в існування духів, одухотворення сил природи, тварин, рослин, предметів та приписування їм розумової дієздатності і могутності, що є основою традиційно-звичаєвої системи африканців. Ця система представлена розвитком і практикою родильної та похоронної обрядовості, культами рослин, тварин, природних стихій, віруваннями в загробне існування душі, у потойбічне життя, ритуалами обрізання та вирізання. Дослідник встановив, що анімізм тісно пов'язаний із практикою табу (заборони на певні дії, що стосуються якоїсь істоти або предмету). Завдяки етнографічному доробку вченого періоду діяльності на Африканському континенті маємо відомості про релігійні вірування і традиційно-звичаєву обрядовість племен Західної Африки, що може бути вартісним науковим матеріалом для розроблення курсів з африканістики періоду ХХ століття.

Юрію Шумовському вдалося знайти численні знахідки, що репрезентують стародавню культуру і мистецтво, які піддавалися нищенню під впливом не завжди лояльної політики колонізаторів. З матеріальної культури він описав маски, статуетки, амулети (релігійно-магічна обрядовість, використання, встановлення історії походження, специфіка виготовлення); керамічні вироби

(релігійне і господарське призначення, обрядове і релігійне значення); різьбярство (різновиди виробів з дерева); килимарство (функціональне призначення, технологія виготовлення і декорування предметів); малюнки на скелях (доісторичні та протоісторичні); прикрашання тіла (прикраси, татуювання, зачіски); танці (атрибутика різних за призначенням танців).

Особливу увагу вчений звернув на народні танці, встановивши, що вони є складовою частиною традиційної культури, органічно поєднані з організацією господарства, домашнім побутом, звичаями, обрядами і віруваннями. Одним із перших дослідник торкнувся опису зовнішності африканської жінки (варіанти зачісок, їх символічне значення і назви). Цінність матеріалу полягає у його практичності для вивчення народностей Західної Африки і важливості для висвітлення історії розвитку африканської культури в цілому.

Підґрунтям гіпотези Юрія Шумовського про позиціонування племені пель як нащадків єврейського народу стали археологічний, етнографічний матеріал і усна історія, а підтвердженням — напрацювання знаних у науковій спільноті істориків і географів.

Переконаливими фактами, які доводять спорідненість племені пель з єврейською культурою, стали археологічні знахідки Ю. Шумовського на території Гани (єврейський вівтар, синагога, склеп «гробниці колон», гончарні вироби з особливостями, притаманними гончарству Сходу).

Сенсаційному відкриттю Шумовським «відчахнутої гілки» Мойсеєвого народу в Гані сприяло те, що він був археологом, етнографом і добре ознайомленим із Біблійною історією теологом, тож зумів визначити територію проживання племені пель, вивчити їхні звичаї та обряди, з'ясувати відмінності від інших африканських народів. Як наслідок, на основі аналізу особливостей зовнішності чоловіків і жінок, їхнього традиційного одягу, зачісок, характеру, облаштування побуту, ставлення до худоби, легенд про історію походження Юрій Шумовський зробив висновок про статус племені пель як нащадків «народу Божого», тобто «гілки», яка не пішла за Мойсеєм.

Методика важливості досліджень Ю. Шумовського на Африканському континенті полягає в тому, що в умовах відсутності джерел він опирався на усну історію, яка наближена до автентичності. Збираючи фрагменти минулого, вчений на основі розповідей малійського гріо-волхва, пастуха, чаклуна, музики відтворював історію племені з народу Західної Африки.

Дослідження Юрія Шумовського стали поштовхом до вивчення історії Західної Африки, маючи відгук на Американському й Африканському континентах. Через 17 років після публікації праць вченого про Африку історик Жозе Кі-Зебро із Буркіна-Фасо за сприянням ЮНЕСКО видасть у 1978 р. перший том фундаментальної монографії «Загальна історія Африки».

Оцінка, осмислення доробку Шумовського з погляду теорії Едварда Саїда* є винятком, адже він теж був народжений в Україні підневільній, тому не сприйняв ні російських, ні французьких установок щодо африканських народів як нижчих. Хотів побачити їх культуру, створивши музей, який змусив усю світову наукову спільноту змінити думку про африканські народи.

* Едвард Ваді Саїд (1935–2003) — американський літературний критик, історик палестинського походження. Основоположник постколоніальної теорії. У своєму дослідженні «Орієнталізм» проаналізував упереджене ставлення Заходу до Сходу протягом історії.

РОЗДІЛ 4

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО У США: НАУКОВІ СТУДІЇ, МЕМУАРИ, ЕПІСТОЛЯРІЙ (1960-ті – 1990-ті рр.)

4.1. Наукова співпраця Ю. Шумовського з НТШ (на матеріалах листування).

Подвижники української національної науки, що були розкинуті по різних континентах після Другої світової війни, обираючи своїм місцем проживання інші країни світу, координували свою діяльність через Наукове товариство ім. Шевченка.

Діаспорний центр Наукового товариства ім. Шевченка в Америці (далі — НТШ-А) післявоєнного періоду об'єднував учених українського походження, які, працюючи в американських університетах та інших інституціях, постійно оприлюднювали результати своїх досліджень відповідно до наукових зацікавлень українською культурою. До діаспорного центру цього товариства входив і Юрій Шумовський.

Дослідник листувався з такими представниками НТШ-А, як Я. Пастернак, Р. Смаль-Стоцький, Р. Кобринський, М. Вайнар, О. Андрушків, В. Лев, В. Стецюк, І. Головінський, Н. Джемейка, В. Кубійович і Я. Падох. Серед основних тем листування варто виділити такі: питання щодо вступу в Товариство, обговорення репрезентації на наукових конференціях результатів наукової діяльності вченого, пов'язаних з африканським періодом, інформування щодо викладів спецкурсів в університеті Українознавства при НТШ-А та інші.

Перш за все варто відзначити, що перебуваючи в еміграції, Юрій Шумовський шукав підтримки в українського археолога Ярослава Пастернака, який на той час перебував у Канаді. Підтвердження цьому знаходимо у листі від 20 травня 1950 р., в якому він просить про допомогу в переїзді: «Дуже Вас прошу, пане Професоре, знайдіть можливість і витягніть мене до Канади у співпрацівники. Може хто би з Ваших знайомих чи сама інституція мене викликали на роботу, бодай провізорично. Я напевне нікому тягарем не

стану...» З листа відомо, що вчений мав бажання поповнити наукове коло української діаспори, «виключно засісти над опрацюванням чи організацією тем з нашої археології, історії, етнографії, організації музеїв і т. п.» [292, с. 55].

З листування стає зрозуміло, що шлях становлення Ю. Шумовського як ученого був нелегким. Шукаючи наукового осередку для подальшої своєї діяльності, насамперед через НТШ як організацію, яка надавала можливість займатися науковою практикою, він неодноразово звертався до Я. Пастернака з проханням підтримати його заяву на вступ.

З листа Ю. Шумовського від 20 листопада 1956 року до Я. Пастернака дізнаємося, що для членства в науковому товаристві такого рівня вченому потрібно було надати додаткову інформацію, в першу чергу щодо підтвердження своєї наукової діяльності [292, с. 244].

У листі-відповіді від 29 листопада 1956 року Я. Пастернак на доказ того, що не мав на меті утруднювати справу, про що взагалі не може йти мова з огляду на великий науковий доробок і вклад вченого в українську й африканську археологію, долучив до листа копію «Реферату про наукову діяльність о. мгр. Юрія Шумовського, кандидата на дійсного члена НТШ» [42, арк. 97].

У рефераті Я. Пастернак зазначив про вченого наступне: «Він виявив незвичайно широкий круг наукових зацікавлень, а ті з них, що були нам доступні, головню африканські, виказують живий науковий інтерес, добре знання методів праці в терені, бездоганний опис матеріалів та правильні, обережні заключення. Це кваліфікує автора як солідного вченого, тому ставлю внесок на обрання о. мгр. Юрія Шумовського дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка по Історико-філологічній секції» [6, с. 51].

Визнання Товариством Юрія Шумовського як важливого вченого і цінність його наукового доробку підтверджено у листі Ярослава Пастернака від 26 січня 1957 р., в якому останній зазначив наступне: «Ваша наукова праця має, очевидно, не тільки для французької археології, тобто археології французького Судану, але є також досягненням світової науки, і в тому, у Вашій особі, теж української науки» [292, с. 249].

Цікавим є те, що у листі від 8 червня 1957 року голова Товариства Р. Смаль-Стоцький ще до прийняття вченого в Товариство запрошував його до співпраці у Нью-Йорк [35, арк. 119].

Невдовзі НТШ вибрало Ю. Шумовського своїм дійсним членом, про що його було повідомлено грамотою, у супровідному листі до якої генеральний секретар Товариства В. Кубійович зазначив: «Високопреподобний Отче Професоре! З приємністю повідомляю Вас, що Головна Рада Наукових Товариств ім. Шевченка, на своєму засіданні в дні 22 лютого 1958 р., затвердила рішення Історично-філологічної секції, яка вибрала Вас своїм дійсним членом. Вітаючи Вас як нового дійсного члена нашої найстаршої наукової установи, дозволю собі переслати Вам побажання якнайкращих успіхів у Вашій науковій праці, зокрема в рамках нашого товариства. Прохаю прийняти мій щирий привіт» [3, с. 153].

З отриманням членства в Товаристві Ю. Шумовський починає налагоджувати співпрацю з Європейським відділом НТШ. Про це свідчить лист секретаря В. Янів від 9 липня 1958 року, яким було погоджено теми доповідей наукових конференцій [91, арк. 1].

Наступним кроком вченого в науковому житті Товариства слід вважати представлення ним своєї наукової діяльності на конференціях. Р. Кобринський у статті «Доповідь професора Юрія Шумовського», опублікованій у газеті «Свобода», відзначив, що цикл наукових конференцій 1959–1960-го рр. НТШ-А започаткувало доповіддю Ю. Шумовського про його дослідження і праці як археолога в Судані [122, с. 4].

Підтвердження того факту, що Юрія Шумовського шанували в Товаристві як вченого з колосальним науковим досвідом, знаходимо у наступному листі від 22 березня 1960 року, у якому читаємо, що 26 березня 1960 року планувались Річні загальні збори Міжнародної Вільної Академії Наук, Американського Відділу в Нью-Йорку, в Колумбійському університеті, на які члени НТШ-А запрошували Ю. Шумовського взяти в них участь в ролі голови [5, с. 5].

Варто зазначити, що Р. Смаль-Стоцький ставився до наукової діяльності Ю. Шумовського з повагою. Про це він говорить у листі від 11 грудня 1961 року, в якому висловив вітання вченому з нагоди номінації його на становище археолога при Національному Інституті Археології і Мистецтва в Тунісі, обумовивши, що «є це велике відзначення українця та поважний успіх у Вашій науковій кар'єрі» [7, с. 9].

Юрій Шумовський із завзятістю сприймав своє покликання і продовжував наукову діяльність у Товаристві. Підтримуючи зв'язок з українською діаспорою за океаном, він ділиться своєю важкою працею, успіхами і постійною ностальгією за батьківщиною. Підтвердженням цього є лист-звітування вченого до Товариства про результати проведеної ним наукової роботи на Африканському континенті за 1961 рік, в якому він зазначає про видання його наукових праць за звітний період [39, арк. 122].

Згодом, переїхавши до США, науковець долучився до викладання спецкурсів з українознавства. Свідченням цього є знайдений серед листів ученого «Звіт Управи НТШ в ЗДА за час від 1 січня 1959 р. до 1 листопада 1960 р.», з якого маємо наступну інформацію про те, що Університет Українознавства при НТШ в Нью-Йорку з 1954 року організовував спецкурси з українознавства (доповнюючи студії) для студентів американських коледжів та університетів. До спецкурсу входили такі дисципліни, як українська мова, українська література, новітня українська література, економіка, праісторія України, мистецтво, архітектура, та лекції про «Мазепинську еміграцію». Лекції читали К. Кисілевський, Б. Загайкевич, В. Лев, Л. Храплива, А. Москаленко, М. Величківський, Ю. Шумовський, Д. Горняткевич, В. Січинський, В. Савчак. Університет діяв на підставі статуту. Навчання тривало 3 роки, передбачені були «семестральні кольоквія та кінцевий іспит», які відбувалися на підставі окремого «правильника». Для проходження цього курсу навчання студенти зобов'язані були реєструватися на початку семестру. На останньому навчальному році відбувалося 16 «циклів викладів», із загальною кількістю 65 навчальних годин. Навчання відбувалося по суботах.

Університетські філії працювали у таких містах, як Гартфорд, Конн, Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Клівленд, Огайо [108, с. 20].

Проф. Др. о. Юрій Шумовський відчитав ряд лекцій та доповідей у цьому спецкурсі: «Археологія України» (28 жовтня, 6, 20, 30 грудня 1958 р.; 24 січня, 28 лютого, 18 квітня, 6 червня 1959 р.); «Джунглі і савани Судану. Життя населення Судану в його минулому і сучасному» (7 лютого 1959 р.); «Культурний та матеріальний розвиток людини в неолітичну добу» (6 лютого 1960 р.); «Трипільська культура на Україні» (27 лютого 1960 р.); «Мезолітична доба і її особливості» (23 січня 1960 р.); «Трипільська культура в Україні, її особливості та світове значення» (9 квітня 1960 р.); «Вік металу та його особливості і багатства в пам'ятках на Україні» (23 квітня 1960 р.); «Місця та предмети релігійних культів і вірування народів західної Африки, в державі Малі» (26 січня 1963 р.); «Жінка Західної Африки — як дружина, мати та суспільно-політична діячка» (27 квітня 1963 р.) [28, арк. 105–108 зв.].

У листі від 28 грудня 1965 року Товариство інформує вченого про те, що Дирекція Історично-філологічного факультету університету Українознавства при НТШ-А розпочинає виклади академічного року з 22 січня 1966 року. Ю. Шумовського було запрошено до викладів із дисципліни «Археологія України» [33, арк. 104].

Інформацію про діяльність дослідника цього періоду знаходимо у статті директора канцелярії НТШ-А Р. Кобринського «З життя наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка в ЗДА», опублікованій у періодичному виданні «Свобода». Автор повідомляє про участь Ю. Шумовського у конференціях НТШ-А і відзначає важливість його доповідей про давню і сучасну культуру африканців, її матеріальне та духовне значення [123, с. 4].

Діяльність Ю. Шумовського у Товаристві дала йому змогу одержати посаду професора в Лонг-Айлендському і Фордгамському університетах Нью-Йорка. Відомо, що у Фордгамському університеті вчений викладав такі дисципліни: «Physical Environment of men», «Paleontology», «History of Slavic

Culture», «Russian Culture», «Human Evolution», «Prehistoric Archaeology», «Area Course: West Africa» [26, арк. 72].

Викладаючи в університетах, Ю. Шумовський з метою співпраці в 1970 р. надсилав до НТШ лист-прохання з переліком наукових доповідей, які він хотів би оголосити широкому загалу в період з січня до травня цього ж року [38, арк. 123].

Співпрацюючи з Товариством, Ю. Шумовський зарекомендував себе високоосвіченим науковцем: свідченням цього є лист НТШ-А від 9 травня 1972 р., в якому президія Товариства висловила вченому подяку за цінні зауваження у справі Історично-філологічної секції. Також Президія звернулася з проханням допомогти в доповненні матеріалів «Енциклопедії Українознавства», з огляду на те, що Я. Пастернак, який вже відійшов у вічність, єдиний з усіх авторів написав усі гасла з археології України, однак на той час вони вже були частково застарілими [34, арк. 118].

Не менш важливим листом, що свідчить про шанобливе ставлення до Ю. Шумовського як науковця, є лист НТШ-А від 5 квітня 1975 року. В листі йдеться про те, що комісія для відзначення 200-ліття Америки, під керівництвом професора доктора М. Войнара, запроектувала видання симпозіуму з працями українських науковців. Долучитися до роботи над цим виданням, опрацювати історію Православної Церкви в ЗСА запропонували Ю. Шумовському [32, арк. 113].

Діловий Комітет Ювілейного Наукового Конгресу головної ради НТШ-А у листі від 1 вересня 1978 року запросив Ю. Шумовського до участі в Конгресі, який був запланований на кінець листопада 1978 року. Комітет Наукового Конгресу 30-ліття НТШ включив доповідь вченого «Доісторичне мистецтво в Україні» до порядку денного і призначив його Головою секції «Мистецтво та Література», про що Ю. Шумовському повідомили в листі від 19 вересня 1978 року [31, арк. 110].

Заслуговує на увагу стаття М. Чировського «Нові публікації», опублікована у періодичному виданні «Свобода», в якій йдеться про ювілейну

конференцію, присвячену 100-річчю Товариства. У статті автор вказує на необхідність розвитку української науки за кордоном. Відстоюючи її значущість він стверджує: «Головно ж у цю пору, коли советський уряд в Україні змушує науковців і авторів у важливих темах і проблемах в літературі, мовознавстві і термінології давати тенденційну або «соцреалістичну» інтерпретацію, — завданням українських науковців у вільному світі є об'єктивно і науково опрокидувати оце викривлювання істини на рідних землях під тиском окупанта під назвою СРСР» [142, с. 2].

У листі НТШ-А від 14 жовтня 1984 року Василь Лев звернувся до Ю. Шумовського з проханням узяти участь у конференції регіоналістів 27 жовтня, виступивши з доповіддю про події на Волині у ХХ ст. До листа В. Лев долучив запрошення, в якому зазначив, що «справа збирання і збереження на письмі відомостей про рідний край, про який окупант виписує неправдиві вістки, дуже важлива. Відповідальність за це лежить на нашій еміграції. Не допустімо, щоб пропали скарби нашої культури» [30, арк. 128].

На основі аналізу наукового доробку і просвітницької діяльності вченого періоду входження його до Товариства можна стверджувати, що внесок Юрія Шумовського у розвиток НТШ-А є досить вагомим. Підтвердженням цьому є лист від 18 вересня 1981 року, в якому зазначається про подяку вченому, висловлену Товариством: «Президія Наукового Товариства ім. ШЕВЧЕНКА в Європі сердечно Вам дякує за щедрий дар для нашої Бібліотеки в Сарселі — цінні й рідкісні видання з ділянки мистецтва і різних ділянок Українознавства. Ці ваші видання збагатять наш бібліотечний фонд, який нам допомагає у здійсненні великого діла — видання «Енциклопедії Українознавства» [29, арк. 9].

Аналіз епістолярної спадщини вченого засвідчує, що він був широко знаним у багатьох світових наукових осередках, серед яких є і українсько-діаспорний — Наукове товариство імені Шевченка, в якому він зміг після еміграції продовжити свою наукову діяльність на відповідному рівні. *Див. додаток 10.*

4. 2. Спогади «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині» як етнографічне джерело для вивчення культури і побуту українців, чехів і росіян.

Одним з основних набутків Юрія Шумовського стали багатотомні спогади «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині», написані ним наприкінці ХХ ст. (1991–1997 рр.), які є важливим етнографічним джерелом для вивчення історії, культури, релігії, різних сфер життя місцевого населення Волині. Вчений на основі відтворення свого життєвого шляху показав громадсько-політичний і національно-культурний розвиток українського суспільства із висвітленням етнографічних аспектів.

На важливість спогадів Ю. Шумовського вказували І. Скакальська [319, с. 247–250] і Г. Дем'янчук [274, с. 3–16].

Варто зауважити, що спогади Ю. Шумовського представлені кількома томами, які складаються з двох і більше частин, — у них відтворено весь життєвий шлях ученого, що включає доеміграційний та еміграційний періоди. У ході опрацювання корпусу спогадів у цій дисертаційній роботі здійснено порівняння текстів різних томів, частин, зіставлення їх у хронологічному порядку. У результаті було виявлено наявність копій томів — їхнє дублювання вченим. Для наукового опрацювання — виокремлення етнографічного матеріалу — у роботі використано томи, в яких відтворений період життєвого шляху автора на батьківщині: т. 1, ч. 1 і ч. 2 за 1992 рік [102, 294 с.; 103, 174 с.].

Про важливість минувшини у вивченні історії України Ю. Шумовський наголосив у вступі-передмові до своїх спогадів: «Що може бути найдорожчим та найціннішим для кожного з нас, як не наші кохані Батьки, Діди та Прадіди, наша Батьківщина і спогади про все минуле, пов'язане з життям кожної родини і історичними подіями, що відбувались у той час, з традицією, релігійним та національним почуттям людини?» [102, с. 1].

Матеріал спогадів структурований по розділах за хронологічними періодами життя і діяльності вченого. Текст проаналізованої частини праці містить подані нижче відомості етнографічного характеру.

Зі сторінок спогадів ознайомлюємося з життям і побутом духовенства, також автор приділяє чимало уваги описам побуту інших представників інтелігенції Волині, до якої належала і його славетна родина.

Зокрема, цінним є опис святкування Зелених свят — Святої Трійці у південній частині історико-етнографічної Волині кінця XIX початку XX століття. Він насичений змалюванням дійств, що відбувалися на території церкви перед початком богослужіння, містить згадки про супровідні вияви народної творчості — спів сліпців, кобзарів, лірників, «українських мінезингерів», виконання «волинської Почаївської кантати», «Ой зійшла зоря», думи про «Морозенька», «Хмеля», «Байду», «козака Нечая» [102, с. 20]. Вчений про це зазначив: «Ця надзвичай проста, але прекрасна мелодія, картинки народної творчості, затримує біля себе людей та звертає увагу всіх аматорів, не тільки простих селян, що слухаючи відливають разом зі сліпцями своє горе, згадують свою долю, але й кожного ученого заставляють вглиблятися в багатство та чарівне минуле чи сучасне народу та їх неосяжної народної творчості» [102, с. 21].

На прикладі влаштування урочистих банкетів на понад 200 осіб батьками матері вченого, отцем Іоанном і паніматкою Анісією, Ю. Шумовський також проілюстрував традицію відзначення цього престольного празника духовенством, що дає нам бачення культури взаємовідносин духовенства з простим сільським людом і шанобливого до нього ставлення [102, с. 29].

Похоронну обрядовість представників духовної інтелігенції вчений змалював на основі характеристики поховання свого батька, зазначивши про заготівлю останнім ще за життя матеріалу для виготовлення домовини. Зі слів автора: «Похорони були зроблені належно за його заповіту. Гріб навіть був зроблений з тих дощок старовинної берези, котру татко застав прибувши на

парафію... Зрізавши... ще за життя, татко приготував широкі дошки березові собі на гріб і доглядав їх стан аж до смерті» [103, с. 138].

Ю. Шумовський подав опис процесії свого висвячення, зазначивши про душевні переживання на шляху до покликання бути священником [103, с. 24]. Згадував: «Поневолі пригадується мені один із випадків життя духовенства. Так як і ото молодий священник, син настоятеля церкви тої говорив казання до людей. Батько його з подивом слухав свого сина і дивився на людей, яке вражіння робить на них його синочок. Коли бачить: старий староста церковний стоїть біля нього і втирає сльози» [103, с. 25].

На власному прикладі Ю. Шумовський змалював обряд весілля на Волині. Згадавши про заборону матері на ночівлю молодят в одних упокоях, прокоментував: «Перемахнули старі традиції і стали жити по модерному». Щодо святкової весільної церемонії обумовив, що заведено було тоді справляти за старими українськими традиціями в кілька днів, і як було заведено, наречена йшла жити до чоловіка, маючи при собі придане [103, с. 11].

У спогадах трапляються описані автором особливості, притаманні буденному життю родини Шумовських. Зокрема варто відзначити відомості про вечори у сімейному колі, на яких часто звучали пісенні мелодії: серед них старовинні романси «Прапорщик», «Васильки», «Камінь подув, остигла зола», «Айстри», «Не любім наше море», «В'ється ластівочка сизокрила», «Коли розлучаються двоє», «Стоїть Кавказ», — які виконували двоє, троє і квітетом в товаристві його сестер Олександри та Анастасії [102, с. 193].

Зі спогадів ученого маємо відомості про етнографію дитинства на Волині. Автор змалював дитячі будні, те, як дівчата проводила час і в які сільські забавки грала: «цюці бабу», «короля», «палочку стукалочку» [102, с. 126]. З веснянок згадав про «Подолянку», «Перепілку», «Зайчика», «Ой там на горі васильочки сходять», «І по той бік гора», «Сонце низенько» [102, с. 127].

Вартісною є оповідь вченого про народну медицину: про знахарку-«молдаванку», яка потирала плоским шліфованим камінчиком і викачувала яйцями біль у животі, спалювала рожу [102, с. 139]; про дядька Олеся, що

лікував зуби на схід місяця, використовуючи чорну волосину з хвоста коня, яку вимочував у воді з криниці, нашіптуючи певні молитви [102, с. 137].

Ю. Шумовський у загальних рисах охарактеризував релігійну ситуацію на Волині, зазначивши про поширення сектантства. Автор назвав найбільш поширені тут у той час секти: «баптистів», «штундистів», «мурашковців», «адамчиків». Щодо «мурашковців» зауважив, що очолював їх такий собі Мурашко, який проповідував біля теперішнього м. Костопіль, — під час своїх молитов він вирізував на тілі жінок сім ран і кров'ю, що стікала з них, причащався [103, с. 37].

Варто зазначити, що у викладі матеріалу спогадів учений використав типові фразеологізми, що в той час зустрічались у говорі волинян: «хто горя не знає — і не переживає його» [102, с. 12], «не все золото, що блищить» [102, с. 27], «чим хата багата, тим і раді» [102, с. 32], «малі діти — малий клопіт, великі діти — великий клопіт» [102, с. 93], «з панського роду, як то кажуть, з кращої білої кості та блакитної крові» [102, с. 110], «що, мовляв, панові вільно — то тобі, мужикові, не можна» [102, с. 115], «такі добрі, хоч до рани прикладай» [102, с. 116], «треба любити свій нарід, то й він буде любити тебе» [102, с. 126].

Особливе значення для вивчення етнографії Волині має наявність у спогадах матеріалів про чесько-українські відносини. Насамперед — автор згадав про історичні обставини, що спричинили переселення чехів на Волинь. На прикладі свого рідного с. Мирогоща вчений розкриває позитивний і негативний вплив культури чеських колоністів на українську, зазначивши: «Чехи впроваджували свої форми в життя, свої погляди на релігію, чи побут, нищили нашу традицію, стару українську культуру, обрядовість, звичаї, віками набуті одягу та сам характер людини. Тут в обороні національної спадщини та характеру нашого селянства постала місцева інтелігенція та деякі свідомі громадяни» [102, с. 73–74].

Щодо життя і побуту чеської меншини вчений подав дані про сприяння української сторони в особі його батька, о. Федора, її об'єднанню в одну віру і

церкву з українцями. Це було реалізовано введенням у календар церковних богослужінь чеських свят національно-релігійного значення. Як приклади — проведення обжинків, які у чехів супроводжувалися кількадедними урочистостями з музикою і танцями в знак святкування «Просвічені»; почитування восени чеського короля і мученика святого Вацлава; служіння панахид на цвинтарях у честь свята «Поуть», що збігалося з православним святом Петра і Павла [102, с. 88].

Цікавими є наведені автором відмінності в обрядах українців і чехів. Вони, зокрема, різнилися у проведенні таїнства причастя, яке в чехів було заведено приймати не натщесерце. Коли помирали неодружені дівчина чи хлопець, чехи вбирали їх, як до шлюбу, а після похоронної церемонії справляли справжнє весілля [102, с. 89]. Вартує уваги опис самого чеського весілля, яке, за словами вченого, справляли досить пишно [102, с. 91].

З причин перебування Ю. Шумовського в російському середовищі маємо джерельний матеріал про особливості побуту корінних жителів Тамбовської губернії. Важливість його спостережень полягає у вагомості зроблених ним висновків про відмінні риси в етнічній культурі українців і росіян: у способі життя, облаштуванні жител, особливостях харчування та особистої гігієни і в релігійній обрядовості.

Про буденність українців на Тамбовщині вчений зазначив наступне: «Нас мало хто розумів і відразу назвали «хохлами» Увійти в життя місцевого люду також було дуже тяжко, бо був цей нарід цілком не подібний на наш український, ані антропологічно, ані етнічно, не говорю вже про культурну відміну і психологічну. Відразу відчувались дикі степи та вплив дикої, варварської, немов татарської, культури Азії» [102, с. 148].

Щодо особливостей життя етнічних росіян автор перш за все зазначив про типовість для них у проведенні будь-яких святкувань відвідувати так звану «руську баню». Святкування відбувалися під супровід танців і співу частушок, дівчата водили хороводи, а хлопці танцювали «тропака» [102, с. 149].

Характеристика жител місцевого російського населення така. Вони були брудного рудого кольору, вимашені глиною і ніколи не ремонтувалися: так і розвалювалися, а на попередньому місці ставили нову глиняну хату. Для того, щоб було тепліше, всередину заводили худобу, яка стояла в їдальні і займала половину хати. До стелі підбивали так звані «полати», чи «нари», куди залазили спати. Гній і дихання худоби зісподу давали тепло [102, с. 151].

Описуючи побут місцевого населення, автор відзначив досить звичний для них «брудний спосіб життя», з недотриманням умов особистої гігієни.

Щодо міжособистісних відносин і манер поведінки, то вони вирізнялись агресивністю, чоловіки залюбки билися на кулаки і часто випивали, після чого в них було заведено лупцювати своїх жінок [102, с. 151].

У харчуванні були невибагливими, зазвичай у них було поширене традиційне заварювання чаю у самоварі, який пили з мисок, а не кружок, при цьому цукор не добавляли до блюдця, а підвішували грудки до стелі та всмоктували. При такому чаюванні кожен мав біля себе рушника, і коли він був мокрий від поту з випитого чаю, то це означало, що господар добре частував свого гостя [102, с. 151].

Учений навів приклади відмінностей росіян від українців у релігійній обрядовості, а саме — на свята в росіян дозволялося робити всю хатню роботу, на противагу українці, дотримуючись церковних канонів, у ці дні відкладали всі побутові справи; на Водохреща в українців не існувало традиції занурюватись у воду, як це було заведено в росіян [102, с. 153].

Що стосується питання видання спогадів, то відомо, що рівненський мистецтвознавець В. Луць веде роботу з підготовки їх до публікації з метою представити широкому загалу як цінний історичний матеріал для репрезентації історії Волині у міжвоєнний і повоєнний періоди. Варто сподіватися, що їх введення в науковий обіг сприятиме популяризації наукової спадщини вченого.

На основі опрацювання спогадів Ю. Шумовського на наявність етнографічних матеріалів можна стверджувати, що змальовуючи громадсько-політичний і національно-культурний розвиток українського суспільства,

вчений передав читачеві складові української ментальності перш за все на прикладах із власного життя. Він глибоко розумів особливості побуту, звичаїв і традицій корінного населення Волині і чеської меншини, що тут проживала, міг порівняти їх культуру з культурою росіян — жителів Тамбовської губернії.

4.3. Праця «По слідах давноминулого Африки» — підсумок етнографічних досліджень Ю. Шумовського на Африканському континенті.

Науковий доробок Юрія Шумовського щодо результатів археологічних досліджень та етнографічних польових спостережень, проведених на Африканському континенті, представлений неопублікованою працею «По слідах давноминулого Африки». Це один з основних набутків ученого цього періоду, який вирізняється особливо інформативним потенціалом [1, 789 с.].

У зазначеній праці репрезентується науково-дослідницька робота українського науковця як одного з перших українських дослідників Західної Африки в далекій країні «африканського підсоння» Малі.

Праця «По слідах давноминулого Африки» за обсягом налічує 789 аркушів машинописного тексту (формату А4), складається зі вступу (що охоплює анотацію і дедикацію), передмови, текстового матеріалу, бібліографії, історіографії, резюме українською та англійською мовами. Наприкінці рукопис містить перелік наукових товариств, до яких входив автор, опис його діяльності в різних галузях науки і на душпастирській ниві, присвоєних відзнак і нагород.

Матеріал машинопису написаний українською мовою. Текст, найбільш імовірно, укладений згідно з Українським правописом 1933 р., тому що останній період перебування вченого в Україні датується 1944 р. Відповідно, Ю. Шумовський під час підготовки праці з 1989 р. послуговувався правописом, чинним до 1946 р. На це вказують лексичні, стилістичні, пунктуаційні норми.

Рукопис має такий зміст: «1. Вступ, стр. 1–7», «2. Передмова, стр. 7–23», «3. Геологічна структура, клімат, географічне положення, стр. 23–28», «4. Доісторична людина Африки, стр. 28–59», «5. Старовинні похоронні культури,

стр. 59–73», «6. Доісторичні малюнки та гравюри, стр. 73–77», «7. Таємниці африканських печер, стр. 77–83», «8. Грот Нтегедо, Дю Пуент Же, грот району Кіта, грот дю Дьябльстр, стр. 83–93», «9. Грот де Корункорекале, стр. 93–114», «10. Табу, стр. 114–125», «11. Дігідігіба, стр. 125–135», «12. Понад річкою УЄНКО, стр. 135–143», «13. Банконі, стр. 143–149», «14. Морібабугу, стр. 149–155», «15. До Кумбі Салех, стр. 155–243», «16. В далеку дорогу на північ від Нігеру, стр. 243–277», «17. В країні Каарта, стр. 277–313», «18. В дику саванну, по берегах Нігеру і Бані, стр. 313–339», «19. В Суданській Венеції, стр. 339–411», «20. В країні племені Догон, стр. 411–444», «21. Культ предків у муринів Африки, стр. 444–450», «22. Споживання муринами Африки собачого та котячого м'яса, стр. 450–453», «23. Обряд обрізання та вирізання, стр. 453–460», «24. Дещо про келебаси, стр. 460–466», «25. Старовинні похоронні звичаї та обряди, стр. 466–469», «26. Пригоди в Морібабугу, стр. 469–470», «27. Пригода меї дружини з бабунами, стр. 470–476», «28. Танці народів Західної Африки, стр. 476–486», «29. Дещо про мистецтво Західної Африки, стр. 486–514», «30. Краса жінки та чари, стр. 514–550», «31. Килимярство і тканини, стр. 550–560», «32. Вживання масок у муринів Західної Африки, стр. 560–611», «33. Госпіталь Пуент Же, стр. 611–619», «34. Зоологічний та ботаничний парк ІФАНУ, стр. 619–641», «35. Перший археологічно-етнографічний музей в країні Малі, стр. 641–681», «36. Панафриканський Доісторичний Конгрес, стр. 681–718», «37. Наукова переписка, документація, стр. 718–779», «38. Бібліографія, біографія автора і резюме, стр. 779–788» [1, с. 789].

Зміст праці «По слідах давноминулого Африки» доводить широкий спектр зацікавленості Ю. Шумовського культурою Африканського континенту. Матеріали рукопису детально структуровані, вони охоплюють 38 невеликих за обсягом параграфів, які можна класифікувати за такими темами: геологія, географія, зоологія, ботаніка, антропологія, археологія, етнографія, музеєзнавство, народне мистецтво, розповіді про експедиційні подорожі та роботу.

В анотації до книги Ю. Шумовський зазначив, що дарує її рідній йому Волині, дорогим землякам і Обласному музею в м. Рівному, сподіваючись, що написаний ним твір вийде друком і стане пам'яттю про археологічні й етнографічні дослідження волинянина на Африканському континенті [1, с. 2]. У дедикації до читача він наголосив: «Нехай буде ця бідно видана книжка, але щиро і науково опрацьована, — як пам'ять про археолога українця іммігранта» [1, с. 4].

Передмова до рукопису «По слідах давноминулого Африки» відображає авторську характеристику власного доробку: «Написана в легкому стилі, багато ілюстрована та змістом своїм всесторонньо зацікавлює читача без різниці віку чи професії, та може бути доброю книжкою в домашній бібліотеці, науковим матеріалом високих шкіл та бібліотек та свідчить передовсім про працю і досягнення нашої імміграції на чужині» [1, с. 7].

Проаналізуємо зміст праці як етнографічного джерела у подальших наукових візіях на царину історико-культурного розвитку народів Західної Африки.

Етнографічний доробок Ю. Шумовського представлений матеріалами, присвяченими вивченню духовної і матеріальної культури африканських племен (пель, догон, сенуфо, ашанті, мандінго, уолоф, бамбара, бауле, туарегів та інших), з акцентом на їхньому традиційно-побутовому укладі, обрядовості, народних знаннях і мистецтві.

Цікавим видається спосіб опису обрядовості африканських племен на ґрунті не лише власних спостережень, а й порівняльного аналізу з обрядовістю України. Такі паралелі постають очевидними під час відображення особливостей сімейного устрою, похоронної обрядовості, святкування Різдва, визначення символіки чудодійних рослин.

Праця «По слідах давноминулого Африки» багата на фотоматеріали. Для формування уявлення про їх масштабність, інформативність і потенційну актуальність для використання у подальших наукових студіях вважаємо доречним подати тематичні категорії систематизованих світлин: архітектура

будівель, доісторичні малюнки і гравюри, африканське чародійство й обрядовість, похоронні культи, африканський танець, обрядова атрибутика, ритуальна кераміка, килимарство, соціальні класи, західноафриканська жінка, картографічні матеріали і плани розкопок, зоологічний і ботанічний світи Західної Африки.

У рукописі також наявні світлини, на яких зображено побут і працю самого вченого в Африці, а саме: адаптацію до особливостей місцевого життя; проведення археологічних розкопок і облаштування наметового містечка; організацію робочого місця в інституті та щоденного житла.

На особливу увагу заслуговує епістолярій Ю. Шумовського із закордонними інституціями й українськими археологами. Із листів Я. Пастернака, зокрема, дізнаємося про його повагу до праці Ю. Шумовського в Африці, а також про потуги останнього знайти інституцію, що виступила б у ролі спонсора для публікування його наукової праці: після набуття членства в Українській вільній академії наук (далі — УВАН) у США (1980) Ю. Шумовський мав намір передати рукопис цій інституції, сподіваючись на допомогу у виданні, тож упродовж кількох років листувався з академією з означеного приводу.

У листі від 27.02.1981 р. дослідник згадує про домовленість із паном інженером Чайківським, що той надрукує весь матеріал накладом 1000 примірників за 9500 доларів у твердій і кольоровій палітурці, вказавши на фінансову спроможність оплатити для видавництва половину суми з огляду на те, що мав уже десятки замовлень на книгу по 25 доларів за примірник. Для того, щоб зацікавити Президію УВАН у США своїми працями, учений навіть долучив до листа копії власних статей в англомовній і діаспорній пресі [40, арк. 140].

Зрештою після кількарічного листування з УВАН у листі до її Президії від 17 травня 1981 р. Ю. Шумовський висловив категоричну незгоду з причинами відмови академії публікувати його працю, вказавши на їх необ'єктивність у зв'язку з наявністю відомостей про отримання УВАН фінансової допомоги від

певних американських фундацій, а також заперечив факт неактуальності його наукових здобутків серед українців, уточнивши, що перша книга «Під гарячим сонцем Африки» стала популярною серед українських емігрантів у Польщі та була перекладена польською мовою [85, арк. 1].

Спробою допомогти в опублікуванні книги, потрібної українському суспільству як в еміграції, так і на батьківщині, було створення ініціативної групи, куди, крім автора, увійшли також Т. Бейкер, Л. Городецька, Б. Стебельський, І. Гошовська та І. Кульчинський. Група уклала відозву від 23 серпня 1986 р. зі зверненням до «Високошанованих Меценатів, Наукових Працівників, Професорів Університетів, до Українських Наукових інституцій, до Т-ва Українських лікарів, до Українського церковного союзу, Українських Банків-Кредитівок, Українських церковних організацій, до Високопреосвященніших Владик, Пастирів та Проповідників і до Високошанованих громадян та Братів і сестер у Христі» з проханням пожертвувати на видання праці Ю. Шумовського [83, арк. 1–3].

У відозві йшлося про те, що «виданням цієї книжки ми самі пізнаємо таємниці життя і минувшини тих народів і здобудемо прихильність та любов бувших поневолених народів Африки, які добились своєї самостійності, і докажемо світові, що наші науковці в імміграції інтенсивно працюють для добра науки без різниці національних напрямів та рас» [83, арк. 1–3]. Ініціативна група апелювала до редакції газети «Свобода» з проханням розмістити відозву на її сторінках для інформування про ситуацію насамперед якомога більшої частини представників української діаспори.

У такому контексті логічно процитувати висловлені від ознайомлення з книгою враження голови НТШ в Канаді Б. Стебельського: «Цей широкий світ наукових горизонтів пробивається крізь рядки великої праці «споминів», які аж ніяк не є тільки споминами туриста, який подорожував по Чорній Африці, але вченого, який на основі власних дослідів багатьох наук робить висновки в дуже доступній і сприятливій формі для читача і веде його у цікавий, нам новий і

незнаний світ людини, зі своєю окресленою расою, самобутньою психікою, власною матеріальною, соціальною і духовною культурою» [324, с. 3].

На ці влучні рядки натрапляємо у статті Б. Стебельського «Перший український археолог в Африці», якою він хотів привернути увагу незалежної України до українця, який зробив вагомий внесок у дослідження Західної Африки.

Відомо, що Ю. Шумовський складав прохання до низки наукових інституцій щодо допомоги з виданням друком його книги, додаючи копію її примірника. Серед таких інституцій треба назвати Інститут археології Академії Наук України, учений секретар якого, канд. іст. наук Дмитро Нужний, у листі від 25. 09. 1992 р. висловив подяку за отримання копії примірника, зазначивши: «Безумовно, Ваші спогади, як першого в Африці етнографа та археолога-українця, що зробив вагомий внесок у вивчення цього континенту, заслуговують високої оцінки. Як науково-популярне видання Ваша книга є й цінним історіографічним джерелом, що доповнює наші уявлення про формування та розвиток археології та етнографії Африки, головне віддзеркалює безпосередній внесок у цю справу фахівців з України. Практично це є перша монографія на українській мові, присвячена опису доісторичних розкопів у Африці, до того ж написана автором на основі його безпосередніх спостережень та спогадів. Мушу відзначити, що за моїми даними у системі Академії наук України зараз взагалі відсутні не тільки установи але й навіть окремі фахівці, які б вивчали археологію або етнографію Африки» [99, арк. 1–2]. Однак у питанні публікування книги вчений отримав відмову і від АНУ, що аргументувала своє рішення фінансовою неспроможністю.

Після тривалого листування, спрямованого на розв'язання проблеми з виданням книги, Ю. Шумовський у 1998 р. гірко резюмував, що результати його копійної праці на Африканському континенті так і не стануть доступними для широкого загалу. Лист із заголовком «Високошановні і дорогі мої Панове і Земляки!», уміщений на сторінках газети «Редут», має такі рядки: «Я перший з українців був дослідником старої далекої Африки, і моя дружина була першою

репрезентанткою там поміж племенами Африки. Мені дуже прикро, що наша Академія Наук в Києві не знаходить можливостей видрукувати мою монументальну працю про Африку, бо я, як науковець-іммігрант, пенсіонер, на це й грошей не маю. Якби знайшовся якийсь меценат серед наших у Ваших сторонах, то наш край і наша наука та молоде покоління були б вдячні» [269, арк. 1].

Незважаючи на докладені зусилля, за життя Ю. Шумовський не побачив видрукованою книгу, що стала матеріальним вираженням його істотного внеску в дослідження Західної Африки. Тож на сьогодні саме сучасникам належить підготувати рукопис Юрія Шумовського «По слідах давноминулого Африки» до видання, а також відповісти на запитання, чому праця, яка заслуговувала на високе поцінування фахівців, яка доповнює уявлення про формування та розвиток археології й етнографії Африки, є першою книгою з цієї теми українською мовою, не була опублікована ні в Америці, ні в Україні. *Див. додаток 11.*

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

Юрій Шумовський належить до визначних діячів НТШ-А, його діяльність у Товаристві сприяла розвитку української науки за кордоном та пропагуванню української культури в діаспорному середовищі. На ниві праці у світових інституціях він здобув звання професора і був визнаний у багатьох наукових колах.

Особливе значення серед праць ученого мають підготовані ним до друку спогади «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині». Завдяки їм науковці, громадськість загалом, отримали можливість ознайомитися з народознавчим матеріалом, який стосується життя і побуту священничої інтелігенції Волині на прикладі родини Шумовських.

На основі розгляду та аналізу структури і змісту спогадів Ю. Шумовського у цій дисертаційній роботі з'ясовано, що вони містять етнографічні матеріали про традиції духовенства (святкування Зелених свят — Святої Трійці на

південній частині Волині, прийняття гостей отцями Волині, висвячення на священника, похорони церковників, дотримання весільної обрядовості священницькою сім'єю); народну медицину (постать знахаря і знахарки); етнографію дитинства (різновиди сільських забавок; веснянки); українсько-чеські відносини (вплив чеських колоністів на українську культуру, особливості їх вірувань та обрядовості); російсько-українські відносини (коротка характеристика росіян Тамбовщини, їх відмінності від українців у побуті та релігії).

Наукові здобутки Ю. Шумовського, представлені в неопублікованій праці «По слідах давноминулого Африки», розкривають його дослідницьку одержимість і пристрасність, що виступали рушієм пізнання культури і побуту народів Західної Африки. Названа праця постає підтвердженням вагомості досягнень українських емігрантів за кордоном і заслуговує на оприлюднення в Україні для визнання і належного поцінування на новітньому етапі розвитку української науки. З огляду на потребу розміщення праці «По слідах давноминулого Африки» Ю. Шумовського в гідній ніші історіографії сучасної історичної науки, яке збереже її існування в бібліотеках і архівах, відкриє доступ до неї працівників культури й українських учених, видається доцільним і раціональним вихід її друком. Увиразнює логіку такого кроку визнання доробку Ю. Шумовського французькою науковою спільнотою, яке є показником значущості дослідницької діяльності українського вченого у світовому науковому просторі.

Попри викладене вище, найціннішим звершенням Ю. Шумовського, що прочитується між рядками рукопису «По слідах давноминулого Африки», є вияв любові автора до своєї батьківщини — України, Волині, а відтак прагнення опублікувавши власні дослідницькі здобутки довести спроможність українця навіть на чужині прославляти свій народ і розвивати світову науку.

На противагу тому, що ім'я вченого на батьківщині довгий час взагалі не згадували, реабілітована постать Юрія Шумовського повинна посісти гідне місце

серед плеяди повернутих в Україну особистостей завдяки своїм колосальним заслугам перед світовою наукою.

ВИСНОВКИ

1. Дослідження історіографії проблеми дає підстави стверджувати, що початковий період розгортання діяльності Юрія Шумовського є найменш висвітленим. До початку 90-х років в українській міжвоєнній та діаспорній історіографії дослідження, присвячені його діяльності як відомого науковця, майже відсутні, лише окремі публікації в зарубіжній пресі розкривають напрямки наукової діяльності вченого періоду його еміграції. Із здобуттям Україною незалежності науковці по-новому переосмислюють забуті в роки радянської влади сторінки національної історії, — зважаючи на цей чинник, постать ученого поступово виходить із тіні забуття. До найкраще вивчених тем діяльності Ю. Шумовського належать краєзнавча, археологічна та музейна, а до найменш висвітлених — етнографічна.

Попри наявність в історіографії значної кількості студій, присвячених дослідникові, всі вони містять переважно фрагментарну стосовно проблеми дисертації інформацію: це визначає необхідність підготовки комплексного дослідження життєвого шляху вченого на основі вивчення його багатогранної наукової спадщини, зокрема результатів етнографічної діяльності. Посилює актуальність осмислення проблематики етнографічної діяльності Ю. Шумовського відкриття нових джерел, історичних фактів, наявність широкого пласту архівних та опублікованих джерел, зокрема про особистий творчий доробок ученого, що є репрезентативним базисом для створення цілісної та різноаспектної наукової розвідки.

2. З'ясовано суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя, життєві орієнтири Ю. Шумовського, що вплинули на становлення вченого як етнографа. Зроблено висновок, що етнографічні вияви діяльності вченого набули розвитку як результат поєднання ним священницької діяльності з захопленням

археологією. Притаманне науковцеві філософське мислення передбачало симбіоз релігійного і міфологічного світоспоглядання. Будучи священнослужителем, учений спостерігав за життям і побутом різних народів, намагаючись знайти матеріальне підтвердження різним формам вірувань, що відображаються в традиціях, звичаях, обрядах. Він зіставляв релігійне знання і результати пізнання, здобуті в ході археологічних досліджень, не тільки звертаючись до Бога, Святого Письма, а й аналізуючи факти минулого, таким чином торкаючись вирішення основних етнографічних проблем.

3. Розкрито внесок Ю. Шумовського в розвиток історичного краєзнавства на теренах Волині під час польської окупації, який полягав у поглибленні знань про давнє минуле історичної Волині. Це реконструкція історії Волинського краю від часу появи тут першої людини, пропагування збереження історичних пам'яток культури, вивчення культових придорожніх об'єктів — хрестів, публікація статей про результати проведених досліджень на сторінках тогочасних видань.

4. Відтворено загальну картину участі Ю. Шумовського в організації музейної справи на Рівненщині. У результаті дослідження з'ясовано, що відкриття «Регіонального музею землі Дубенської» (1934) у період входження Західної Волині до складу Польщі доводить, що вчений спромігся створити цей науковий осередок, маючи на меті залишити здобуті археологічні знахідки, віднайдені в результаті проведених досліджень із дозволу Міністерства освіти й головного Археологічного музею у Варшаві, в українських установах.

Відновлення функціонування музею в м. Рівному під назвою «Міський музей» (1942) періоду німецької окупації дає підстави стверджувати, що попри всі воєнні перипетії, музей діяв і розвивався саме завдяки титанічній праці Ю. Шумовського. Дослідник спромігся перетворити Рівненський музей на осередок культурно-освітньої і науково-дослідної роботи на Волині, сприяючи розвитку мистецтва, культури й освіти серед українського населення, запобігаючи розкраданню музейних експонатів, ініціюючи проведення археологічних та етнографічних досліджень.

5. Уведено в науковий обіг опис особистої етнографічної колекції Ю. Шумовського, встановлено важливість зразків вишивки з волинського одягу та рушників, зібраних ученим, як значущого джерела для вивчення українського одягу — орнаменту, стилю, мотивів, кольору, — що є присутнім для належного представлення вишивки й одягу Волині XIX початку XX століття в сучасній історичній науці та подальших наукових студій у царині декоративно-ужиткового мистецтва. Встановлено, що колекція вишивок вченого не втрачена, на сьогодні вона знаходиться у фондах Українського музею м. Нью-Йорк.

6. Із народознавчих і богословських праць Ю. Шумовського виокремлено матеріали, присвячені календарним обрядам, звичаям і традиціям українського народу (пов'язані з відзначенням Нового року, Різдва Христового і Великодня). Аналіз творчого доробку вченого дає підстави стверджувати про його новий для народознавства підхід до висвітлення календарної обрядовості українців: він полягає у виборі як підґрунтя для характеристики календарних свят не лише народознавчих знань, а й богословських учень (передбачає синтезу раціонального досвіду і релігійно-магічних вірувань народу з річним літургічним циклом православної церкви).

7. З'ясовано, що в результаті своєї наукової діяльності на Африканському континенті Ю. Шумовський зібрав цінні археологічні та етнографічні матеріали стародавньої африканської культури. Крім того, визначний внесок вченого в історію розвитку культури народів Західної Африки полягає в заснуванні Національного музею у м. Бамако, який виконував культурно-освітню і науково-дослідну функції, зокрема став науковою базою для місцевих шкіл та інституцій у вивченні давньої історії та культури Африки.

8. Дослідження вченого у ділянці традиційно-побутового ладу, звичаїв, обрядів, культури і мистецтва племен Західної Африки спростували твердження про несформованість в африканських етносів власної системи цінностей. Вони засвідчили, що африканські племена є соціально розвиненими суспільствами, маючи складну соціальну будову, високо розвинену культуру, цим самим

підкреслюючи свою самобутність та ідентичність як представників єдиного народу. Відповідною до проголошення африканських племен народами, що заслуговують на самостійність і незалежність, видається діяльність Ю. Шумовського як кореспондента ООН на підтримку їхньої боротьби проти колонізаторів за свободу і національну, політичну і територіальну незалежність.

9. Встановлено першість Ю. Шумовського у з'ясуванні генези племені пелів. Феномен полягає в тому, що досліджуючи африканські племена, які не мали писемності, науковець опирався на наближену до етногенетичних витоків автентичну усну історію. Він зіставляв її з історією Біблії та археологічними джерелами, що дозволило одержати нові наукові результати, які стосуються історії Західної Африки, зокрема встановив, що африканське плем'я пель — «відчачнута гілка» Мойсеєвого народу.

10. Осмислено діяльність Ю. Шумовського у Науковому товаристві ім. Шевченка, на основі чого з'ясовано, що вчений брав участь у читанні спецкурсів з українознавства, організованих Університетом Українознавства при НТШ, цим самим долучаючись до розбудови системи українознавчих знань у сфері історії, етнографії, археології та інших дисциплін.

11. Обґрунтовано важливість спогадів Ю. Шумовського «Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині» як етнографічного джерела для вивчення історії, культури, релігії та різних сфер життя населення Волині. Автор крізь призму власного життєвого шляху розглянув різні сфери громадсько-політичного і національно-культурного розвитку українського суспільства, враховуючи етнографічний аспект, описав звичаї і традиції родинної обрядовості українців, життя і діяльність місцевої священничої інтелігенції.

12. Встановлено потребу видання ще поки не опублікованої праці Ю. Шумовського «По слідах давноминулого Африки» як цінного джерела для розвитку сучасної української етнології. Введення до наукового обігу матеріалів з цієї праці, яка зберігається у фондах Рівненського краєзнавчого

музею, оприявнить важливі відомості про науковий доробок вченого, зокрема періоду його перебування на Африканському континенті.

13. Визначено, що внесок і значення результатів етнографічної діяльності Ю. Шумовського заслуговують на високо поцінюване сучасниками місце в історії України. Творча спадщина вченого охоплює понад 170 праць, у яких простежується широкий спектр його філософських поглядів, як-от релігійні (кожен народ має свої звичаї та обряди, що формують його правила життя і поведінки), морально-етичні (збереження пам'яток історії допоможе в самоусвідомленні себе частиною певного народу, нащадком його звичаїв та обрядів), націоналістичні (знання своєї історії допоможе народу у формуванні власної державності), що є складовими політики пам'яті.

Феномен вченого полягає у поєднанні священницької діяльності з науковими пошуками в царині археології та етнографії, що уможливило вироблення ним оригінальної дослідницької методики розгляду «вічних тем» крізь призму водночас і Біблійного вчення, і фактів історії. Ю. Шумовський як науковець висунув багато гіпотез, зокрема щодо тематики сакрального характеру, які потім доводив як теолог, зумівши побачити низку етнографічних явищ в іншій площині. Водночас можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку української науки з огляду на потребу визнання значущих звершень представників української еміграції за кордоном необхідно популяризувати наукові досягнення Ю. Шумовського, здобуті за межами батьківщини.

14. Юрій Шумовський, зважаючи на його значний внесок у розвиток історичної науки в Україні та світі, застосування міждисциплінарного підходу в наукових працях, роль у збереженні та популяризації етнографічних матеріалів, з'ясування генези одного з африканських племен, належність до НТШ, викладацьку діяльність і наукові контакти з провідними вченими-народознавцями, цілком заслуговує на визнання його не лише відомим археологом і теологом, а й відомим етнографом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні джерела:

1. РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого Африки. Нью-Йорк, 1989. 789 с. РКМ 15517 Доп.
2. РОКМ. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині. Саванна, 1992. Т. 1. Ч. 2. РКМ 21259/6 Доп. 174 с.
3. РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого. Саванна, 1993. Ч. 3. 155 с. РКМ 21261/3 Доп.
4. РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого. Саванна, 1993. Ч. 3. Лист В. Кубійовича від 22 лютого 1958 р. С. 153. РКМ 21259/6 Доп.
5. РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого. Саванна, 1993. Ч. 3. Лист НТШ-А від 22 березня 1960 р. С. 5. РКМ 21259/6 Доп.
6. РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого. Саванна, 1993. Ч. 3. Реферат про наукову діяльність о. mgr. Юрія Шумовського, кандидата на дійсного члена НТШ. С. 51. РКМ 21259/6 Доп.
7. РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого. Саванна, 1993. Ч. 3. Лист Р. Смаль-Стоцький від 11 грудня 1961 р. С. 9. РКМ 21259/6 Доп.
8. ДАТО. Ф. Р-233. Оп. 1. Спр. 274. 4 а. Арк. 1–4. Личное дело учащегося Шумовского Георгия (1925–1928 гг.).
9. Фонди ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 2. Спр. 171. 31 а. Арк. 1–31. Шумовський Юрій Федорович учитель гімназії в Рівному (1939–1942 рр.).
10. ДАРО. Ф. Р-562. Оп. 1. Спр. 4. 1 а. Арк. 1. Інформація бывшего делегата Варшавского, Львовского и других музеев в Польше Магистра Шумовского о месторасположении славянских городищ и других археологических памятников старины на территории Ровенской области (2 августа 1940 г.).

11. ДАРО. Ф. Р-562. Оп. 1. Спр. 10. 10 а. Арк. 1–10. Заявлення робочих и служащих о приеме на работу (22 февраля 1940 г. – 25 марта 1941 г.).

12. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 1. Спр. 29. 29 а. Арк. 12. Листування з установами та окремими особами по організаційним питанням, про відпустки та інше (22 серпня 1941 р. – 3 січня 1942 р.).

13. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 1. Спр. 9. 21 а. Арк. 1–21. Листування про організацію міського музею (4 грудня 1941 – 2 березня 1943 рр.).

14. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 7. Спр. 14. 35 а. Арк. 27–31. Бюджет шкіл, музею в м. Рівне (січень–березень 1942 р.).

15. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 2. Спр. 3. 364 а. Арк. 370, 371, 380, 383. Призначення та звільнення вчителів, списки вчителів гімназії в м. Рівне, статистичні дані (24 жовтня – 14 листопада 1942 р.).

16. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 2. Спр. 2. 208 а. Арк. 1, 7, 8, 24, 97. Розпорядження Рівненської Міської Управи про розподіл праці по 11 відділах листування, в учбових справах, заявки, довідки (14 липня – 3 грудня 1942 р.).

17. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 2. Спр. 4. 69 а. Арк. 12, 14, 25, 26, 39, 42, 44, 56. Списки вчителів шкіл в м. Рівному (серпень–грудень 1942 р.).

18. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 7. Спр. 233. 41 а. Арк. 15–20. Інвентарні відомості підвідомчих установ (міської лабораторії, міського музею, бібліотеки, трикотажної майстерні, музичної школи) (1942–1943 рр.).

19. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 1. Спр. 114. 39 а. Арк. 1–39. Особовий склад міського музею та бібліотеки в м. Рівне (10 грудня 1942 р. – 7 квітня 1943 р.).

20. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 7. Спр. 104. 40 а. Арк. 1–40. Відомості на виплату заробітної плати працівниками шкіл, лікарень, лазень, майстерень та інших установ м. Рівне (3 грудня 1942 р. – 11 січня 1944 р.).

21. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 7. Спр. 189. 49 а. Арк. 1–15. Бюджети, виділені для музею, бурси, трикотажної майстерні, технічної школи м. Рівне (1943 р.).

22. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 8. Спр. 103. 79 а. Арк. 30–57. Відомості на виплату заробітної плати працівникам міської управи. Списки боржників міської бібліотеки (9 січня – 3 грудня 1943 р.).

23. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 7. Спр. 153. 69 а. Арк. 35–36. Штатні розписи установи м. Рівне 1943 р.

24. ДАРО. Ф. Р-33. Оп. 7. Спр. 223. 260 а. Арк. 14, 43, 112, 212, 218, 223, 227, 230. Штатні розписи працівників міської управи та підвідомчих установ (1943 р.).

25. ДАРО. Ф. Р-562. Оп. 2. Спр. 1. 287 а. Арк. 163–256. Переписка с Украинским Республиканским Комитетом культурно-просветительных учреждений, республиканскими и обласными культпросветучреждениями по вопросам деятельности музея (25 января 1945 р. – 31 декабря 1947 г.).

26. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 1–150. Альбом з документами, рецензіями і матеріалами про педагогічну і наукову працю Юрія Шумовського, уродженця с. Мирогоща Дубенського району.

27. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 15. Вимога Гебітскомісара Бургмістра м. Рівного від 15. 06. 1943 р.

28. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 105–108. Запрошення Дирекції Університету Українознавства.

29. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Лист В. Кубійовича від 18. 09. 1981.

30. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 128. Лист В. Лев від 14. 10. 1984.

31. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 110. Лист І. Голінського від 19. 09. 1961.

32. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 113. Лист М. Вайнари від 5. 04. 1975.

33. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 104. Лист НТШ-А від 28. 12. 1965.

34. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 118. Лист НТШ-А від 9. 05. 1972.

35. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 119. Лист Р. Смаль-Стоцького від 8. 06. 1957.

36. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 7. Лист Р. Якимовича №813-IX/35 від 31. 08. 1935.

37. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 43. Лист Т. Моно № 1280 від 11. 03. 1953.
38. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 123. Ю. Шумовський. Теми наукових доповідей.
39. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 122. Лист Ю. Шумовського від 6. XII. 1961.
40. ДІКЗ м. Дубно. К6531/Д3813. Арк. 140. Лист Ю. Шумовського від 27. 02. 1981.
41. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 8. Лист Я. Пастернака № 174/36 від 17. 09. 1936.
42. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 97. Лист Я. Пастернака від 29. 11. 1956.
43. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 1–154. Лист Я. Падоха від 27. 08. 1986 р. Арк. 128.
44. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 15. Посвідка Бурмістера м. Рівного від 23. 05. 1942 р., № 25/13.
45. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 15. Сертифікат Бургмістера м. Рівного від 9. 05. 1942 р.
46. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 6 Delegacja PANSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE № 274-IX/37.
47. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 1. Delegacja PANSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE № 390-IX/35.
48. ДІКЗ м. Дубно. КН6532/Д3814. Арк. 1–97. Збірник статей др. проф. митр. Юрія Шумовського на богословсько-релігійні і історично-церковні теми; написані до 1983-го р.
49. ДІКЗ м. Дубно. КН6533/Д3815. Арк. 1–81. Науково-журналістична праця о. Др. Проф. Юрія Шумовського як археолога та кореспондента Організації Об'єднаних Націй 1963–1982 рр.
50. ДІКЗ м. Дубно. КН6534/Д3816. Арк. 1–101. Т. 2. Наукова діяльність та праці о. Др. Проф. Юрія Шумовського в Західній Африці в державі Малі та

інших, як археолога, директора французького інституту Чорної Африки та фундатора і директора першого археологічно-етнографічного музею в м. Бамако – Малі від 1951–1957 рр.

51. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 1–100. Наукові та адміністративні документи щодо археологічної праці Ю. Шумовського в Африці.

52. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 63. Лист Ж. Дитерлен 10. 05. 1955.

53. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 65. Лист Т. Енгестрома, професора Стокгольмського університету.

54. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 6. Лист Т. Моно від 21. 08. 1950.

55. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 6. Лист Т. Моно № 6836 від 16. 12. 1950.

56. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 8. Лист Р. Моні № 6898 від 20. 12. 1950.

57. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 3. Лист Т. Моно від 7. 06. 1951.

58. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 98. Лист Ю. Шумовського до Т. Моно від 26. 11. 1961.

59. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 15. Наказ про відрядження № 182 від 28. 07. 1952.

60. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 9. Оригінали довідок про щеплення Ю. Шумовського та його дружини.

61. ДІКЗ м. Дубно. КН6535/Д3817. Арк. 11. Сертифікат на безкоштовний проїзд та помешкання, виданий Ю. Шумовському як асистенту контрактнику.

62. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 1–118. Т. 1. Наукова діяльність та праці о. Др. Проф. Юрія Шумовського в Західній Африці в державі Малі та інших, як археолога, директора французького інституту Чорної Африки та фундатора і директора першого археологічно-етнографічного музею в м. Бамако – Малі від 1951–1957 рр.

63. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 7. Вітальний запис в «Золотій книзі» губернатора Лосьєн Гуйї.

64. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 7. Запрошення на відкриття першого музею в Західній Африці від 14 лютого 1953 р.
65. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 27. Лист А. Маджубі від 3. 10. 1961.
66. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 28–30. *Congres panafricain de prehistoire.*
67. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 118. *L'Archeologie soudanaise et le nouveau Musee de l'IFAN a Bamakj.*
68. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 7. *Soudan Inauguration du Musee soudanais de L'I.F.A.N.*
69. ДІКЗ м. Дубно. КН6537/Д3819. Арк. 1–188. Діяльність о. Др. Проф. Юрія Шумовського як представника УККА і ПАУК та кореспондента при Організації Об'єднаних Націй в Америці, Нью-Йорк від 1963–1982 рр.
70. ДІКЗ м. Дубно. КН6540/Д3822. Арк. 1–110. Збірник статей на релігійні і науково-популярні теми та нотатки про працю наукову і журналістську о. Др. Проф. Юрія Шумовського до 1983 р.
71. ДІКЗ м. Дубно. КН8645/ДІІІ.4540. *VORLAUGER FREMDEN PASS.*
72. ДІКЗ м. Дубно. КН8646/ДІІІ.4541. *AUSWEIS UKRAINISCHES HILFSKOMITEE UKRAINISCHER HAUPTAUSSCHUSS IM GENERAL GOUVERNEMENT.*
73. ДІКЗ м. Дубно. КН8647/ДІІІ.4542. *AFRIQUE OCCIDENTALE FRANCAISE OFFICE TERRITORIAL DE MAIN O'CEUVRE CARTE DE TRAVAIL.*
74. ДІКЗ м. Дубно. КН8648/ДІІІ.4543. *PASZPORT RZECZPOSPOLITA POLSKA.*
75. ДІКЗ м. Дубно. КН8649/ДІІІ.4544. *GOUVERNEMENT GENERAL DE L'AFRIQUE OCCIDENTALE FRANCAISE CARNET D'ETRANGER.*
76. ДІКЗ м. Дубно. КН8650/ДІІІ.4545. *OFFICE FRANCAIS DE PROTECTION DES REFUGIES ET APATRIDES.*

77. ДІКЗ м. Дубно. КН8651/ДІІІ.4546. CARTE DE SEJOUR DE RESIDENT TEMPORAIRE.
78. ДІКЗ м. Дубно. КН8652/ДІІІ.4547. POLISH IDENTITY CARD.
79. ДІКЗ м. Дубно. КН8663/ДІІІ.4556. Zaswiadczenie WOJSKOWY BISKUP PRAWOSLAWNY L.dz. 203/Wojsk./47.
80. ДІКЗ м. Дубно. КН8664/ДІІІ.4557. Delegacja PANSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE № 284-IX/36.
81. ДІКЗ м. Дубно. КН8666/ДІІІ.4559. ZASWIADCZENIE Warszawsko-Chelmski Prawoslawny Konsystorz.
82. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2393. Матеріали про Ю. Шумовського: робота в Африці, священницька діяльність, листування.
83. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2393. Арк. 1–3. Відозва від 23 серпня 1986 р.
84. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2393. Арк. 1. Лист Національної ради єврейського добробуту в Нью-Йорку від січня 1966 р.
85. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2397. Ukrainian academy of science of USA.
86. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2401. Переписка з УВУ.
87. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2404. Арк. 1. Лист Е. Шубін від 12. 10. 1995.
88. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2404. Арк. 1. Лист О. Федорчука від 27. 06. 1994.
89. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2404. Арк. 1–18. Опис Українських вишивок /взірців/ з власної збірки Др. Проф. Юрія Шумовського, бувшого директора Українського Обласного Рівненського Музею в Рівному 1937 р.
90. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2413. Доопрацювання, матеріали та огляди.
91. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2413. Арк. 1. Лист В. Янів від 9. 07. 1958.
92. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2415. Археологія в Африці.
93. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2435. Шумовський Ю. Деяко про наші писанки. Дубно, 1994. 16 с.
94. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2441. Перший з українців археолог дослідник Африки.

95. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 2446. Арк. 1–2. Дещо з родоводу родини Шумовських.

96. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 3201. Арк. 1. Випис з наказу про прийняття до Українського Вільного Козацтва Ю. Шумовського.

97. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 3240. Арк. 1. Вирізка з газети про «Дитяче Церковне Братство в с. Мирогощі».

98. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 3257. Арк. 1. Лист О. Федорчука від березня 1998 р.

99. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 3260. Арк. 1–2. Лист Д. Нужного від 25. 09. 1992.

100. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 3282. Арк. 1–11. Шумовський Ю. Іміграція євреїв до Африки та їх роль серед африканських народів.

101. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 3282. Доповідь про життя африканських народів (анг. мовою).

102. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 5614. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині. Саванна, 1992. Т. 1. Ч. 1. 294 с.

103. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 5615. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині. Саванна, 1992. Т. 1. Ч. 2. 174 с.

Опубліковані джерела:

104. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 10. Археологічні знахідки коло Бамако. Українське слово.

105. Баранов П. *В тропической Африке (Записки ботаника)*. Академия наук СССР. Москва, 1956. С. 175–179.

106. Беньковский И. Обычай и поверья, приуроченные к «Велькодню». *Киевская старина*. 1895. Т. 49. Кн. 5. Отд. 2. С. 70–76.

107. Беньковский И. Поверья, обычаи, обряды, суеверья и приметы, приуроченные к «Риздвяным Святам». *Киевская старина*. 1896. Т. 52. Кн. 1. Отд. 2. С. 1–9.

108. ДІКЗ м. Дубно. *Бюлетні НТШ*. Звіт Управи НТШ в ЗДА (1 січня 1959 р. – 1 листопада 1960 р.). Нью-Йорк, 1960. Ч. 12. 27 с.

109. Василева О. Судан очима українського вченого. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1958. Ч. 2. 24 червня. С. 2.
110. Виноградова Л. *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования*. Москва, 1982. 255 с.
111. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 10. В розшуках колиски людства. Українське слово.
112. Грушевська К. *Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки*. Київ–Відень, 1923. 192 с.
113. Гуцуляк М. *Про близьке здалека (Рівненська Українська гімназія 1923–1939)*. Ванкувер, 1976. 304 с.
114. Дэвидсон Б. *Новое открытие Древней Африки*. Москва, 1968. 223 с.
115. Доповідь професора Ю. Шумовського в Торонті. *Свобода*. Джерсі-сіті, 1965. Ч. 53. 20 березня. С. 1.
116. Доманицький В. Народній календар у Ровенським повіті, Волинської губернії. *Матеріяли до української етнології*. Львів, 1912. Т. 15. С. 62–89.
117. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3818. Арк. 30. Древние евреи и Африка. *Novoe Russkoe Slovo*. Нью-Йорк, 1965. Ч. 9. 4 вересня.
118. З праці музею в Рівному. *Волинь*. Рівне, 1943. 15 серпня. С. 4.
119. РОКМ. По слідах давноминулого. Саванна, 1993. Ч. 3. С. 25. РКМ 21259/6 Доп. З українського культурного життя у Варшаві. *Варшава*. Варшава, 1944. 16 лютого.
120. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Интересныя археологическия открытия на Волыни. *Русское слово*. 1937.
121. Сюре-Каналь Ж. *Африка Западная и Центральная* [переклад з французької]. Москва, 1961.
122. Кобринський Р. Доповідь професора Юрія Шумовського. *Свобода*. Джерсі-сіті, 1959. Ч. 62. 1 квітня. С. 4.
123. Кобринський Р. З життя наукового товариства ім. Шевченка в ЗДА (Дві доповіді проф. д-ра Ю. Шумовського). *Свобода*. Джерсі-сіті, 1963. Ч. 158. 21 серпня. С. 4.

124. Ковалевский Е. *Путешествие во Внутреннюю Африку*. Санкт-Петербург, 1849. 199 с.
125. Куббель Л. *Страна золота*. Москва, 1962.
126. Кутельмах К. Обычай и обряды. *Украинские Карпаты. Культура*. Киев, 1989. С. 128–135.
127. Музей у Рівному. *Волинь*. Рівне, 1942. 3 грудня. С. 1.
128. Новини з академії. *Інформаційний бюлетень УВАНу в США*. Нью-Йорк, 1981. Ч. 1. С. 2.
129. Новини з академії. *Інформаційний бюлетень УВАНу в США*. Нью-Йорк, 1982. Ч. 3. С. 2.
130. Ольдерогге Д. *Западный Судан в XV–XIX вв.* Москва, 1960. 267 с.
131. Охорона історичних пам'яток. *Волинь*. Рівне, 1942. 6 вересня. С. 8.
132. Проф. Ю. Шумовський візьме участь в конгресі Товариства Студій над Африкою у Вашингтоні. *Свобода*. Джерсі-сіті, 1962. Ч. 189. 3 жовтня. С. 2.
133. Самчук У. *На білому коні*. Спомини і враження. Вінніпег, 1980. 250 с.
134. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 36. Серед книжок. Юрій Шумовський. Під гарячим сонцем Африки. *Овид*. Чікаго, 1957. Ч. 5(82).
135. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 28. Український археолог на Міжнародному конгресі. *Українське слово*. Париж, 1952. Ч. 568.
136. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 28. Успіхи українського вченого. *Українське слово*. Париж, 1953. Ч. 595.
137. Участь члена ІДВ на конгресі. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1962. Ч. 6. С. 122.
138. ДІКЗ м. Дубно. *Хроніка НТШ*. Торонто, Нью-Йорк, Сідней, Париж, 1963. Ч. 79. 68 с.
139. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 45. Хроніка. Новое русское слово. 1953.
140. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. Вінніпег, 1986. Т. 2. 578 с.

141. Цінне доповнення до етнографічної колекції музею. *Свобода*. Джерсі-Сіті. 1981. Ч. 186. С. 3.
142. Чировський М. Нові публікації НТШ. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1977. Ч. 121. 27 травня. С. 2.
143. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. 1: Верования и суеверия. Загадки и пословицы. Колдовство. 224 с.
144. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. 3: Народный дневник. 490 с.
145. Шумовський Ю. Археологічні пам'ятки на Волині та спосіб збереження їх. *Церква і Нарід*. Кременець, 1936. Ч. 19. С. 607–609.
146. Шумовський Ю. Археологічні пам'ятки на Волині та спосіб збереження їх (закінчення). *Церква і Нарід*. Кременець, 1936. Ч. 20. С. 657–659.
147. Шумовський Ю. В охороні мистецтва і пам'яток Волині. *Волинь*. Рівне, 1941. 1 вересня. С. 2.
148. Шумовський Ю. Доісторичні тварини. *Волинь*. Рівне, 1941. 9 листопада. С. 3.
149. Шумовський Ю. Містечко Острожець. *Волинь*. Рівне, 1941. 7 грудня. С. 3.
150. Шумовський Ю. Нові експонати в Українському музею в Рівному. *Волинь*. Рівне, 1941. 23 жовтня. С. 4.
151. Шумовський Ю. Праісторія Волині. *Волинь*. Рівне, 1941. 20 листопада. С. 3.
152. Шумовський Ю. Село Мирогоща. *Волинь*. Рівне, 1941. 28 грудня. С. 2.
153. Шумовський Ю. Дещо про м. Рівне. *Волинь*. Рівне, 1942. 13 грудня. С. 3.

154. Шумовський Ю. Зберігаємо старовинні пам'ятки. *Волинь*. Рівне, 1942. 3 травня. С. 3.
155. Шумовський Ю. Придорожні святині в Україні. *Волинь*. Рівне, 1942. 10 травня. С. 3.
156. Шумовський Ю. Слідами минулого. *Волинь*. Рівне, 1942. 27 грудня. С. 3.
157. Шумовський Ю. Село Городок у минулому. *Волинь*. Рівне, 1943. 7 лютого. С. 3.
158. Шумовський Ю. Новий рік або старі звичаї. *Волинь*. Рівне, 1944. 1 січня. С. 5.
159. Шумовський Ю. Волинь 400.000 років тому. *Українське слово*. Париж, 1951. Ч. 510. С. 3.
160. Фонди ДІКЗ м. Дубно. КН6533/Д3815. Арк. 10. Шумовський Ю. З історії Українського музею в Рівному. *Українське слово*. Париж, 1951. Ч. 489.
161. Шумовський Ю. З історії Українського Рівненського Округового Музею». *Ми і світ*. Париж, 1951. Ч. 7. С. 44–47.
162. Шумовський Ю. Посеред джунглів і саван. *Ми і світ*. Париж, 1952. Ч. 8. С. 41–44.
163. Шумовський Ю. Маска в муринів Африки. *Ми і світ*. Париж, 1953. Ч. 11. С. 51–54.
164. Шумовський Ю. Загублені нащадки народу Божого. *Віра й культура*. Нью-Йорк, 1955. Ч. 8. С. 14–17.
165. Шумовський Ю. Культ Хреста у народів світу і в Україні. *Віра й культура*. Нью-Йорк, 1955. Ч. 6(18). С. 8–12.
166. Шумовський Ю. З мого побуту в Судані. *Ми і світ*. Канада, 1956. Ч. 29. С. 20–26.
167. Шумовський Ю. З мого побуту в Судані. *Ми і світ*. Канада, 1956. Ч. 30. С. 10–14.
168. Шумовський Ю. Культ рослин у муринів Африки. *Ми і світ*. Париж, 1956. Ч. 31. С. 11–13.

169. Шумовський Ю. Під гарячим сонцем Африки. Вінніпег, 1956. 171 с.
170. Шумовский Г. Затерянное еврейское племя в Африке. *Novoe Russkoe Slovo*. Нью-Йорк, 1960. 1 декабря. С. 2.
171. Шумовский Ю. Доисторический человек Западной Африки. *Novoe Russkoe Slovo*. Нью-Йорк, 1961. 15 января. С. 2.
172. Шумовский Ю. Затерянное гебрейское племя в Западной Африке. *Вестник Израиля*. Тель-Авив, 1961. Ч. 22. С. 31–32.
173. Шумовський Ю. Старі пам'ятки Волині: (кургани, городища, замчиська тощо). *Літопис Волині*. Вінніпег, 1961. Ч. 5. С. 157–158.
174. Шумовский Г. Культ змей у народів Африки. *Новая Заря*. Сан-Франциско, 1962. Ч. 16 марта. С. 4.
175. Шумовский Г. По следах старинной империи Гана. *Новая Заря*. Сан-Франциско, 1962. 9 марта. С. 4.
176. Шумовский Г. Тайни африканських печер. *Новая Заря*. Сан-Франциско, 1962. 24 марта. С. 3.
177. Шумовський Ю. Волинські воєводи з 1570. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1962. Ч. 6. С. 102.
178. Шумовський Ю. Старі пам'ятки Волині. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1962. Ч. 6. С. 112.
179. Шумовський Ю. Народи Африки та їх боротьба за незалежність. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1963. Ч. 80. 30 квітня. С. 2.
180. Шумовський Ю. Народи Африки та їх боротьба за незалежність. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1963. Ч. 82. 2 травня. С. 2.
181. Фонди ДІКЗ м. Дубно. КН6533/Д3815. Арк. 33. Шумовський Ю. Африка в огні. *Америка*. Пенсильванія, 1964. Ч. 22. 1 лютого.
182. Шумовський Ю. Ба Фаро. *Овид*. Чикаго, 1964. № 2(129). С. 43–48.
183. Шумовський Ю. Жінка Чорного континенту. *Свобода*. Джерсі-сіті, 1964. Ч. 11. 17 січня. С. 2.
184. Шумовський Ю. Об'єднання Африканських народів. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1964. Ч. 120. 30 червня. С. 2.

185. Шумовський Ю. ОН очима кореспондента. *Свобода*. Джерсі-сіті, 1964. Ч. 40. 29 лютого. С. 2.
186. ДІКЗ м. Дубно. КН6533/Д3815. Арк. 17. Шумовський Ю. У склянім хмародері Об'єднаних Націй. *Америка*. 1964. Ч. 39. 26 лютого.
187. ДІКЗ м. Дубно. КН6533/Д3815. Арк. 18. Шумовський Ю. У склянім хмародері Об'єднаних Націй. *Америка*. 1964. Ч. 43. 3 березня.
188. Шумовський Ю. Африканська преса. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1965. Ч. 199. 26 жовтня. С. 2.
189. Шумовський Ю. Країна Магриб. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1965. Ч. 118. 24 червня. С. 2.
190. Шумовський Ю. Проблема національної мови в Чорній Африці. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1965. Ч. 162. 2 вересня. С. 2.
191. Шумовський Ю. Улюблене місце Христа. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Іргвінтон, Нью-Джерсі, 1971. Ч. 4. С. 9–10.
192. Шумовський Ю. Христос Воскрес. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Іргвінтон, Нью-Джерсі, 1971. С. 5.
193. Шумовський Ю. Містечко Острожець в давнину. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1972. Ч. 10–11. С. 41–44.
194. Шумовський Ю. Село Городок в Минулому. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1972. Ч. 10–11. С. 44–45.
195. Шумовський Ю. Еврейская эмиграция в Африке. *Novoe Russkoe Slovo*. Нью-Йорк, 1974. 7 августа. С. 2.
196. Шумовський Ю. Христос і люди. *Українське православне слово*. Нью-Йорк, 1974. № 7–8. С. 3–5.
197. Шумовський Ю. Культ Хреста у народів світу і в Україні. *Віра й культура*. Нью-Йорк, 1975. Ч. 2. С. 5–8.
198. Шумовський Ю. Різдвяна ніч на руїнах старовинної Гхани. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1975. Ч. 4. 6 січня. С. 4.

199. Шумовський Ю. Автори чотирьох канонічних Євангелій. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Іргвінтон, Нью-Джерсі, 1976. № 3. 3 грудня. С. 20–21.

200. Шумовський Ю. Вплив релігійних культів і вірувань на декоративне мистецтво і форму керамічних та камінних виробів у Західній Африці в часах протоісторичної доби. Наукові записки Наукового товариства ім. Шевченка. *Доповіді ювілейного наукового конгресу для відзначення сторіччя НТШ*. Торонто, 1976. Т. CLXXXII. С. 239.

201. Шумовський Ю. З Новим роком. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Іргвінтон, Нью-Джерсі, 1976. № 3. С. 7–9.

202. Шумовський Ю. Кілька слів про наше церковне православне богослужіння. *Український православний вісник*. Нью-Йорк, 1976. Ч. 3. С. 25-27.

203. Шумовський Ю. Ми і церква. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Іргвінтон, Нью-Джерсі, 1976. № 2. 2 серпня. С. 5–7.

204. Шумовський Ю. Різвяні обряди українського народу. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Іргвінтон, Нью-Джерсі, 1976. № 3. С. 15–17.

205. Шумовський Ю. Христос народжується, славте його. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Іргвінтон, Нью-Джерсі, 1976. № 3. С. 11–13.

206. Шумовський Ю. Червона загроза над Африкою. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1976. Ч. 71. 15 квітня. С. 2.

207. Шумовський Ю. Українське музеєзнавство за кордоном. *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1980. Ч. 116. 20 травня. С. 2, 4.

208. Шумовський Ю. Деяко про Богослужбову мову в українській православній церкві на еміграції. *Українське православне слово*. Нью-Йорк, 1981. № 10. С. 11–13.

209. Шумовський Ю. Початки богочитання. *Українське православне слово*. Нью-Йорк, 1981. Ч. 10. С. 9–13.

210. Шумовський Ю. Дещо про наші писанки. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1982. С. 2–3.
211. Шумовський Ю. У святу Великодню ніч. *Українське православне слово*. Нью-Йорк, 1982. № 4. С. 6–7.
212. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо. *Вісник Дубеницини*. Дубно, 1994. 13 серпня. С. 5.
213. Шумовський Ю. Різдвяна бувальщина. Підготував до друку М. Пшеничний. *Вісник Дубеницини*. Дубно, 1999. 19 січня. С. 5.
214. Шумовський Ю. Дещо про наші писанки. *Дубно і світ: міжнародна ювілейна науково-теоретична конференція, присвячена 900-річчю м. Дубна*. 25–26 серпня. 2000 р. Дубно, 2000. С. 66–67.
215. Шумовський Ю. Із життя чехів у Мирогощі (19 – поч. 20 ст.). *Чехи і Дубеницина: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 60-річчю репатріації чехів на етнічну Батьківщину, 18 трав. 2008 р.* Луцьк, 2008. С. 17–19.
216. Barnard G. Sharrow. African Revelation. *United Israel Bulletin*. New York, 1981. Spring-summer. P. 4.
217. Barnard G. Sharrow. Dr. George Szumowski In His «African Revelations» Discloses Hebraic Origins of Millions of Black Africans. *United Israel Bulletin*. New York, 1982. Summer. P. 1, 4.
218. Barnard G. Sharrow. Dr. George Szumowski and His «African Revelations». *United Israel Bulletin*. New York, 1982. Spring. P. 4.
219. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 19. Chronique du Musee Soudanais de L'.I.F.A.N. *Le Soudan Francais*. Paris, 1952.
220. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Doniosie wykopaliska na Wolyniu. *Ilustrowany Kuryer Codzienny*. Kraków, 1936.
221. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Dubno. Wykopaliska pod Dubnem. *Ilustrowany Kuryer Codzienny*. Kraków, 1936. 20. 7.
222. Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1930. T. 1. S. 94–106.

223. Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1931. T. 2. S. 456–461.
224. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 31. Encore une sensationnelle trouvaille aux environs de Bamako. *Soudan Francais*. Paris, 1953.
225. Horowitz D. Archeologist Discovers an Ancient Jewish Tribe in Africa. *United Israel Bulletin*. New York, 1965. Vol. XX. February. P. 1–2.
226. Horowitz D. Discover Ancient Jewish Tribe in Africa. *American examiner*. New York, 1965. 18 February. P. 5.
227. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Kanada interesuje wykopaliskami archeologicznymi na Wołyniu. *Ilustrowany Kuryer Codzienny*. Kraków, 1936.
228. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 12. Kronika wołyńska. *Ilustrowany Kuryer Codzienny*. Kraków, 1937.
229. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 87. Le congress pan Africain de prehistoire. *Soudan Francais*. Paris, 1952.
230. ДІКЗ м. Дубно. КН6536/Д3818. Арк. 12. L'institut Francais d'afrique noire. *IFAN*. Dakar, 1954.
231. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. 3302. Арк. 1. Podesfinski B. Archeologist pens tome. Irvington (N. J.) Herald. New Jersey. 1978. 23 November.
232. Schomowskij G. Archaologische, geologische und historische Denkmaler in Lande – wissenschaftliches Material. *Deutsche Ukraine-Zeitung*. Dienstag, 1942. Nr. 5. 31 Marz. S. 3.
233. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Sensacyjne wykopaliska na Wołyniu. *Express ilustrowany*. Łódź, 1936.
234. ДАРО. Наукова бібліотека. *Skorowidz alfabetyczny do wołyńskiego dziennika wojewódzkiego*. Łuck, urząd wojewódzki wołyński, 1936.
235. Szumowski G. Industrie prehistorique en forme de «coup de poing» aux environs de Bamako. Bull de l'IFAN Paris. *Congres Panafricain de Prehistoire. Actes de ja lle Session*. Alger, 1952. Communication. Paris, 1955. № 45. 478–479, 481–484 pp.

236. Szumowski G. Les richesses archéologiques du Soudan et la question de leur conservation. *Le Soudan Français*. Dakar, 1952. Ч. 89.
237. Szumowski G. Notes sur la grotte préhistorique de Bamako. *Bull de l'IFAN*. Dakar, 1953. № 58. 35–40 pp.
238. Szumowski G. Fouilles à Fatoma (région de Mopni, Soudan). *Notes Africaines. Institut Français d'Afrique Noire*. Dakar, 1954. № 6. 102–108 pp.
239. Szumowski G. La richesse archéologique des grottes du Soudan. *Le Soudan Français*. Paris, 1954. P. 1–2.
240. Szumowski G. Fouilles à Kami et découvertes dans la région de Mopti (Soudan). *Notes Africaines. Institut Français d'Afrique Noire*. Dakar, 1955. № 67. 65–69 pp.
241. Szumowski G. La question de l'industrie microlithique aux environs de Bamako. *Bull de l'IFAN. Congrès Panafricain de Préhistoire. Actes de la Session*. Alger, 1952. Communication. Paris, 1955. № 65. 663–669 pp.
242. Szumowski G. Notes sur la grotte préhistorique de Bamako. *Bull de l'IFAN*. Dakar, 1955. № 66. 673–680 pp.
243. Szumowski G. Fouilles à Nantaka et Kelebere. *Notes Africaines. Institut Français d'Afrique Noire*. Dakar, 1956. № 70. 33–38 pp.
244. Szumowski G. Fouilles de l'abri sous roche de Kouroukorokale (Soudan Français). *Bulletin de l'Institut Français d'Afrique Noire. Sciences Humaines*. Dakar, 1956. Vol. 18. № 3–4. 462–508 pp.
245. Szumowski G. Notes sur les hashas néolithiques soudanaises. *Bull de l'IFAN. Institut Français d'Afrique Noire. Africaines*. Dakar, 1956. № 72. 98–102 pp.
246. Szumowski G. Sur une gravure rupestre du Niger à Bamako. *Bull de l'IFAN. Bulletin de la Société Préhistorique Française*. Paris, 1956. Vol. 52, № 11-12. 651–654 pp.
247. Szumowski G., Vestiges préhistoriques dans la région de Bandiagara. *Institut Français d'Afrique Noire. Africaines*. Dakar, 1956. № 69. 19–23 pp.

248. Szumowski G. Fouilles au nord du Macina et dans la region de Segou. *Bulletin de L'Institut Francais d'Afrique Noire. Sciences Humaines.* Dakar, 1957. Vol. 19. №1–2. 224–508 pp.

249. Szumowski G. Primitive man as sorcerer, magician. *Seawanhaka.* Brooklyn, 1971. 4 November. P. 7–8.

250. Szumowski G. Relevance of African culture. *Seawanhaka.* Brooklyn, 1972. 12 October. P. 7.

251. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Tereny archeologiczne w pow. Dubeńskim. *Dzień dobry.* 1935.

252. ДІКЗ м. Дубно. КН6531/Д3813. Арк. 9. Wykopaliska na Wołyniu z epok i czasów. Ciekawe wyniki pracy ks. Szumowskiego. *Ilustrowany Kuryer Codzienny.* Kraków, 1937.

Інтернет-ресурси:

253. Адміністративно-територіальний устрій областей. *Офіційний веб-портал Верховної ради України у місті Києві.* URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>.

254. Бардецький А., Ткач В. Поховальні пам'ятки, відкриті Ю. Ф. Шумовським у 1930-х роках в с. Мирогоща Дубенського р-ну Рівненської обл. Аналіз та інтерпретація даних. *Волино-Подільські археологічні студії.*

URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37046/14Bardetsky2.pdf?sequence=1>.

255. Кабінет історії імені Юрія Шумовського. *Рівненська українська гімназія.* URL: <http://rug.rv.ua/index.php?do=static&page=kabist>.

256. Карий І., Терський С. *Пам'ятки середньовічного оборонного мистецтва Південної Волині у дослідженнях українських археологів міжвоєнного періоду.* Львів, 2009.

URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/2834/1/04.pdf>.

257. Православні вчені світової слави. *Львівське крайове ставропігійне братство святого апостола Андрія Первозванного.*

URL: https://stavropigia.lviv.ua/index.php?id=15&tx_ttnews%5Btt_news%5D=479&cHash=0bae2b0c85608e95b7bdf0079ae2e1f.

258. Прокопчук В. *Історичне краєзнавство у Волинському воєводстві (1921–1939).*

URL: <http://dspace.kpnu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1712/1/історичне>.

259. Скакальська І. Життєво-краєзнавча студія: в пошуках втраченої інтелігенції. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Історія та географія».* Вип. 41.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2011_41_50.

260. Скакальська І. Просопографічний портрет українських вчених Західної Волині у першій половині ХХ ст. *Історія науки і біографістика.* № 3.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2015_3_13.

261. Чернописька Л. Професор Юрій Шумовський. *Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині.* Вип. 12. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/12/36Chornopys.pdf>.

262. Шумовський Юрій Федорович. *Вікіпедія.*

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шумовський_Юрій_Федорович.

263. Plaut G. Archeologist thinks he found Hebrew tribes in the West Africa. *The Canadian Jewish News.* New York, 1981. 26 February. P. 2.

URL: <https://newspapers.lib.sfu.ca/cjn2-29426/page-2>.

264. Robertshaw P. *A History of African Archeology.* California, 1990.

URL: https://books.google.com.ua/books/about/A_History_of_African_Archaeology.html?id=cN1Tf1DncbgC&redir_esc=y.

265. Williams J. *Hebrewisms of West Africa: from Nile to Niger with the Jews.* London, 1930.

URL: <https://archive.org/details/HebrewismsOfWestAfricaFromNileToNigarWithTheJews/page/n15/mode/2up>.

Наукові праці, статті в періодичній пресі:

266. Бухало Г. Професор із Мирогощі. *Дубно і світ: міжнародна ювілейна конференція, присвячена 900-річчю*. Дубно, 2000. С. 17–18.
267. Вакевич Т. Визначний Ювілей О. проф. Ю. Ф. Шумовського. *Вінніпег, МАН*. Вінніпег, 1993. Ч. 4. Квітень. С. 4.
268. Ветрова І. До відновленого гнізда. Луна далеких віків. Редактор І. Нагорна. *Твори*. Рівне, 2015. С. 65–68.
269. ДІКЗ м. Дубно. Н. доп. Арк. 1. Високошановні і дорогі мої Панове і Земляки. *Редут*. Рівне, 1998. 11 лютого.
270. В ім'я сущого і грядущого України. *Гомін України*. Торонто, 1999. № 39(2873). 18 жовтня. С. 8.
271. Гавриленко О. Кілька сторінок роботи науково-освітнього відділу державного історико-культурного заповідника м. Дубна (1990–2013). *Дубенський науковий вісник. Збірник наукових праць: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 85-річчю музейної справи на Дубенщині*. Рівне, 2019. Вип. 2. С. 6–10.
272. Данильчук 2012 — Данильчук Г. Музей в роки воєнного лихоліття. *Рівне у долях його мешканців*. Рівне, 2012. С. 170–175.
273. Данильчук Г. Рівненський музей у роки німецької окупації 1941–1944 рр. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею (до 100-річчя з часу заснування першого музею в місті Рівне)*. Рівне, 2006. Вип. 4. С. 24–29.
274. Дем'янчук Г. У світ з Мирогощі (історично-краєзнавчий нарис про родину Шумовських). *Із криниці печалі: Збірник спогадів та документів*. Рівне, 1995. Вип. 2. С. 3–16.
275. Дмитренко Т. Дослідник Дубенщини передвоєнного часу. *Культура Волинського Полісся княжої доби*. Ред. колегія: М. Кучінко, Г. Охріменко, В. Савицький. Луцьк, 2008. С. 245–251.
276. Дмитренко Т. *Земля Дубенська. Вічний поклик історії*. Рівне, 2015. с. 405.

277. Доброчинська В. Рівненська українська гімназія (1923–1939). *Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії*. Рівне: РДГУ, 2009. Вип. 15. С. 123–127.
278. Доброчинська В. *Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби*. Рівне, 2016. 224 с.
279. Доброчинська В. Культурне дозвілля цивільного населення та німецьких окупантів у м. Рівному. *Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії*. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 20. С. 229–231.
280. Доброчинська В. Юрій Шумовський: віхи життя та діяльності (1908–2004). *Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії*. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 19. С. 68–73.
281. Доброчинська В. Юрій Шумовський — послідовник музейної справи Федора Штейнгеля: із епістолярної спадщини. *Наукові записки Рівнен. обл. краєзн. музею (присвяч. 140-річчю від дня народження Ф. Р. Штейнгеля)*. Рівне, 2010. Вип. 8. С. 79–83.
282. Доброчинська В. Юрій Шумовський сподвижник музейної справи на Рівненщині в окупаційний період (1941–1944). *Краєзнавство та музейна справа в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (присвяч. 145-річчю заснування Житомир. обласного краєзнавчого музею)*. Житомир, 2010. С. 90–94.
283. Дубно прикрашають імена. *Дубно, княжий мій граде*. Краєзнавчий нарис. Луцьк, 2005. С. 34–42.
284. З іменем Шумовського. Священик і вчений. *Вісник Дубенищини*. Дубно, 2000. № 43. С. 2.
285. З листів Ігоря Лозов'юка. *Дубенський науковий вісник: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 525-річчю Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І. Д. Лозов'юка*. Рівне, 2017. Вип. 1. С. 127–129.
286. Кажан М. Шумовський Юрій Федорович. *Музейні фахівці Рівненщини: бібліографічний покажчик*. Рівне, 2014. С. 176–177.

287. Камінська Л. Краєзнавча скарбниця Ігоря Лозов'юка. *Дубенський науковий вісник: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 525-річчю Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І. Д. Лозов'юка*. Рівне, 2017. Вип. 1. С. 117–126.
288. Кі-Зебро Ж. Усна традиція як джерело історіографії. *Кур'єр ЮНЕСКО*. 1990. Червень. С. 46.
289. Климчук А. Рівненський краєзнавчий музей в 1941–1944 рр. і Юрій Шумовський. *Музеї України*. Київ, 2009. № 2. С. 35–36.
290. Козак С. Шумовський Юрій (1908–2004). *Волинська літературна еміграція: коротка бібліографічна довідка*. Київ, 2012. С. 80–81.
291. Козак С. Шумовський Юрій (1908–2004). *Розсіяні по світах : волинська літературна еміграція: коротка бібліографічна довідка*. Київ, 2007. С. 56–57.
292. Крушельницька Л. *Епістолярна спадщина Ярослава Пастернака*. Львів: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, 2013. 308 с.
293. Крушельницький Б. Науковий здобуток палеолітознавця з Волині Ю. Шумовського (до 90-річчя з дня народження вченого). *Постаті української археології: матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1998. Вип. 7. С. 38–39.
294. Кубійович В. Шумовський Юрій Федорович. *Енциклопедія українознавства*. Львів, 2000. Т. 10. С. 3905.
295. Луц В., Леонова Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей в період Другої світової війни (1941–1944) (За документами Державного архіву Рівненської області). *Наукові записки РОКМ*. Рівне, 2018. Вип. XVI. С. 169–186.
296. Любецька Н. Із історії Дубенського археолого-антропологічного музею 1930-х рр. Там, де Ікви срібні хвилі плінуть. *Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої українсько-польським відносинам на Дубениці*. Дубно, 2005. С. 53–54.

297. Любецька Н. Родина Шумовських і Перша світова війна. Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю. *Матеріали міжнародної наукової історично-краєзнавчої конференції, присвяч. 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку 1-ої світ. війни та 70-й річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників*. Луцьк, 2014. С. 116–123.
298. Маємо путівник Дубенщини. *Скриня*. Дубно, 2000. 21 вересня. С. 4.
299. Манько М. В Бамако — через Завизів і Могиляни: шлях археолога. *Замкова гора*. Острог, 2018. № 12. 24 березня. С. 8–9.
300. Манько М. Шлях археолога Юрія Шумовського через Завизів і Могиляни — в Бамако. *Життя і слово*. Острог, 2018. № 63–64. 15 серпня. С. 8.
301. Мацюк Ю. Зародження музейної справи на Дубенщині. *Дубенський науковий вісник. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 85-річчю музейної справи на Дубенщині*. Рівне, 2019. Вип. 2. С. 3–5.
302. Млин Є. Славні сини України: у храмі — із хрестом, на розкопках в Острожці — із лопатою. *Гомін*. Млинів, 2008. 8 травня. С. 15.
303. Москальчук І. Несподіваний гість (Андрій Стебельський, нащадок славного роду Шумовських, завітав з Канади на Україну та відвідав родинне гніздо у м. Дубно). *Скриня*. Дубно, 2003. 14 серпня. С. 2.
304. Мушировський В. Видатні громадські та культурні діячі краю в дослідженнях Рівненського краєзнавчого музею. *Діячі науки та мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури: до 20-річчя Рівненського державного інституту культури*. Рівне, 1998. С. 62–65.
305. Нагорна І. Не відчахнута гілка. *Наукові записки. Рівненський обласний краєзнавчий музей*. Рівне, 2015. Вип. XIII. Ч. 2. С. 79–82.
306. Омелянчук І. Зруйноване гніздо Юрія Шумовського (виповнилось 105 років з дня народження першого українського дослідника Африки, якого шанують у Франції та Америці й майже не знають в Україні). *Урядовий кур'єр*. Рівне, 2013. 26 березня. С. 3.

307. Омельчук В. Родина Шумовських: о. Федір (Шумовський), протоієрей Юрій Шумовський. *Історія освіти Волині в особах: навчальний посібник*. Рівне: Вид-во Волинські береги, 2014. С. 62–68.

308. Павлюк І. *Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмицини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр.* Луцьк, 2001. 283 с.

309. Посільська О. «Я з Україною душею поріднивсь...»: година світлої пам'яті родини Шумовських. *Вивчаємо українську мову та літературу*. Харків, 2014. № 34/36. С. 44–48.

310. Пшеничний М. *Наша родина не байдкувала (110-річчя від дня народження Юрія Шумовського)*. Дубно: Державний історико-культурний заповідник, 2018. 46 с.

311. Пшеничний М. Наш видатний земляк Юрій Шумовський і євреї. *Єврейському народові: матеріали міжнародної наукової історично-краєзнавчої конференції, присвяч. українсько-єврейським взаєминам на Дубенщині*. Дубно, 2006. С. 72–80.

312. Пшеничний Ю. Докопатися до коріння віків: історія археологічних досліджень на Дубенщині. *Погорина: літературно-краєзнавчий журнал Рівненщини*. Рівне, 2009. Вип. 10–11. С. 334–340.

313. Пшеничний Ю. Історія формування археологічної експозиції в історико-культурному заповіднику м. Дубна. *Твердиня над Іквою: матеріали міжнародної наукової історично-краєзнавчої конференції, присвяченої 520-річчю Дубенського Замку*. Дубно, 2012. С. 21–31.

314. Свешніков І. Спогади музейного працівника. Шлях до музею. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2008. № 2. С. 4–5.

315. Священик, вчений, громадський діяч. *Вісник Дубенщини*. Дубно, 2004. 19 лютого. С. 7.

316. Священик, педагог, археолог, науковець. *Українське слово*. Париж, 1993. Листопад. С. 5.

317. Скакальська І. Біографічний портрет Волинської української еліти міжвоєнного періоду ХХ ст. в еміграції. *Українська діаспора. Темі*

дослідження: тези доповідей міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р. Острог, 2016. С. 165–167.

318. Скакальська І. Вплив духовної еліти на суспільне, релігійне та культурно-просвітницьке життя Волині першої половини ХХ ст. *Волинські історичні записки: збірник наукових праць*. Житомир, 2010. Т. 5. С. 77–81.

319. Скакальська І. Спогади Юрія Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини ХХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 20. С. 247–250.

320. Скакальська І. *Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду ХХ ст.* Родина Шумовських з Мирогощі, що на Волині. Київ, 2017. 94 с.

321. Скакальська І. Родина Шумовських в історії Дубна та Волині. *Твердиня над Іквою: матеріали міжнародної наукової історично-краєзнавчої конференції, присвяченої 520-річчю Дубенського замку*. Дубно, 2012. С. 156–160.

322. Солдатюк М. Мирогощанський археолог. *Мирогоща: історичне краєзнавче есе*. Ред. колегія: М. Солдатюк, Л. Пшенична. Дубно, 2009. С. 8–10.

323. Смолін П. Дивлячись у майбутнє древнього Дубна. *Вісті Рівненщини*. Рівне, 1995. 14 листопада. С. 2.

324. Стебельський Б. Перший український археолог у Африці. *Гомін України. Література і мистецтво*. Торонто, 1991. 5 червня. С. 3.

325. Терський С. *Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині: монографія*. Львів, 2010. С. 204–206.

326. Ткач В. Незнана археологія. *Вісті Рівненщини*. Рівне, 1995. 15 серпня. С. 6.

327. Цимбалюк Є. Відкрив родовід африканського племені. *Голос України*. Київ, 2009. 14 листопада. С. 13.

328. Цимбалюк Є. Археолог із Волині знайшов у Африці плем'я, предки якого не пішли за Мойсеєм. *Вільне слово*. Рівне, 2006. 13 квітня. С. 6.

329. Цимбалюк Є. Злети і падіння (Рівненського історико-краєзнавчого музею, з яким радості й болі в 1940–43 рр. розділив його науковий керівник та директор Юрій Шумовський). *Вільне слово*. Рівне, 2006. 17 серпня. С. 11–12.

330. Цимбалюк Є. Знамените «Зруйноване гніздо» доживає віку без вікон, без дверей, але колишньої своєї слави не розвітрює. *Вільне слово*. Рівне, 2006. 27 червня. С. 4–5.

331. Цимбалюк Є. У храмі — з хрестом, на розкопках — з лопатою. *Погорина: літературно-краєзнавчий журнал Рівненщини*. Рівне, 2008. Вип. 4–5. С. 212–215.

332. Цимбалюк Є. Як археолог із Волині натрапив на слід племені Мойсея. *Погорина: літературно-краєзнавчий журнал Рівненщини*. Рівне, 2009. Вип. 10-11. С. 322–324.

333. Шумовський Ю. Дубенська гімназія в евакуації та в революції. Підгот. до друку М. Пшеничний. *Над Іквою-рікою: літературно-мистецький альманах*. Дубно, 2007. С. 153–155.

334. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо. Підгот. до друку М. Пшеничний. *Над Іквою-рікою: літературно-мистецький краєзнавчий альманах*. Дубно, 2007. С. 148–153.

335. Шумовський Ю. Під гарячим сонцем Африки. Упорядник Л. Чернописька. Львів, 2012. 281 с.

336. Шумовський Ю. Луна далеких віків. Редактор І. Нагорна. *Твори*. Рівне, 2015. 72 с.

337. Шумовські: заблудла слава України. *Вільне слово*. Рівне, 2006. 8 червня. С. 4.

338. Юрієві Шумовському — 90! *Редут*. Дубно, 1998. 27 березня. С. 3.

Додаток 1.

Ілюстративний матеріал, до підрозділу 2. 1. Суспільно-історичне й інтелектуальне підґрунтя становлення Ю. Шумовського як народознавця.

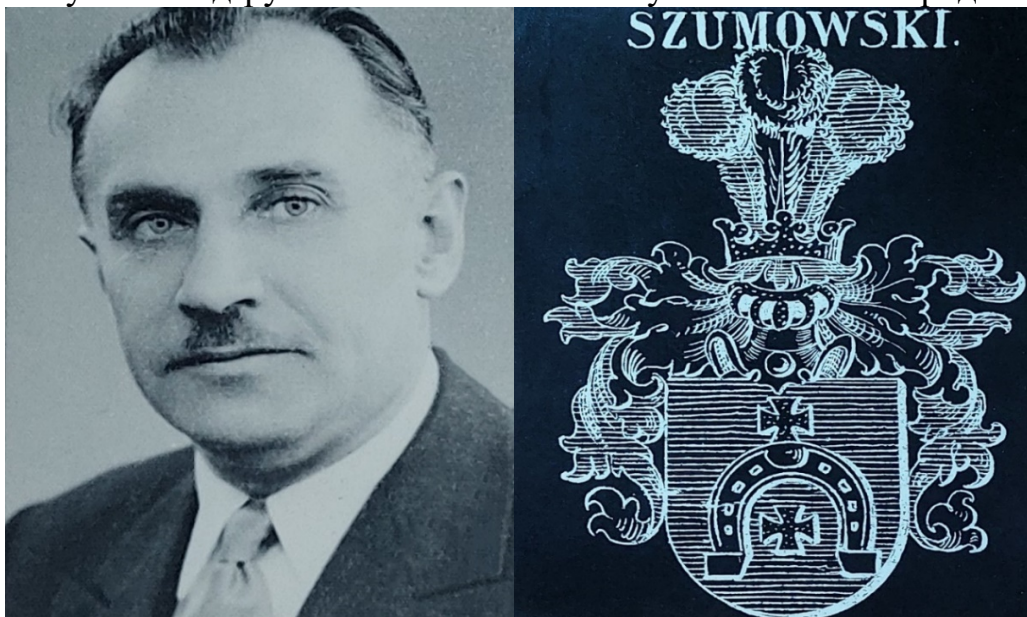

Рис. 1. Професор Юрій Шумовський Федорович (1908-2003)
(ДІКЗ м. Дубно, КН6531/Д3813).

Рис. 2. Герб родини Шумовських
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3252).

Рис. 3. «Отець Юрій Шумовський в перший день висвячення в священника митр. Діонісієм у Варшаві, 1932 р.» (ДІКЗ м. Дубно, КН 8685/788).

Рис. 4. «О. митрат Федір Шумовський – настоятель Михайлівської церкви в с. Мирогоща»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3587).

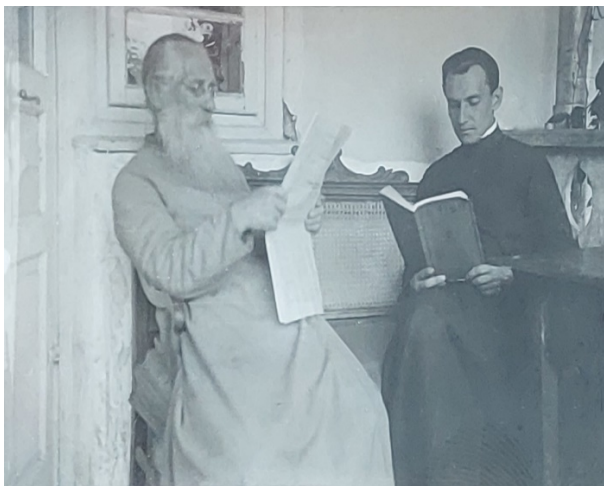

Рис 5. «Стара і нова священицька генерація батько і син»
(ДІКЗ м. Дубно, КН 8732/835).

Рис. 6. «Родина автора після іменинного молебна в церкві с. Мирогоща»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3235).

Рис. 7. «Наші кохані батьки» (ДІКЗ м. Дубно, КН8696/799).

Рис. 8. «Батьки ювілянти п'ють 50-тилітній мед, ще із часів весілля»
(ДІКЗ м. Дубно, КН8690/793).

Рис. 9. «Чотири брати Шумовські. Зліва на право Юрій, Петро, Павло і Арсен»
(ДІКЗ м. Дубно, КН8703/806).

Рис. 10. «Сестра Олександра під час концертів української музики та співу в м. Парижі»
(ДІКЗ м. Дубно, КН8781/859).

Рис. 11. «У спокійні добрі часи так виглядав наш дім в зелені і радості»
(ДІКЗ м. Дубно, Н.доп. 3324).

Рис. 12. «Зруйнована садиба за більшовиків»
(ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 13. «О. Др. Проф. Юрій Шумовський перед своїм університетом Лонг-Айленд в Нью-Йорку під час градації його студентів» (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 14. «Колега автора проф. Шері розглядає різницю черепів доісторичної людини в лабораторії Фордамського університету» (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 15, 16. «О. Др. Проф. Ю. Шумовський з колегою по факультету о. проф. Др. Шері в університетській лабораторії під час Різдвяних Свят» (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 17, 18. «О. Др. Проф. Ю. Шумовський в антропологічній лабораторії» (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 19. «Люба і я з делегатами країни Заїр»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3448).

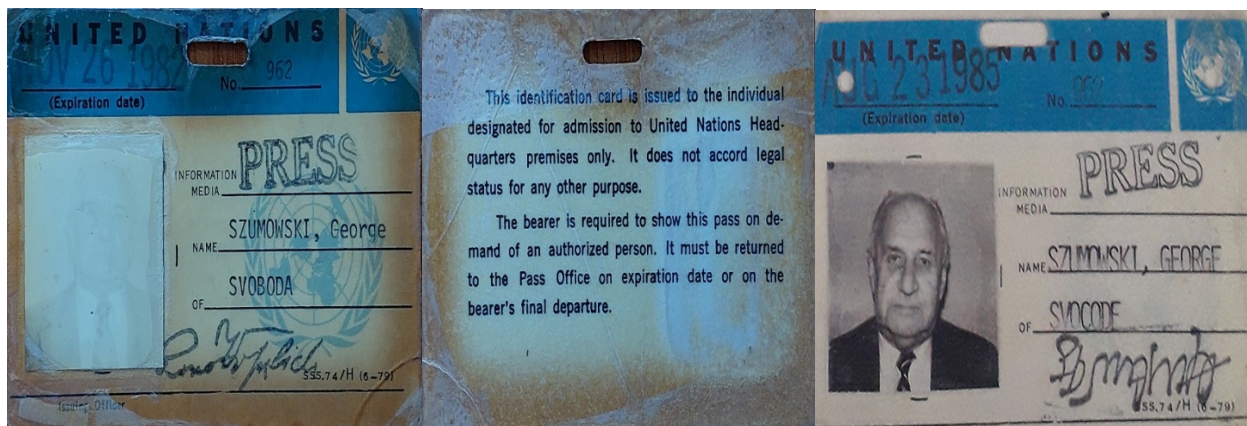

Рис. 20. «Посвідчення кореспондента ООН»
(ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 21. «О. Юрій Шумовський настоятель церкви Св. Тройці з Архиеп. Марком»
(ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 22. «О. Юрій Шумовський під час читання відпускної молтви в церкві Св. Тройці
в Ірвінгтоні» (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 23. «О. Юрій поміж панства Колесників і парафіян, Ірвінгтон»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3270).

Рис. 24. «Моя кімната праці. Шумовський Юрій Федорович – дослідник Дубенщини.
США, Саванна, Джорджія 2003 р.»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3702).

Рис. 25. «Юрій Шумовський біля свого дому»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3704).

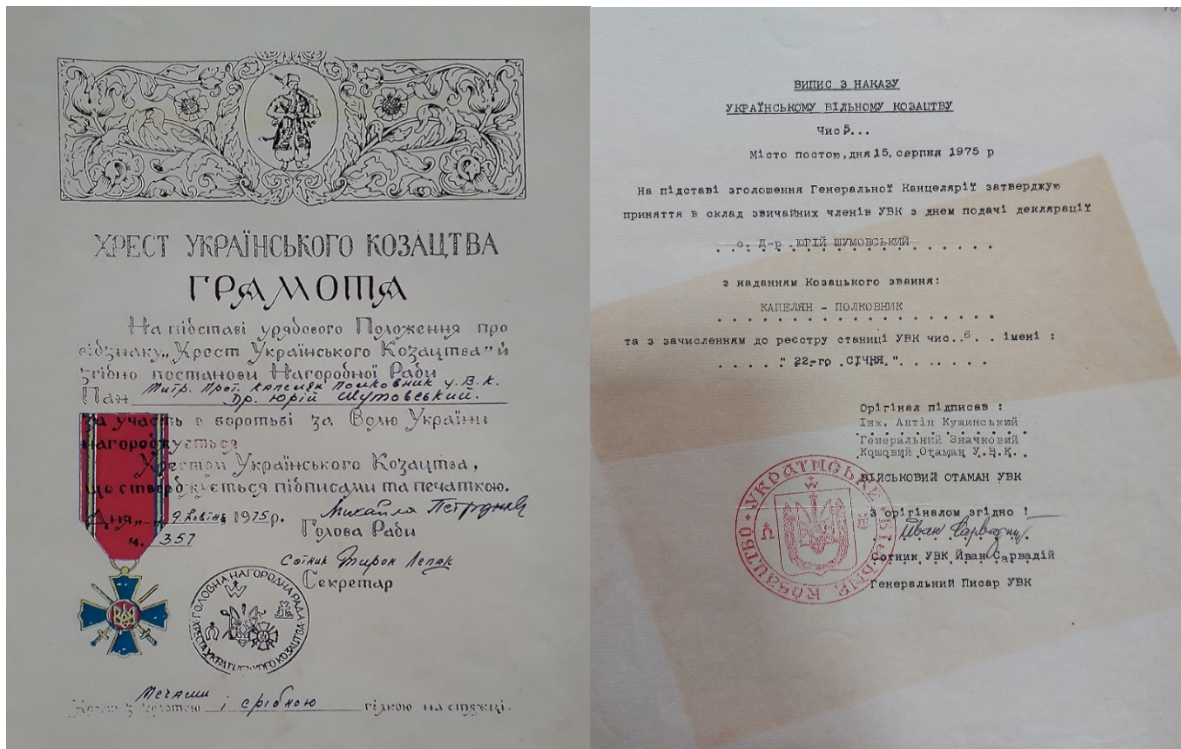

Рис. 26. Грамота відзнаки Юрія Шумовського Хрестом українського козацтва (ДІКЗ м. Дубно, Н.доп. 3297).

Рис. 27. Випис про прийняття Ю. Шумовського до Українського вільного козацтва (ДІКЗ м. Дубно Н.доп. 3201).

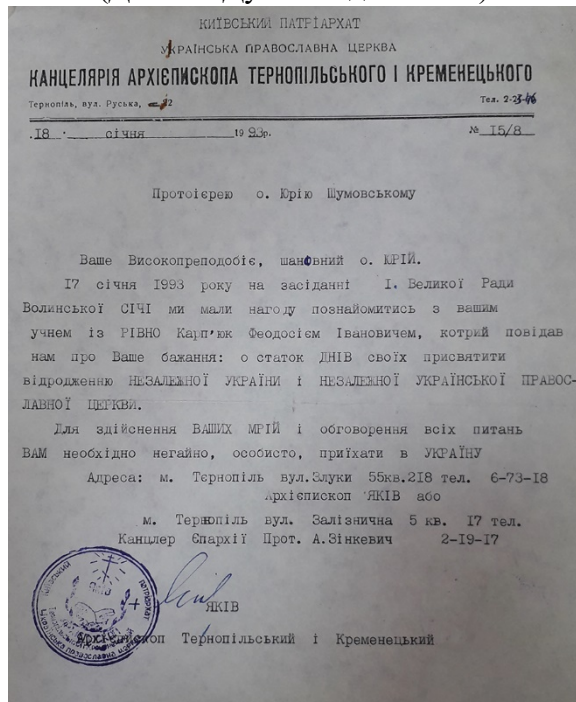

Рис. 28. Лист архієпископа Тернопільського та Кременецького на підтримку вченому в бажані повернутись на Батьківщину (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Додаток 2.
Ілюстративний матеріал до підрозділу 2. 2. Краєзнавчі дослідження
Ю. Шумовського на Волині.

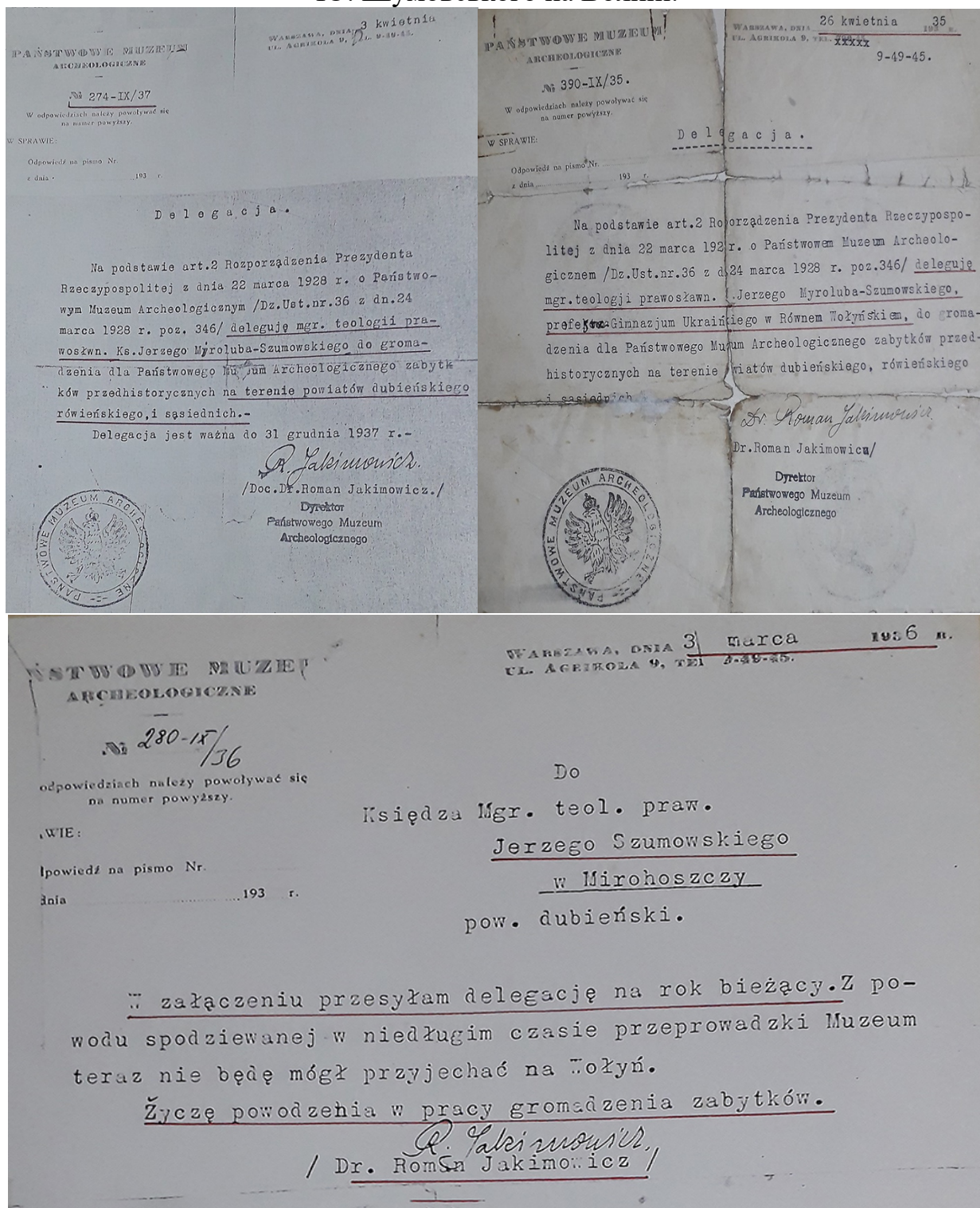

Рис. 1, 2, 3. «Delegatia of Dr. G. Szumowski for archeological researches in Wolyn /Ukraina/» (ДІКЗ м. Дубна. КН. 6531/Д-3813).

Додаток 3

Ілюстративний матеріал до підрозділу 2. 3. Участь Ю. Шумовського в організації музейної справи на Рівненщині.

Рис 1. Афіша діючих музеїв на Рівненщині періоду Другої Світової війни (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис 2. Перше приміщення Рівненського краєзнавчого музею – будинок «Української рідної хати» біля Воскресенського собору м. Рівне, на вул. Соборна, 1941 р. (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

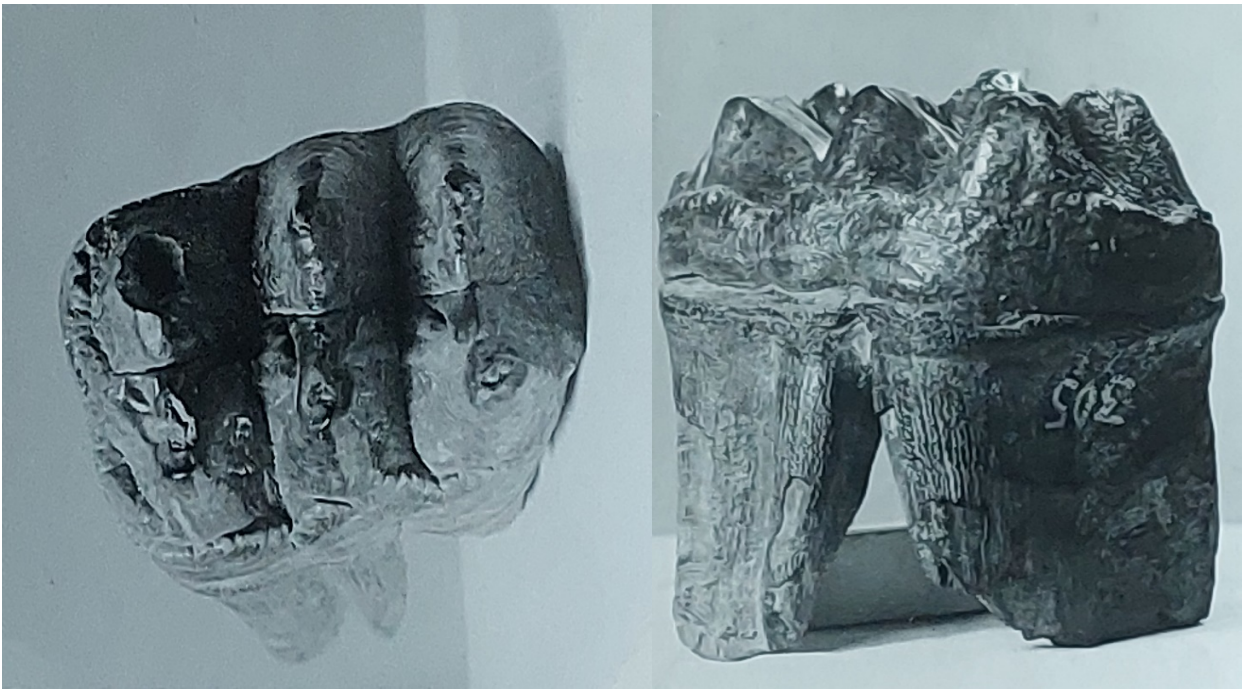

Рис 3. «Зуб палеомастодонта, вид зверху» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3294).

Рис 4. «Зуб Палеомастодонта в стоячій позиції 13 см височини, добре зконсервований» (ДІКЗ м. Дубно, Н.доп. 3293).

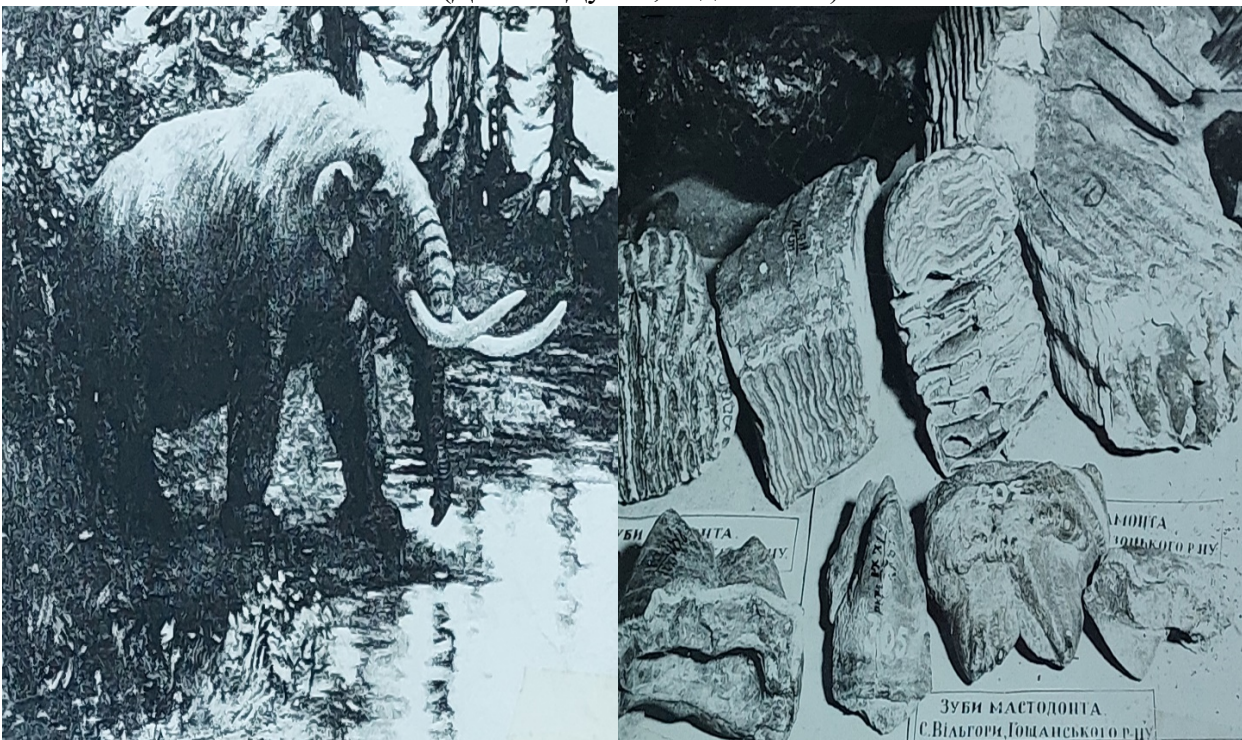

Рис 5. «Так виглядав Палеомастодонт на Волині, прадід сучасного слона, с. Вілгори, Україна» (ДІКЗ м. Дубно, Н.доп. 3292).

Рис 6. Зуби палеомастодонта, знайдені Ю. Шумовським на Волині. Фото експозиції Рівненського краєзнавчого музею, 1943 р. (ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

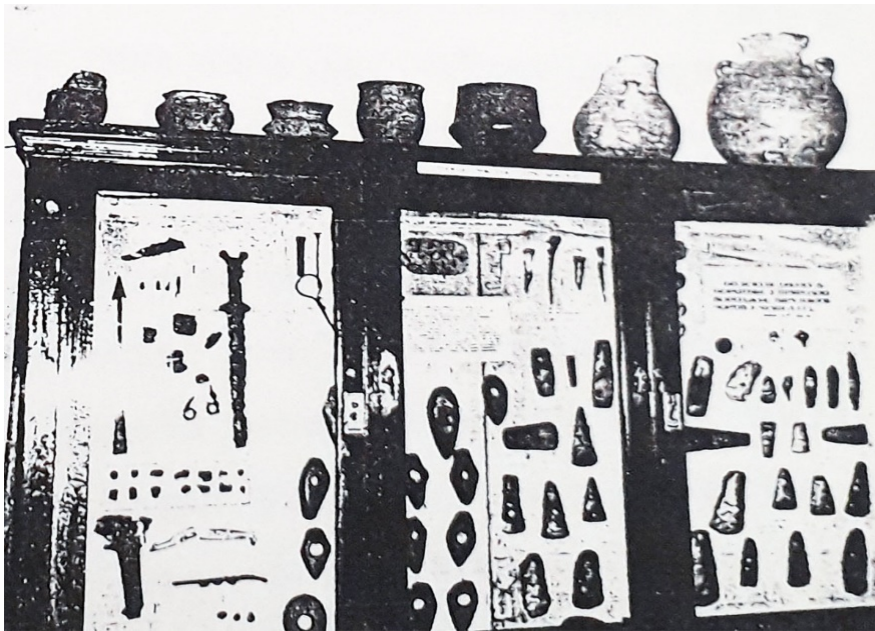

Рис. 7. Камінне неолітичне знаряддя та дещо з доби заліза, зібране на городищах та доісторичних польових оселях на Волині (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 5615).

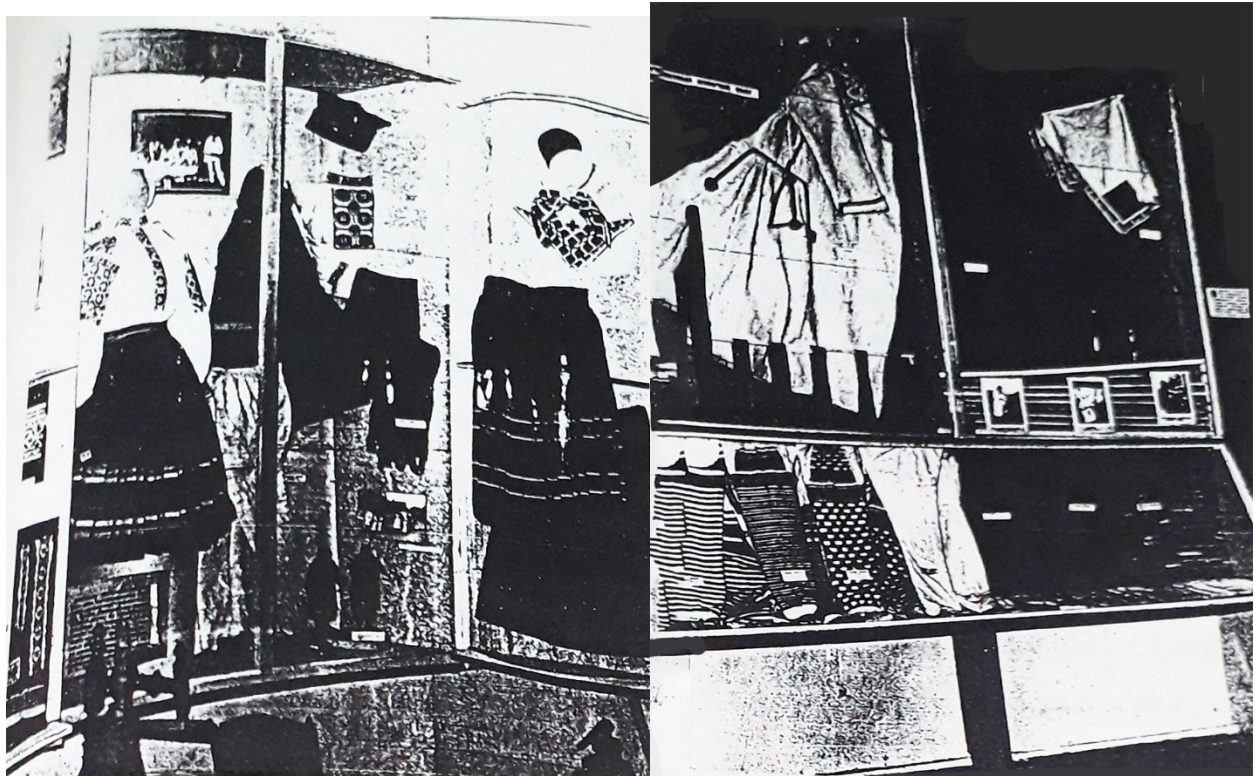

Рис. 8. Жіноча ноша на Волині.

Фото експозицій Рівненського краєзнавчого музею, 1943 р. (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 5615).

Рис. 9. Чоловіча та жіноча одежа поширена на Волині.

Фото експозицій Рівненського краєзнавчого музею, 1943 р. (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 5615).

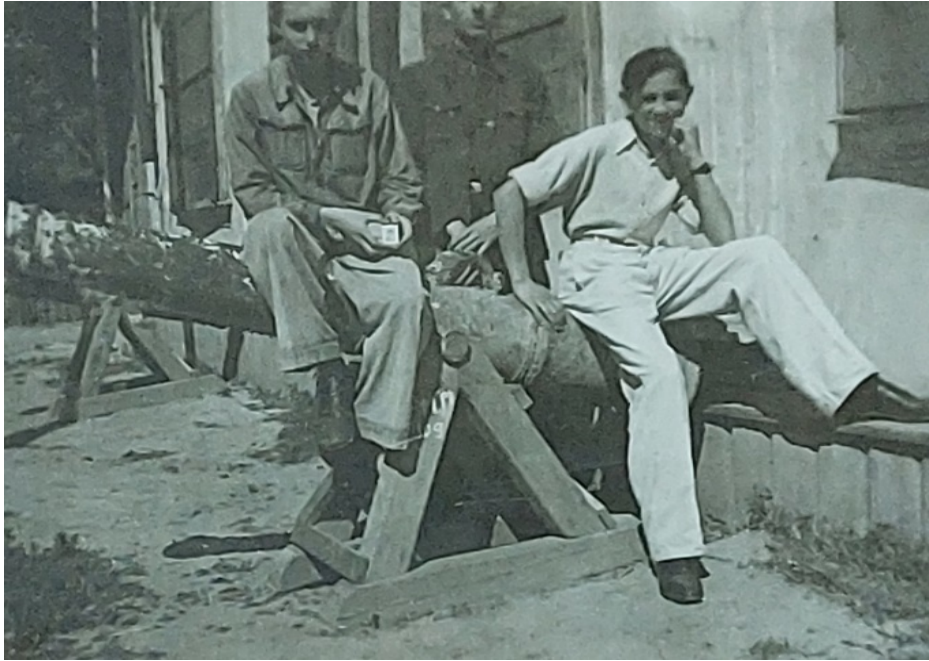

Рис.10. «Перед входом до мною заснованого Обласного Рівненського Музею. Стоять козацькі гармати, а на них сидить мій племінник Дорко Шумовський та нерозлучний мій друг і мій працівник Олекса Чайка. Рівне»
(ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

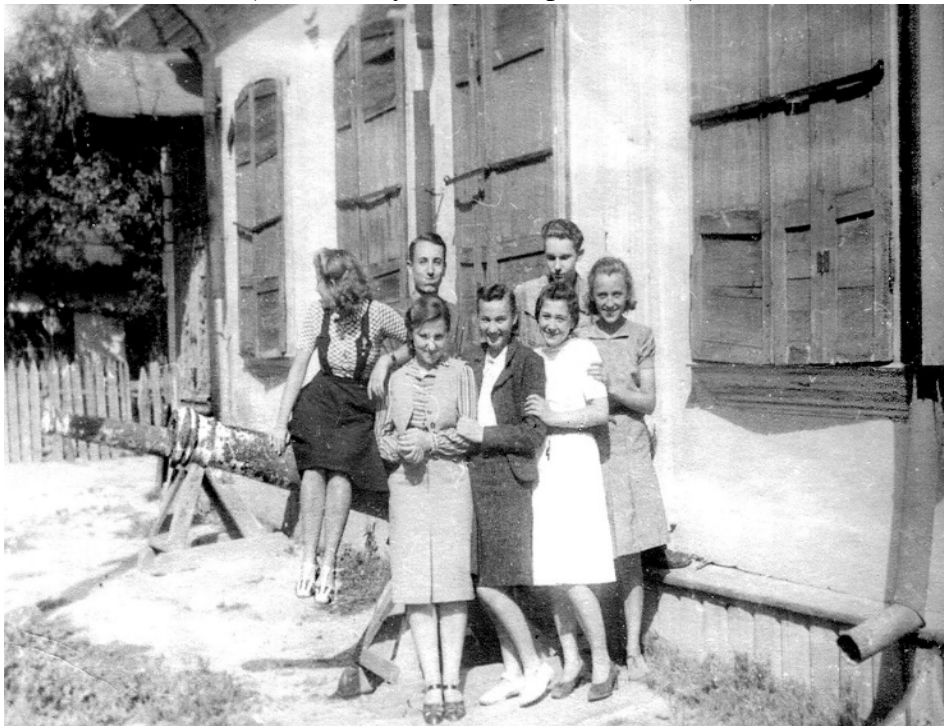

Рис. 11. Працівники Рівненського музею. На другому плані зображена козацька гармата, м. Рівне, вул. Короленка, 6 (тепер майдан Незалежності), 1943 р.
(ДІКЗ м. Дубно, не зафоновано).

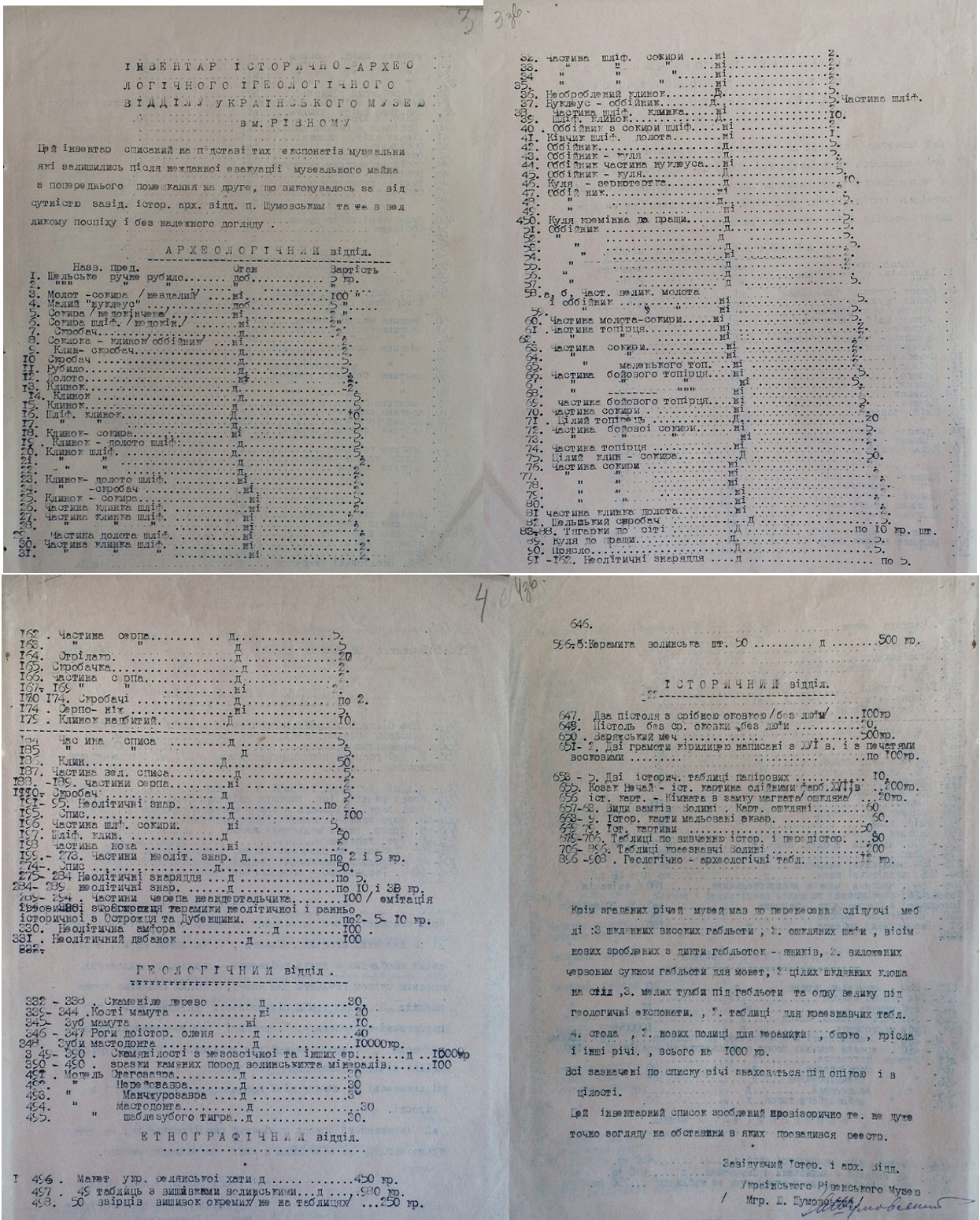

Рис. 12, 13, 14, 15. «Інвентар історико-археологічного і геологічного відділу Українського музею в м. Рівному». (ДАРО, Ф. Р-33. Оп. 1. Спр. 9.)

Додаток 4

Ілюстративний матеріали до підрозділу 2.4. Етнографічна колекція вишивок Ю. Шумовського: історична доля і національно-культурна цінність.

Таблиця 1

О П И С

Українських вишивок /взірців/ з власної збірки Др. Проф. Юрія Шумовського, бувшого директора Українського Обласного Рівненського Музею в Рівному.*

№	Місце і час знайдення вишивки	Вік	Загальна характеристика
1.	Село Завізов, пов. Здовбунів, Волинь 1935р. <i>с. Завізів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XIX-XX	Частина рушника. Робота хрестиком. Чорні і червоні фарби. Маленькі, невеличкі троянди, дещо згеометризовані форми. Формат взірця 13 на 16 см. Матеріал – полотно.
2.	С. Завізов, 1935 р. <i>с. Завізів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Частина вишивки з жіночого рукава. Робота хрестиком. Чорні і червоні фарби. Чудові великі троянди з гіляками і бутонами, рідко розкидані по верхній частині рукава. Формат – 14 X 19 см. Перкаль
3.	Село Симонов, пов. Рівне, Волинь 1937 р. <i>с. Симонів Гоцанський район Рівненська область</i>	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні фарби. Великі і малі квіти з широкими листками шипшини. Між ними фантастичні квіти наддніпрянських мотивів з XVI-XVII ст. Полотно льняне. Формат – 14 X 20 см.
4.	Село Вілігори, пов. Здовбунів, Волинь 1934 р. <i>с. Валігури (до 2009 року – Валігори) Кременський район Тернопільська область</i>	XX	Жіночий цілий рукав. Робота хрестиками. Чорні червоні і сірі кольори. Зверху рукав оздоблюють великі троянди не натуральної форми з широким густим листям. Далі, до низу спадають гілки. Манжет вишитий цілком іншими квітами в червоному, та сіро-блакитному кольорі. Формат 50 x 25 см. Тонке біле полотно.
5.	Село Вірля, пов. Крем'янець /біля Почаєва/. 1938 р. <i>с. Вірля (до 1933 року Урля) Баранівський район Житомирська область</i>	XIX	Пазуха із чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні кольори. Останній кольор перевищає в згеометризованих квітах на вподобу зірок чи рисунків інею, морозу.. Розмір 26 x 8 см. Конопляне полотно.
6.	Село Вербка, пов. Ковель 1936 р. <i>с. Вербка Володимир-Волинський район Волинська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками. Чорні, жовті і червоні кольори, остан. перевищає. Геометричний орнамент – зірки розложені в шахматному порядку. Вплив західний, галицький в кольорах а в орнаментатії – північний. Розмір 24 x 9 см. Грубе полотно.
7.	Село Любитов, пов. Ковель 1936 р. <i>с. Любитів Ковельський район Волинська область</i>	XVIII	Манжет до сорочки старого чоловіка. Темні чорні і червоні кольори. Геометризований стиль трьохкутників і чотирикутників. Вплив північно-східний. Тонке льняне полотно. Розмір 16 x 4 см. Хрестиками.
8.	с. Степань, пов. Сарни, Рів. Полісся 1935 р. <i>с. Степань Сарненський район Рівненська область</i>	XX	Частина пазухи чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори, хрестиками. Стиль згеометризованих хрестів з оздобами. Взірць занесений з Полтавщини, з Лохвицького району. Перкаль. Розмір 14 x 8 см.
9.	С. Завізов, пов. Здовбунів 1935 <i>с. Завізів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні кольори. Рослинний мотив. Полотно, розмір – 33 x 5 см. Місцеве походження взірця.
10.	С. Жорнів, пов. Дубно 1932 р. <i>с. Жорнів Дубенський район Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні кольори. Рослинний мотив квітів, лісових дзвіночків /кампанул/ і тварин у формі ніби жуків. Місцевий мотив, грубе полотно. Розмір – 32 x 5 см.
11.	Село Розважже, пов. Острів, 1938 р.	XIX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Рослинний мотив східного походження. Стиль стародавній з

	<i>с. Розваж Острозький район Рівненська область</i>		XVI ст. Полотно. Розмір – 35 x 6 см.
12.	Село Городок, пов. Рівне, 1935 р. <i>с. Городок Рівненський район Рівненська область</i>	XX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, згеометризований. Полотно, розмір – 33 x 7 см.
13.	Село Деражно, пов. Рівне, 1936 р. <i>с. Деражне Костопільський район Рівненська область</i>	XX	Рукав жіночої сорочки. Хрестиками, більш червоного ніж чорного кольору. Рослинний згеометризований мотив. Полотно, розмір – 38 x 18 см.
14.	Село Сатієв, пов. Рівне, 1937 р. <i>с. Сатіїв Дубенський район Рівненська області</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив польових маків і васильків з галузками і листям. Бічні ланцюжки зложені з дрібненьких рож. Полотно, розмір – 24 x 18 см.
15.	Село Княгинин пов. Дубно /біля Варкович/ <i>с. Княгинин (до 2008 року – Княгинине) Дубенський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні кольори переважають червоні. Рослинний мотив, чудових чорних троянд та інші квіти. Стиль місцевого характеру. Полотно, розмір – 22 x 9 см.
16.	Село Дуліби Пов. Рівне <i>с. Дуліби Гоцанський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, фантастичних квітів. Стиль – вплив східний. Полотно, розмір – 24 x 18 см.
17.	Село Понебіль пов. Рівне <i>с. Понебель Рівненський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Рослинний мотив. Полотно, розмір 26 x 6 см.
18.	Село Велика Глуша пов. Сарни <i>с. Велика Глуша Любешівський район Волинська область</i>	XX	Частина рушника. Хрестиками, переважає червоний колір над чорним. Згеометризований рослинний мотив дубових листків і квітів. Вплив східно-північний. Полотно, розмір – 23 x 9 см.
19.	Село Листвин Пов. Дубно <i>с. Листвин Дубенський район Рівненська область</i>	XX	Частина пазухи чоловічої сорочки. Хрестиками. Чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, квітів і лісових орхів. Полотно, розмір – 16 x 11 см.
20.	Село Острожець пов. Дубно <i>с. Острожець Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Згеометризований рослинний мотив. Полотно, розмір – 20 x 8 см.
21.	Село Гульча пов. Здовбунів <i>с. Гільча Здолбунівський район Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, хмелю сполученого з жолудями. Полотно, розмір – 17 x 13 см. Мотив походить з XVII ст. з народного культу про Богдана Хмельницького.
22.	Село Могиляни Пов. Остріг <i>с. Могиляки Острозький район Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, червоний колір переважає чорний. Рослинний мотив польових квітів. Полотно, розмір – 20 x 9 см. Взіреть з дитячої сорочки або хлопця до 18 років
23.	Село Кобильня пов. Корець <i>с. Весняне (первісна назва Кобильня) Корецький район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Рослинний мотив. Полотно, грубе, розмір – 25 x 10 см.
24.	Село Старий Почаїв пов. Кремянець 1933 <i>с. Старий Почаїв Кременецький район Тернопільська область</i>	XIX	Манжет жіночого рукава. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний згеометризований мотив місцевого походження. Полотно, розмір – 15 x 7
25.	Село Постійно	XIX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні

	пов. Костополь 1937 <i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>		кольори. Рослинний мотив північно-східного впливу. Полотно, розмір – 35 x 4.
26.	Околиці Домбровиці Полісся 1937 <i>м. Дубровиця</i> <i>Дубровицький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками. Згеометризований рослинний мотив ягід у формі малесеньких хрестиків. Мотив дуже старий походить з доісторичних часів. Полотно, розмір – 35 x 4 см. Чорні і червоні кольори.
27.	Село Олибів пов. Рівне 1936 <i>с. Олибів</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет жіночого рукава. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Згеометризований рослинний мотив східного впливу. Полотно, розмір 8 x 23 см.
28.	Село Стубло пов. Здовбунів 1938 <i>с. Стеблівка</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина манжету жіночого рукава. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометризований мотив хрестиками. Східно-візантійський вплив. Полотно, розмір 9 x 4 см.
29.	Село Воротнів пов. Луцьк 1931 <i>с. Воротнів</i> <i>Луцький район</i> <i>Волинська області</i>	XIX	Частина коміра чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричний мотив північно-західного впливу. Полотно, розмір 18 x 3см.
30.	Село Мощаниця пов. Дубно 1934 <i>с. Мощаниця</i> <i>Острозький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Жіночий рукав. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив рож та дубових гілок з жолудями. Полотно, розмір 56 x 22 см.
31.	Село Святе пов. Рівне 1936 <i>с. Святе</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина пазухи чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричні мотиви східного впливу. Полотно, розмір 13 x 10 см.
32.	Село Пересопниця пов. Рівне 1936 <i>с. Пересопниця</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина декоративного рушника. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометризовані рослинні мотиви з часів вікінгів IX-X ст. Полотно, розмір 20 x 5 см.
33.	” ”	”	” ” ” Розмір – 25 x 9 см.
34.	Село Смордва пов. Дубно 1936 <i>с. Смордва</i> <i>Млинівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Оздаба жіночого рукава. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив польових квітів. Перкаль, розмір 30 x 7 см.
35.	Село Клевань пов. Рівне 1937 <i>смт. Клевань</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Чоловіча пазуха сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Мотив рослинний. Грубе полотно. розмір – 25 x 8 см.
36.	Село Бугрин пов. Рівне 1942 <i>с. Бугрин</i> <i>Гоцанський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинні мотиви. Полотно, розмір – 23 x 9.
37.	Село Злазно пов. Костополь 1931 <i>с. Злазне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив. Полотно, розмір – 23
38.	М. Степань пов. Рівне <i>смт. Степань Сарненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Геометричні мотиви східного походження. Грубе полотно, розмір 23 x 19 см.
39.	<i>с. Вишнівець</i> пов. Крем'янець, 1935 <i>смт. Вишнівець, до 1939 року Вишнівець</i> <i>Збаразький район</i> <i>Тернопільська</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, якогось шляхтича. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричний мотив візантійсько-східного стилю і походження з XV-XVII віку. Полотно, розмір 23 x 7 см.

	<i>область</i>		
40.	Гуцульщина-Галиччина 1937 <i>Південно-східна частина Українських Карпат</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. П'ять кольорів, згеометризований мотив. Робота т. зв. способом «Мороз», подібним до «гладі». Вплив мотиву східний, полотно, вовняні нитки, розмір 20 x 9 см.
41.	Заліщики – Галиччина 1937 <i>м. Заліщики Заліщицький район Тернопільська область</i>	XX	Манжет до рукава. П'ять кольорів. Геометричний мотив «морозом». Вплив східний, полотно, вовняні нитки, розмір 15 x 15 см.
42.	” ”	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Робота півхрестиком, килимова. Орнамент геометричний, чотири кольори. Полотно, розмір 23 x 9 см.
43.	Прикарпатська Україна 1937 <i>Івано-Франківська Львівська області</i>	XX	Частина чоловічої пазухи з сорочки. Шість кольорів. Хрестиками, геометричний архаїчний мотив. впливу східного. Полотно, робота килимова, розмір 10 х.
44./45.	Околиці Домбровиці Полісся 1936 р. <i>м. Дубровиця Дубровицький район Рівненська область</i>	XIX	Оздаба рукав жіночої сорочки. Робота «заволокою». Червоні, блакитні і білі кольори. Стиль геометричний, полотно, розмір – № 44 -18 x 20; № 45 - 18 x 16
46.	Село Бачаниця Пов. Рівне, 1930 р. <i>с. Бочаниця Гоцанський район Рівненська область</i>	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинні мотиви квітів з гетьманських часів з Полтавщини. Полотно, розмір 25 x 20
47.	Село Рокитно пов. Ковель 1938 р. <i>с.мт. Рокитно Рокитнівський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинний геометричний мотив. Полотно, розмір – 10 x 19 см.
48.	Село Четвертня пов. Луцький 1936 р. <i>с. Четвертня Маневицький район Волинська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинні мотиви на полотні /білі кольори/ розмір – 18 x 9 см.
49.	М. Чернавчиці пов. Брест Літовський 1939 р. <i>м. Чернавчиці Брестська область Білорусія</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинний згеометризований мотив. Полотно, розмір – 20 x 9 см.
50.	Прикарпатська Україна 1944 <i>Івано-Франківська, Львівська області</i>	XVIII	Частина декоративного рушника. П'ять кольорів. Півхрестиками килимова робота. Мотив рослинно-тваринний архаїчної форми, походження з доісторичних часів. Полотно і вовняні нитки, розмір – 8 x 8 см.
51.	Заліщики Галиччина 1944 р. <i>м. Заліщики Заліщицький район Тернопільська області</i>	XX	Манжет рукава. П'ять кольорів, хрестиками. Геометричний мотив, полотно, розмір 18 x 9 см.
52.	Гуцульщина 1944 р. <i>Південно-східна частина Українських Карпат</i>	XIX	Комір жупана. П'ять кольорів. Робота двохстороння /спеціальний спосіб/. Полотно, розмір 25 x 4 см.
53.	Прикарпатська Україна 1944 <i>Івано-Франківська, Львівська області</i>	XIX	Частина пазухи чоловічої сорочки. Килимова робота в чорних кольорах на полотні, розмір – 32 х.
54.	Село Вірля пов. Кремянець 1935 р. <i>с. Вірля (до 1933 року Урля) Баранівського району Житомирської області</i>	XIX	Комір жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинні мотиви, розмір 28 x 7, по
55.	Село Цурков <i>с. Цурків Здолбунівський район Рівненська область</i>	XIX	Комір сорочки. Чорні і червоні кольори
56.	Село Сторожів Пов. Корець 1935 <i>с. Сторожів Корецький район Рівненська область</i>	XX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори. Хрестиком, геометриз. мотив, полотно. розмір – 22 x 4 см

57.	Село Боремель пов. Луцьк, 1934 <i>с. Боремель</i> <i>Демидівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, рослинний мотив, полотно, розмір 26 x 9
58.	Село Городок пов. Рівне <i>с. Городок</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Взірці ажурного вишивання. Вплив полтавський з домішкою способу шиття – «морозом», геометричні мотиви.
59.	„	„	„
60.	„	„	„
61.	„	„	„
62.	„	„	„
63.	„	„	„
64.	м. Сарни, Полісся 1937 <i>м. Сарни</i> <i>Сарненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника. Чорні кольори. Шиття низунне заволокою. Геометричні мотиви, полотно, розмір 38 x 8 см.
65.	Домбровиця, Полісся 1937 <i>м. Дубровиця</i> <i>Дубровицький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника заволокою. Червоні і білі кольори, геометричний мотив, полотно, розмір 36 x 6 см.
66.	с. Рафаловка пов. Сарни 1934 <i>с.мт. Рафалівка</i> <i>Володимирецький район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Частина рушника. Червоні і білі кольори, стиль і мотив геометричний, заволокою. Вплив північний, розмір 23 x 5 см, полотно.
67.	Село Ступно пов. Дубно, 1936 р. <i>с. Ступно</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина рукава жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Мотив рослинний, хрестиками, полотно, розмір 27 x 20 см.
68.	Село Постійно Костопольщина, 1937 р. <i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет рукава, чорні і червоні кольори, хрестиками, геометричний мотив, полотно, розмір – 17 x 4 см. Східний вплив.
69.	Село Злазно Костопольщина 1935 <i>с. Злазне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина пазухи чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, геометричні мотиви, східний стиль, полотно, розмір – 12 x 8 см.
70.	Село Постійно Костопольщина, 1937 р. <i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина комірця. Чорні і червоні кольори, хрестиками, геометр. стиль. місцевого походження, полотно, розмір – 11 x 1 см.
71.	Село Ставок Костопольщина 1937 <i>с. Ставок</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина рушника. Червоні і сині кольори. Хрестиками, геометриз. мотив східного впливу /старовинний/ – з XIII-XIV ст.. Грубе полотно, розм. – 20 x 12 см.
72.	Камінь Каширск пов. Ковель 1936 <i>м. Камінь-Каширський</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками. Геометр. стиль. Вплив північно-східний, полотно, розм. – 32 x 5 см.
73.	Село Верба, пов. Ковель 1937 <i>с. Верба,</i> <i>Володимир-Волинський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори, хрестиками геометр. мотив східного впливу, полотно, розмір 38 x 4 см.
74.	Село Ставок пов. Костопіль 1937 <i>с. Ставок</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Манжет рукава жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, полотно, розмір – 18 x 3 Стиль і мотив місцевий.
75.	Село Деражно Костопольщина, 1936	XX	Частина комірця жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, геометричний стиль.

	<i>с. Деражне Костопільський район Рівненська область</i>		
76.	Село Кунин пов. Здовбунів 1936 <i>с. Кунин Здолбунівський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори, хрестиками. Рослинний мотив – рожі. Полотно, розмір 22 x 18 см.
77.	Село Острожець пов. Дубно 1932 <i>с. Острожець Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, рослинний мотив – рож, полотно, розм. – 22 x 14 см.
78.	Село Велика Глуша пов. Костополь <i>с. Велика Глуша Любешівський район Волинська область</i>	XIX	Частина рушника. Чорні, червоні і білі кольори. Роблено заволокою, геометриз. стиль, полотно, розмір – 12 x 9 см.
79.	Село Степань пов. Костополь 1936 <i>смт. Степань Сарненський район Рівненська область</i>	XIX	Манжет рукава. Червоні чорні і білі кольори, заволокою роблено, геометричн. стиль, полотно, розмір – 16 x 3 см.
80.	Село Велика Глуша пов. Костополь 1936 <i>с. Велика Глуша Любешівський район Волинська область</i>	XIX	Частина рушника. Червоні і сині кольори. Робота низинним шиттям, геометричн. стиль. Північний вплив, полотно, розмір 9 x 23
81.	Село Домбровиця пов. Сарни 1936 <i>м. Дубровиця Дубровицький район Рівненська область</i>	XX	Частина рушника. Червоні і білі кольори. Роблено заволокою, геометрич. стиль, полотно, розмір – 20 x 8
82.	” ”	XIX	Манжет сорочки жіночої, червоні і білі кольори, Заволіка, геометр. стиль, полотно, розмір – 18 x 4 см.
83.	Село ” ”	XIX	Частина рушника, червоні і чорні кольори, Заволіка, геометр. стиль, полотно, розмір 12 x 8 см.
84.	село Кургани пов. Здовбунів 1936 <i>с. Кургани Острозький район Рівненська область</i>	XVIII	Частина манжета рукава, червоні і сині кольори, заволока, полотно, розмір 6 x 3 см.
85.	Село Степань пов. Костополь <i>смт. Степань Сарненський район Рівненська область</i>	XX	Оздаба рукава жіночої сорочки. Червоні і білі фарби, геометрич. стиль, заволока, полотно, розмір – 12 x 8 см.
86.	Село Михалківці пов. Здовбунів 1931 р. <i>с. Михалківці Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Манжет чоловічого рукава. Червоні і чорні кольори, хрестиками, геометричний стиль східного впливу, полотно, розмір 18 x 3 см.
87.	Село Студянка пов. Кремянець 1937 <i>с. Студянка Дубенський район Рівненська область</i>	XX	Частина комірця чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, вишивання – «гладдю», полотно, розмір – 19 x 3
88.	Село Завізов пов. Здовбунів 1931 <i>с. Завізов (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Манжет жіночої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, полотно, розмір 18 x
89.	Село Олибів пов. Рівне 1934 <i>с. Олибів Дубенський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками і півхрестиками, геометр. стиль, полотно, розмір – 23 x 16
90.	Село Гульча пов. Здовбунів 1935 <i>с. Гільча Здолбунівський район Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори/хрестиками, геометр. стиль, полотно, розмір – 25 x 4 см.
91.	Село Стожок пов. Кремянець 1936 <i>с. Стіжок</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, стиль геометр., квіти, східний вплив, полотно розм. 17 x 3 см

	<i>Шумський район Тернопільська область</i>		
92.	Село Пянке пов. Дубно 1933 <i>с. Пянке Млинівський район Рівненська область</i>	XX	Частина манжети чорні і червоні кольори. Жалібна сорочка і орнамент. Геометр. орнамент зірок. Місцеве походження, полотно, розмір 11 x 3 см.
93.	Село Миколаївка пов. Кремянець 1936 <i>с. Миколаївка Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Частина пазухи чоловічої сорочки, три кольори, геометр. стиль, Південний вплив стародавнього світу, хрестиками, полотно, розмір 10 x 6 см.
94.	Село Бочаниця пов. Здовбунів, 1932 <i>с. Бочаниця Гоцанський район Рівненська область</i>	XIX	Частина комірця чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори. Геометр. орнамент, місцевого походження, хрестиками, полотно, розмір – 17 x 3
95.	Село Обарів пов. Рівне 1942 <i>с. Обарів Рівненський район Рівненська область</i>	XX	Манжет чоловічої сорочки. Сірі і червоні кольори, геометр. стиль, місцевого походження, заволіка, полотно, розм. 19 x 4 см.
96.	Село Мілятин пов. Здовбунів 1933 <i>с. Мілятин Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Заволіка. Манжет рукава, чорні і червоні кольори, геометр. орнамент, хрестиками, місцевий характер, полотно, розм. 18 x 3
97.	Село Деражно пов. Костополь, 1937 <i>с. Деражне Костопільський район Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки з коміром, роблена заволокою, хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний геометр. мотив, полотно, розмір 20 x 6 см.
98.	Село Конюшки пов. Дубно, 1936 <i>с. Квітневе (колишня назва Конюшки) Дубенський район Рівненська область</i>	XX	Частина рукава /манжет/, чорні і червоні кольори, роблено гладдю і хрестиками, геометр. орнамент, перкаль, розм. 4 x 8 см.
99.	Ковельщина, 1938 <i>Ковельський район</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки чорні і червоні кольори, півхрестиком і хрестиком геометр. і рослинний мотив, полотно, розмір 18 x 10 Місцевий орнамент
100.	Село Михайлківці пов. Здовбунів, 1931 <i>с. Михалківці Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, геометр. орнамент місцевого походження, робота хрестиками, полотно, розмір – 17 x 5 см.
101/102	Село Чорториськ пов. Луцьк <i>с. Старий Чорториськ Маневицький район Волинська область</i>	XIX	Жіночий рукав з манжетом, чорні і червоні кольори, робота «морозом», дзюркоаважурне шитте, геометр. орнамент, полотно, розмір 22 x 15 см.
103.	Село Чорториськ пов. Луцьк, 1937 <i>с. Старий Чорториськ Маневицький район Волинська область</i>	XIX	Манжет рукава жіночої сорочки. Сірі, білі, червоні кольори. Робота «морозом», геометр. стиль, полотно, розмір – 19 x 4 см.
104./10 5.	Село Пульмно пов. Володимир-Волинський <i>с. Пульмо Шацький район Волинська область</i>	XIX	Рукав жіночої сорочки з манжетом. Чорні і червоні кольори, хрестиками, геометр. і рослинний мотив, полотно, розмір – 22 x 17 см
106.	Село Чорториськ пов. Луцьк 1937 <i>с. Старий Чорториськ Маневицький район Волинська область</i>	XIX	Манжет рукава жіночої сорочки. Чорні, білі і червоні кольори, робота «морозом», – гладдю, полотно, геометр. мотив, розм. 16 x 4 см
107.	Село Дуків пов. Здовбунів, 1935 <i>с. Жуків Славуцький район Хмельницька область</i>	XIX	Частина чоловічої пазухи, чорні і червоні кольори. Згеометризовані квіти немов зірки. Робота хрестиками на полотні, розмір 6 x 7

108.	Село Воротнів пов. Луцьк, 1933 <i>с. Воротнів</i> <i>Луцький район</i> <i>Волинська область</i>	XX	Частина оздоби з рушника. Чорні і червоні кольори. Тканина, гафт звичайний, геометр. мотив, полотно, розмір – 15 x 2 см.
109.	Село Яринівка пов. Костополь, 1934 <i>с. Яринівка</i> <i>Березнівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Оздаба полотняного рушника. чорні і темно-червоні кольори, робота «гладю», геометр. стиль, розмір – 17 x 6 см.
110.	Село Липа пов. Дубно, 1935 <i>с. Липа</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника тканого в червоних і чорних кольорах в паски розмір – 12 x 2 см.
111.	Ракітно пов. Ковель, 1938 <i>с. Рокитне</i> <i>Рокитнівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Оздаба тканого рушника, чорні, білі і сині кольори. Жалібний рушник та до образів /покривання гробу, тощо/. Стародавній мотив геометричний, вплив східній. Полотно, розмір 15 x 7 см.
112.	м. Любомль пов. Ковель 1937 <i>м. Любомль</i> <i>Любомльський район</i> <i>Волинська область</i>	XVIII	Частина рушника тканого на полотні, червоними, синіми, білими, жовтими нитками та зеленими. Частина вишита півхрестиками. Рушник для обрядових потреб святкових і весільних. Геометрич. орнамент, розм. 7 x 9 см.
113.	Село Нараїв пов. Дубно 1935 <i>с. Нараїв</i> <i>Бережанський район</i> <i>Тернопільська область</i>	XIX	Частина скатертини тканної з грубого полотна. Червоні, сині і білі кольори в паски розмір 15 x 4 см.
114.	Село Симонов пов. Рівне <i>с. Симонів</i> <i>Гоцанський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Оздаба рушника. Геометричний киевський орнамент змодернізований у кольорах – червоних, чорних, жовтих, і зелених. полотно, розмір – 22 x 5 см.
115.	Село Підкамілля біля Почаєва 1934 <i>снт. Підкамінь</i> <i>Бродівський район</i> <i>Львівська область</i>	XIX	Частина тканого і вишиваного рушника. Геометричний орнамент, жовтого, синього, коричн. кольору розмір – 7 x 3 см.
116.	Село Городок пов. Рівне 1944 <i>с. Городок</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Тканий і вишитий рушник, червоні, сині, жовті кольори, геометр. стиль, полотно, роз. 15 x 2 см.
117.	Село Липа пов. Дубно, 1936 <i>с. Липа</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Взірці тканих килимів в різнокольорові паси, вовняні.
118.			
119.			
120.			
121.			
122.			
123.	Село Лопатин Полісся, 1936 <i>снт. Лопатин</i> <i>Радехівський район</i> <i>Львівська область</i>	XIX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, рослинний мотив, полотно, розмір – 25 x 5 см.
124.	Село Старі Коні Полісся, 1936 <i>Городище в с. Нобель є залишком поселення</i> <i>с. Старі Коні</i> <i>Зарічненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника. Роб. хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричний мотив місцевого походження, розмір – 20 x 5 см., полотно.
125.	Село Острів пов. Дубно 1937 <i>с. Острів</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет сорочки, хрестиками, чорні і червоні кольори, геометрич. мотив місцевого характеру, полотно, розмір – 18 x 3 см
126.	Село Пляшева пов. Дубно, 1934 <i>с. Пляшева</i> <i>Радивилівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет сорочки, хрестиками, геометричний мотив, чорні і червоні кольори, місцеве походження орнаменту, полотно, розмір – 17 x 4 см.

127.	Село Білшов пов. Рівне 1935 <i>с. Білів</i> Рівненський район Рівненська область	XIX	Комір жіночої сорочки, хрестиками, чорні і червоні кольори, рослинні мотиви, місцевий орнамент, розмір 20 x 18 см.
128.	Село Сатіїв пов. Рівне <i>с. Сатіїв</i> Дубенський район Рівненська область	XIX	Комір сорочки, хрестиками, рослинний мотив, чорні і червоні кольори, місцевий орнамент, розмір – 33 x 3 см.
129.	Село Голоби пов. Ковель, 1937 <i>смт. Голоби</i> Ковельський район Волинська область	XIX	Комір сорочки, хрестиками, геометричний орнамент північно східного впливу, розмір 35 x 5 см.
130.	Село Уховецьк пов. Ковель 1937 <i>с. Уховецьк</i> Ковельський район Волинська область	XIX	Комірець дитячої сорочки. Хрестиками роблений, геометричний мотив місцевого походження, розмір 13 x 2 см.
131.	Галичина 1938 <i>Львівська</i> <i>Івано-Франківська</i> Тернопільська Області	XIX	Манжет, оригінальна робота, сині і червоні кольори. розмір – 18 x 4 см.
132./ 133.	Гуцульщина 1938 <i>Південно-східна</i> частина <i>Українських Карпат</i>	XIX	Коміри жупана, оригінальна робота місцевого характеру Геометричний мотив східно-південного впливу /Балкани/. розмір – 35 x 5 см.
134.	Село Копитків пов. Здолбунів, 1936 <i>с. Копитків</i> Корецький район Рівненська область	XIX	Взірець роботи хрестиками, чорні і червоні кольори, рослин. мотив, розмір – 18 x 6 см.
135.	Село Колки пов. Луцьк, 1937 <i>с. Колки</i> Маневицький район Волинська область	XIX	Частина коміра, рослинні мотиви, хрестиками, чорні і червоні кольори, орнамент місцевого характеру. розмір – 18 x 4 см.
136.	м. Сарни 1943 <i>м. Сарни</i> Рівненська область	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Рослинний мотив, чорні і червоні кольори, полотно, розмір – 16 x 7 см.
137.	Село Перевередів пов. Дубно <i>с. Перевередів</i> Млинівський район Рівненська область	XIX	Манжет сорочки, рослин. орнамент, чорні і червоні кольори розм. 18 x 3 см.
138.	Село Загайці пов. Крем'янець, 1936 <i>с. Загайці</i> Підгасцький район Тернопільська область	XIX	Частина рукава жіночої сорочки, рослин. мотив, чорні і червоні та жовті кольори, хрестиками, місцевий орнамент, розмір – 24 x 17
139.	Село Боремель пов. Луцьк, 1933 <i>с. Боремель</i> Демидівський район Рівненська область	XIX	Частина рушника, хрестиками, геометричний і рослинний мотив, червоні, сині і чорні кольори, північний вплив, розмір – 38 x 13 см.
140.	Село Басів Кут пов. Рівне, 1943 <i>м. Рівне</i> Рівненська область	XIX	Частина рушника, хрестиками, геометрич. мотив, чорні і червоні кольори, півн. вплив, розмір – 17 x 4 см.
141.	Село Деражно пов. Рівне, 1934 <i>с. Деражно</i> Костопільський район Рівненська область	XIX	Частина рушника, хрестиками, геометр. мотив, жовті, червоні, чорні кольори. Місц. характр, розм. 23 x 12 см.
142.	Вишневець пов. Крем'янець 1937 <i>смт. Вишневець, до 1939</i> <i>року Вишневець</i> Збарзький район Тернопільська область	XIX	Пазуха, хрестиками, рослин. і геометр. мотив. Східний вплив. Чорні і червоні кольори, 16 x 4 см.
143.	Село Дермань пов. Здовбунів, 1936	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки, рослинний мотив місцевого походження, чорні і червоні кольори, полотно, 14 x 15 см.

	<i>с. Дермань Здолбунівський район Рівненська область</i>		
144.	Село Стубло пов. Здовбунів, 1934 <i>с. Стеблівка Здолбунівський район Рівненська область</i>	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки, рослинний згеометризований мотив, східного впливу, чорні і червоні кольори, 23 x 14 см.
145.	Село Бочаниця пов. Рівне, 1933 <i>с. Бочаниця Гоцанський район Рівненська область</i>	XX	Частина рушника, рослин. мотив хрестиками, чорні і червоні кольори, перкаль, 21 x 6 см.
146.	Село Завізов пов. Здовбунів, 1932 <i>с. Завізов (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XX	Частина рушника, рослинно-тваринний мотив хрестиками, місцевий характер / червоні і чорні фарби, 18 x 9 см.
147.	Село біля Божої Гори біля Почаєва, 1935 <i>Кременецький район Тернопільська область</i>	XIX	Частина рушника, рослинний мотив, хрестиками, червоні і чорні кольори, місцева орнаментация, 25 x 14 см.
148.	Село Варинуха пов. Корець, 1942 <i>хутір Воронуха Корецький район Рівненська область</i>	XVII	Пазуха чоловічої сорочки, рослинний мотив хрестиками, місцевого походження мотив, чорні, червоні і сині кольори, грубе полотно, 22 x 9 см.
149.	Село Свинюхи Пов. Ковель-Луцьк <i>с. Привітне Локачинський район Волинська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, рослин. мотив хрестиками, чорні і червоні кольори, місцевий орнамент, полотно, 22 x 15 см.
150.	Село Уховецьк пов. Ковель, 1937 <i>с. Уховецьк Ковельський район Волинська область</i>	XVIII	Частина жіночого рукава, рослинно-тваринний мотив, хрестиками, /рожі і бджоли/ 15 x 14 см.
151.	Село Мошаниця пов. Дубно, 1935 <i>с. Мошаниця Острозький район Рівненська область</i>	XVIII	Частина рукава жіночої сорочки. Рослинний мотив місцевого походження, хрестиком, 20 x 18 см.
152.	пов. Дубно 1935 <i>Дубенський район Рівненської області</i>		Місцеве походження, хрестиками, полотно, червоні і чорні кольори 25 x 18 см.
153.	Село Дорогостаї пов. Дубно, 1936 <i>с. Малі Дорогостаї Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки і комір. Рослинний мотив, червоні і чорні кольори, хрестиками, грубе полотно, місцевий орнамент, 12 x 20
154./15 5.	Село Козлин пов. Дубно, 1935 <i>с. Козлин Рівненський район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника, рослинний мотив місцевого походження, чорні і червоні кольори, хрестиками, 32 x 1 см.
156.	Село Княгинин пов. Луцьк, 1936 <i>с. Княгинин (до 2008 року – Княгинине) Дубенський район Рівненська область</i>	XVIII	Чоловіча пазуха, рослинний мотив, червоні і чорні кольори, хрестиками, 17 x 9 см.
157.	Село Могиляни пов. Здолбунів, 1932 <i>с. Могиляки Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника, рослинні мотиви, хрестиками, чорні і червоні кольори, 8 x 6 см.
158.	Село Вілігори пов. Здолбунів <i>с. Валигури (до 2019 року – Валигори) Кременський район Тернопільська область</i>	XVIII	Частина чоловічої пазухи, рослин. мотив, хрестиками, червоні і чорні кольори, схудний вплив, 17 x 5 см.
159.	Село Погоріліці пов. Дубно, 1935 <i>с. Привільне Дубенський район</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, рослин. мотив, хрестиками червоні і чорні кольори, місцевий орнамент, 20 x 6 см.

	<i>Рівненська область</i>		
160.	Село Олександрія пов. Рівне 1935 <i>с. Олександрія</i> <i>Рівненський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, рослин. мотив, хрестиками, місцев. характер, чорні і червоні кольори, 22 x 7 см.
161.	Село Горбаків пов. Рівне 1937 <i>с. Горбаків</i> <i>Гоцанський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника, росли. мотив, хрестик. чорні і червоні кольори, 23 x 9 см.
162./163.	М. Остріг <i>м. Остріг</i> <i>Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха і комір чоловічої сорочки, рослин. геометричний мотив, в жалібних кольорах, вплив північно-східний, 36 x 15 см.
164.	Камінь Каширськ <i>м. Камінь-Каширський</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Частина рушника, геометр. мотив місцевого походження, хрестиками, червоні і чорні кольори, 30 x 7 см.
165.	Село Коростова пов. Здолбунів 1936 <i>с. Українка</i> <i>Острозький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника, хрестиками і гладдю, геометр. мотив місцевого походження, 24 x 7 см.
166.	Село Пелча пов. Дубно 1936 <i>с. Повча</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет сорочки, геометр. мотив хрестиками, червоні і чорні кольори, місцеві характер /мотив з часів кріпацтва/ полотно, 15 x 3
167.	Село Вірля пов. Кремянець <i>с. Вірля (до 1933 року Урля)</i> <i>Баранівський район Житомирська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, геометр. мотив, півхрестиками, оригінальна робота місцевого характеру, 23 x 4 см.
168.	Село Деражно пов. Рівне <i>с. Деражне, Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника /тканина і вишивка/ в трьох кольорах, геом. мотив, 12 x 8 см.
169.	Ковельщина 1937 <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Комірець чоловічої сорочки, півхрестиками, червоні і чорні кольори, геометр. орнамент, місцевого походження, 12 x 3 см.
170.	М. Маціїв Ковельщина <i>сmt. Луків (Мацеїв до 1946 року)</i> <i>Турійський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Частина рушника тканного і вишитого, двохстороння робота, геометр. мотив, чорні і сині кольори, 8 x 10 см.
171.	Село Городок Рівненщина <i>с. Городок</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Частина рушника, геометр. мотив, півхрестиком, чорні кольори, 9 x 3 см.
172.	м. Острожець пов. Дубно <i>с. Острожець, Млинівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина тканного і вишив. рушника в трьох темних кольорах, геометр. мот. 15 x 5 см.
173.	Ковельщина <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Частина ткан. і виш. рушника, геометр. орнамент в чотирьох кольорах 12 x 8, місцевого походження.
174.	М. Остріг <i>м. Остріг</i> <i>Острозький район Рівненська область</i>	XX	Модерні взірці, хрестиком, геометр. орнамент в чорні і червоні фарби, мотиви старі але змодернізовані.
175.			
176.			
177.			
178.			
179.			
180.	Домбровиця Полісся <i>м. Дубровиця</i> <i>Дубровицький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушників, робота заволокою, двохсторонне шиття, геометр. орнамент, червоні і білі кольори, місцевий характер.
181.			
182.			
183.	Рівненщина <i>Рівненська область</i>	XX	Модерні взірці двохстороннього шиття занизуванням та гладдю на грубому сірому полотні, геометр. орнамент, червоні кольори з домішкою білого і чорного кольору.
184.			
185.			

186.			
187.			
188.			
189.	Село Ступно	XVIII	Тканини – стірки та рушники в пасясті і геометр. орнаменти
190.	пов. Дубно		червоного кольору з домішкою блакитного і чорного,
191.	<i>с. Ступно Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>		місцевий характер.
192.	Село Степань Костополющина	XIX	Частина рушника Вишивання хрестиками, геометр. орнамент
	<i>сmt. Степань Сарненський район</i> <i>Рівненська область</i>		в червоні та сині кольори на грубому полотні, північний
			вплив, 36 x 14 см.
193.	” ”	XIX	” ” ” 40 x 4 см.
194.	Село Злинець	XIX	Комір чоловічої сорочки, хрестиками, геометр. орнамент,
	пов. Дубно		місц. характер, чорні і червоні кольори, 27 x 3 см.
	<i>с. Злинець (до 2008 – Злинці),</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>		
195.	Село Велика Глуша	XVIII	Комір чоловічої сорочки, хрестиками, місц. походження, чорні
	Костополющина		і червоні кольори. 23 x
	<i>с. Велика Глуша</i> <i>Любецький район Волинська</i> <i>область</i>		
196.	Село Старі Коні	XIX	Манжет жіночої сорочки, хрестиками, геометр, мотив, місц.
	Полісся		походження, червоні і чорні кол. 20 x 5 см.
	<i>Городище в с. Нобель є залишком</i> <i>поселення с. Старі Коні</i> <i>Зарічненський район Рівненська</i> <i>область</i>		
197.	Село Здовбиця	XX	Манжет дівочої сорочки, хрестиками і півхрестиками,
	пов. Здовбунів		геометр. місцевий орнамент, перкаль, 14 x 3 см., чорні і
	<i>с. Здовбиця Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>		червоні кольори.
198.	1933 р. с. Постійно	XVIII	Част. пазухи чол. сорочки, робота хрестиком. Геометр. місцев.
	пов. Костополю		орнам. Чорне і черв. кол. 8 x 4. Полотно грубе.
	<i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>		
199.	1933 р. с. Загайці	XIX ст.	Манжет дит. сорочки. Роб. хрест. Черв. і чорні кол. Геометр.
	пов. Кремянець		орнамент. Західного (не розбірливо) 15 x 3.
	<i>с. Загайці</i> <i>Підгаєцький район</i> <i>Тернопільська область</i>		
200.	1933 р. Ковельщина	XIX ст.	Част. рушника. Хрестик. роб. Геометр. місц. орнам. Черв. і
	<i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>		чорні кол. 18 x 4.
201.	1937 р. Село Любитов	XIX ст.	Пазуха чол. сорочки. Хрест. геом. місц. орн. Чорні і черв. кол.
	<i>с. Любитів</i> <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>		полотно. 22 x 10.
202.	1938 р. Ковель	XX ст.	Змодернізований взір. старого геом. орнам. Східного впливу.
	<i>м. Ковель</i> <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>		Комір сорочки чол. Перкаль. Чорні білі і черв. кол. (не розбірливо) 12 x 4.
203.	1934 р. Кам.-Каширськ	XVIII ст.	Манжет рукава дитн. сор. Хрест. рослинний мотив. Черв. і
	<i>м. Камінь-Каширський</i> <i>Волинська область</i>		блакитний (вилін) колір. Місцевий орн. 18 x 4. Полотно.
204.	1934 р. Ковельщина	XVIII ст.	Частина дитн. рукава. Мереживо хрест. вишивано. Росл.
	<i>м. Ковель</i> <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>		орнам. старовинного типу (не розбірливо) робота. Червоні, сині і чорні кол. грубе полотно 16 x 19.
205.	1934 р. М. Рокитно	XVIII ст.	Манжет рукава дитн. сор. Хрест. росл. мотив орн місцев.
	<i>м. Рокитно</i> <i>Рокитнівський район</i> <i>Рівненська область</i>		старов. характеру. Червоні і сині фарби з дом. жовтої. Полотно. 18 x 4.
206.	1937 р. с. Уховецьк	XX	Частина рукава дитн. сорочки. росл. мотив. Хрестиком. Черв. і
	<i>с. Уховецьк</i> <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>		сині кол. Перкаль. 18 x 5.
207.	1935 р. с. Превезеров	XVIII ст.	Пазуха чол. сорочки. Хрест. Старов. місцев. росл. та тварин.

	пов. Дубно <i>с. Перевередів</i> Млинівський район Рівненська область		Черв. і чор. кол. Полотно. 20 x 7.
208.	1936 р. с. Збитин пов. Дубно <i>с. Збитин</i> Дубенський район Рівненська область	XIX ст.	Част. пазухи чол. сорочки. Росл. мотив хрестиками, місцев. харак. черв. і чорні кол. Полотно. 18 x 4.
209.	1935 р. с. Пляшева пов. Дубно <i>с. Пляшева</i> Радивилівський район Рівненська область	XVIII ст.	Част. жін. рукава. Хрест. рослин. стар. орнам. Черв. і чорні кол. Полотно грубе. 16 x 12.
210.	1932 р. с. Костянець пов. Дубно <i>с. Костянець</i> Дубенський район Рівненська область	XX ст.	Част. жін. рукава. Хрест. росл. модер. мотив. Чорні, черв. і жовті кол. Перкаль. 13 x 6.
211.	1931 р. с. Завізов пов. Здовбунів <i>с. Завізів (до 2009 року – Завозів)</i> Острозький район Рівненська область	XIX ст.	Част. рушника. Хрест. рослинно-твар. мотив. місцев. характер. з півничком. черв. чорні і голубі кол. 30 x 16.
212.	1931 р. с. Завізов пов. Здовбунів <i>с. Завізів (до 2009 року – Завозів)</i> Острозький район Рівненська область	XX ст.	Росл. мотив. «барокового стилю». Хрест. роб. на полотні. Черв. і чорні кол. 22 x 5.
213.	1937 р. с. Ставок пов. Костопіль <i>с. Ставок</i> Костопільський район Рівненська область	XIX ст.	Комірець. Чорні і червоні кольори. Перкаль. 23 x 10. Орнам. місцев. характеру.
214.	1935 р. с. Городок пов. Рівне <i>с. Городок</i> Рівненський район Рівненська область	XIX ст.	Комірець чол. сор. Робота Хрестиком. Геометр. орнам. місцев. походження. Чорні і черв. кол. Полотно. 18 x 3.
215.	1936 р. с. Гільча пов. Здолбунів <i>с. Гільча Друга</i> Здолбунівський район Рівненська область	XX ст.	Част. жін. фартуха. Хрест. росл. мот. місц. поход. Перкаль. Черв. чорні і жовті кол. 18 x 6.
216.	1936 р. м. Голоби пов. Ковель <i>смт. Голоби</i> Ковельський район Волинська область	XIX ст.	Част. жін. рукава. Хрест. геом. місц. орнам. Черв. і чорні кол. Полотно. 20 x 8.
217.	1930 р. с. Дуліби пов. Рівне <i>с. Дуліби</i> Гоцанський район Рівненська область	XX ст.	Манжет жін. сор. росл. мот. Хрест. Черв. чорні і жовті кол. Перкаль. 17 x 6.
218.	1935 р. Сарни <i>м. Сарни</i> Сарненський район Рівненська область	XIX ст.	Ткані рукави жін. сорочки, здійсненням вишиванням занизування. Геом. місцевий (не розбірливо). Черв. сині і білі кол. Полотно.
219.			
220.	1936 р. Домбровиця Полісся <i>м. Дубровиця</i> Дубровицький район Рівненська область	XIX ст.	Оздоба рушників полотняних, роб. заволокою, геометр. орнамент. Черв. і білі фарби.
221.			
222.			
223.	1934 р. пов. Дубно Дубенський район Рівненська область	XIX ст.	Част. (не розбірливо) тканини (не розбірливо) Кольорові: чорні, червоні, жовті і білі.
224.			
225.			
226.	1936 р. с. Стубло пов. Здовбунів	XIX ст.	Част. пазухи чол. сорочки. Хрестиками, геометр. орнамент місц. походження. Черв. і чорні кол. 18 x 5. Полотно.

	<i>с. Стеблівка Здолбунівський район Рівненська область</i>		
227.	1936 р. с. Березіни пов. Кремянець <i>с. Березіни Радивилівський район Рівненська область</i>	XIX ст.	Пазуха чол. сор. Хрестиком робота, геометр. орн. місцев. походження. Черв. і чорні кол. 17 x 10. Полотно.
228.	1931 р. с. Мирогоща пов. Дубно <i>с. Мирогоща Перша Дубенський район Рівненська область</i>	XX ст.	Пазуха чол. сор. Хрестиком роб. геом. орнамент, вплив галицьких часів. Черв. і чорні кол. 17 x 7. Полотно.
229.	1937 р. с. Буца пов. Дубно <i>с. Буца Здолбунівський район Рівненська область</i>	XVIII ст.	Оздаба рушника, хрестиком, геом. мотив. місц. походження, черв. і чорні кол. Полотно грубе 20 x 4 см.
230.	1936 р. с. Дунаїв пов. Кремянець <i>с. Дунаїв Кременецький район Рівненська область</i>	XIX ст.	Част. пазухи чол. сор. Хрестиком. геом. орнам. місц. походження Черв. і чорні кол. Полотно. 9 x 3.
231.	1935 р. м. Млинів пов. Дубно <i>смт. Млинів Рівненська область</i>	XX ст.	Частина жіночого рукава. Хрестиком. геом. орнам. Черв. і чорні кол. Полотно. 18 x 16.
232.	1935 р. Шумськ пов. Кремянець <i>м. Шумськ Тернопільська область</i>	XIX ст.	Част. рушника. Хрестиком, геом. орн. місцевого походження. Черв. і чорні кол. Полотно. 16 x 7.
233.	1936 р. с. Будераж пов. Здовбунів. <i>с. Будераж Здолбунівський район Рівненська область</i>	XIX ст.	Част. рушника. Хрестиком. геом. орн. західного впливу, черв. і чорні кол. Полотно. 17 x 3.
234.	1937 р. м. Ковель <i>м. Ковель Волинська область</i>	XVIII ст.	Пазуха чол. сор. Хрестиком. геом. місцев. орнамент. Черв. чорні і жовті кол. на полотні 18 x 9.
235.	1937 р. м. Рожище пов. Луцьк <i>м. Рожище Рожищенський район Волинська область</i>	XIX ст.	Пазуха чол. сор. Хрест. геом. орнам. місцевий на полотні чорні і черв. кол. 25 x 23.
236.	1937 р. с. (не розбірливо)	XIX ст.	Пазуха чол. сор. з комірцем. Хрест. геом. мотив місцевий. Черв. чорні зелені кол. Полотно. 25 x 12.
237.	1937 р. ” ”	XIX ст.	Комірець з пазухою чол. сор. Хрестиком. геом. мотив місц. походження.
241.	1936 р. с. Постійно пов. Костополь <i>с. Постійне Костопільський район Рівненська область</i>	XX ст.	Пазуха чол. сор. Гладдю і півхрестиком робота. Черв. і чорні кол. рослинний і геом. мотив місц. походження на полотні 18 x 15.
242.	1936 р. с. Студянка пов. Кремянець <i>с. Студянка Дубенський район Рівненська область</i>	XIX ст.	Част. пазуха чол. сор. Півхрестиками робл. Чорні і черв. кол. орнам. (не розбірливо) східного впливу на пол. 12 x 13.
243.	1939 р. с. Чернавчиці пов. Брестський <i>м. Чернавчиці Брестська область Білорусія</i>	XX ст.	Змодерніз. взірць вишивки на рушнику. Черв. і чорні кол. роб. гладдю на полотні. 20 x 5.
244.	1933 р. с. Бичаль пов. Рівне <i>с. Бичаль Костопільський район</i>	XVIII ст.	Оздаба жіночого рукава. Хрестиком робл. мотив місц. походження. Черв. і чорні. Грубе полотно. 10 x 6.

	<i>Рівненська область</i>		
245.	1938 р. Ковельщина <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX ст.	Оздоба рушника з груб. полотна. Хрестиком. орнаментний рослинний, мотив місц. походження. 19 x 8.
246.	1934 р. с. Судобичі пов. Дубно <i>с. Судобичі</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX ст.	Частина чол. коміра з геом. рослин. мотив місц. походж. Хрестик. Черв. і чорні кол. 20 x 4.
247.	1936 р. с. Колодинка пов. Рівне <i>с. Колоденка</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX ст.	Манжет жін. сорочки. Хрест. росл. і геом. мотив орнам. роботи. Чорні, черв. і білі нитки. Полотно 24 x 5.
248.	1936 р. с. Млинів пов. Дубно <i>смт. Млинів</i> <i>Млинівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Чолов. пазуха. Хрест. росл. мотив місц. характеру. Черв. і чорні кол. Полотно. 20 x 13.
249.	1937 р. с. Спасів пов. Дубно	XIX ст.	Комір чол. сор. Хрестиком. рослинні мотиви місц. походження на полотні. Черв. і чорні кол. 36 x 4.
250.	<i>с. Спасів</i>		
251.	<i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>		
252.	1939 р. с. Здовбиця пов. Здовбунів <i>с. Здовбиця</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX ст.	Пазуха чол. сор. Хрестиком. Орнам. росл. і твариний (імітація орнаменту літучої миші) Черв. і чорні к. Полотно. 23 x 19.
253.	1936 р. с. Збитин пов. Дубно <i>с. Збитин</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX ст.	Част. рушника. Хрестиками. росл. місц. мотив. Чорні і черв. к. на полотні. 20 x 15.
254.	1930 р. с. Мирогоща пов. Дубно	XIX ст.	Комірець чол. сор. Хрестиком. рослинний мотив орн. місцевого походження. Чорні і черв. кол. на полотні.
255.	<i>с. Мирогоща Перша</i>		
256.	<i>Дубенський район</i>		
257.	<i>Рівненська область</i>		
258.			
259.	1936 р. с. Птича пов. Дубно <i>с. Птича</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX ст.	Манжет чол. сорочки. Хрестиком. стародавній росл. орнам. місцев. походження. Черв. і чорні кол. пол. 18 x 5.
260.	1932 р. с. Новосілки пов. Рівне <i>с. Новосілки</i> <i>Млинівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX ст.	Част. ком. чол. сор. Хрест. росл. місц. орнам. Черв. і чорні. Перкаль. 8 x 4.
261.	1930 р. с. Завізов пов. Здовбунів <i>с. Завізов (до 2009 року – Завозів)</i> <i>Острозький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX ст.	Манжет чол. сор. Хрест. геом. мотив старого місцев. пох. Черв. і чорні к. Полотно. 16 x 4.
262.	1935 р. с. Постійно пов. Костополь	XIX ст.	Ком. жін. сор. Хрест. росл. мотив місцев. поход. Черв. і чорні кол.
263.	<i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>		
264.	1937 р. с. Уховець пов. Ковель <i>с. Уховецьк</i> <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>	XX ст.	Геом. орнам. робота орнам. гладдю. 34 x 7.
265.	1936 р. пов. Кременець <i>Кременецький район</i> <i>Тернопільська область</i>	XIX ст.	Част. пазухи чол. сор. Хрест. геом. місц. орн. Черв. і чорні. Полотно. 15 x 5.
266.	1935 р. Домбровиця <i>м. Дубровиця</i>	XIX	Част. рушника. Заволіка. Черв. і сині кол. геом. орн. 38 x 4. Полотно.

	<i>Рівненська область</i>		
267.	1936 р. м. Сарни	XIX	Част. рушників. Заволіка. Геом. місцев. орнам. Черв. і білі кол.
268.	<i>м. Сарни</i> <i>Рівненська область</i>		
269.	1935 р. Волинь	XX ст.	Модерний взірець заволікою, гладко і низиний. Черв. і білі кол. на грубому полотні. Геом. мотив.
270.	<i>Волинська область</i>		
271.			
272.			
273.			
274.			
275.	1935 р. с. Басів-Кут пов. Рівне <i>м. Рівне</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Комірець чол. сор. Хрест. Коричневі, черв. і зел. кол. на перкалю. росл. мотив.
276.	1935 р. Костопіль	XIX ст.	Двобортне низинне шиття рушників. Геом. місцев. орнам.
277.	<i>м. Костопіль</i>		Черв. і білі кол. на полотні.
278.	<i>Рівненська область</i>		
279.	(не розбірливо) пов. Корець 1935 р. <i>Корецький район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Манжет жін. рукава. Робота Хрестиком, росл. мотив. Черв. і чорні, полотно 18 х 3.
280.	с. Став пов. Рівне 1934 р. <i>с. Ставки</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Част. пазухи чол. сорочки. Хрест. росл. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 11 х 6.
281.	с. Головниця 1935 р. пов. Корець <i>с. Головниця</i> <i>Корецький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Част. коміра чол. сор. Хрест. росл. мотив. Черв. і чорні. на полотні 17 х 5.
282.	Жабокриці пов. Дубно 1937 р.	XIX	Пазуха чол. сор. Хрестиком, росл. згеометризов. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 18 х 8.
283.	с. Дитиничі пов. Дубно 1933 р. <i>с. Дитиничі</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет сорочки. Хрестиком. росл. мотив. полотно. Черв. і чорні. 16 х 3.
284.	с. Битен 1938 р. пов. Ковель <i>с. Битень</i> <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>	XVIII	Манжет сорочки. Хрестиком. рослин. згеометризов. мотив. Черв. і чорні. Полотно 19 х 6.
285.	с. Смоляри пов. Острів <i>с. Смолярі</i> <i>Старовижівський район</i> <i>Волинська область</i>	XVIII	Пазуха чол. сор. Хрестиком. росл. мотив. черв. і чорні. Полотно 11 х 12.
286.	Костопіль Полісся <i>м. Костопіль</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Част. коміра сорочки. Хрестиком. Черв. і чорні кол. рослин. мот. Полотно 18 х 4.
287./288.	Домровиця Полісся <i>м. Домровиця</i> <i>Рівненська область</i>	X	
369.	Колкі пов. Луцьк 1937 р. <i>с. Колки</i> <i>Маневицький район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Част. рукава жін. сорочки (рукав). Хрест. рослин. мотив. місцев. пох. Черв. і чорний орн. на перкаль 30 х 7.
370.	с. Новомильськ пов. Здолбунів <i>с. Новомильськ</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська</i>	XIX ст.	Прикраса жін. рукава - сорочки. Хрест. росл. мотив. місц. пох. Черв. і чорні кол. на тонкому пол. 25 х 11.

	<i>область</i>		
371.	с. Плоска пов. Дубно <i>с. Плоска</i> Рівненський район Рівненська область	XIX ст.	Част. пазухи чол. сорочки. Робота (не розбірливо) півхрестиками і «морозом» (гладь). Геом. орн. місц. хар. Черв. і чорні кол. грубий перкаль 14 x 10.
372.	Місто Боремель пов. Луцьк <i>с. Боремель</i> Демидівський район Рівненська область	XIX ст.	Пазуха чол. сорочки. Хрест. геом. мотив місцевого пох. Чорні і черв. кол. Полотно 24 x 10.
373.	с. Сатіїв пов. Рівне <i>с. Сатіїв</i> Дубенський район Рівненська область	XVIII	Част. рушника. Хрест. геом. мот. місц. походження. Черв. і чорні кол. 10 x 12.
374.	с. Рудня Почаєвська пов. Крем. <i>с. Рудня</i> Радивилівський район Рівненська область	XVIII	Част. жін. рукава сор. Хрест. росл. місц. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 12 x 8.
375.	с. Озеро пов. Луцьк <i>с. Озерце,</i> Ківерський район Волинська область	XVIII ст.	Част. пазуха чол. сорочки укр. шляхти. Хрест. росл. мотив. Чорні і черв. кол. Полотно 13 x 6.
376.	с. Острожець пов. Дубно <i>с. Острожець</i> Млинівський район Рівненська область	XVIII	Част. пазухи чол. сор. Хрест. росл. місц. мотиву. полотно. Черв. і чорні кол. 18 x 9.
377.	(не розбірливо)	XVIII	Орнамент жалібної. росл. мотиву на полотні і перкалю. Вживались при траурних обрядах.
378.	пов. Рівне		
379.	<i>Рівненська область</i>		
380.	с. Листвин та Моцаниця	XVIII	Комірець чол. сорочки. росл. мотиву орнам. місцев. походж. Полотно, черв. і чорні кол.
381.	пов. Дубно		
382.	<i>с. Листвин</i>		
383.	Дебенський район		
384.	<i>с. Моцаниця</i>		
385.	Острозький район Рівненська область		
386.	с. Залізняця пов. Рівне <i>с. Залізняця</i> Корецький район Рівненська область	XVII ст.	Взірець пазухи чол. сорочки з XVI ст. Відображають сумні часи кріпацтва. Хрестиком і півхр. геом. мотив грубе полотно стр. 18 x 23. Черв. і чорні к.
387.	с. Деражно пов. Рівне <i>с. Деражне</i> Костопільський район Рівненської області	XVIII	Взірець з давніх кріп. часів. Пазуха чол. сор. Хрестиком. геом. мотив місц. походження. Полотно 22 x 12.
388.	с. Мільча пов. Дубно <i>с. Мільча</i> Дубенський район Рівненська область	XVIII	Пазуха чол. сор. Робота хрестиком геом. орнам. місц. походження. Черв. і чорні кол. Полотно 25 x 14.
389.	” ”	”	” ” ” ” ” ” 36 x 5.
390.	с. Пульмно пов. Володимир-Волинський <i>с. Пульмо</i> Шацький район Волинська область	XIX	Част. пазухи чол. сор. Хрестиком. геом. мотив західний. Черв. і чорні к. Полотно 13 x 6.
391.	Жабокриці пов. Дубно 1937 р.	XVIII	Пазуха чол. сор. Морозом шиття. геом. орн. місц. характеру. Полотно черв. і блакитні кол. 22 x 11.
392.	с. Обгав пов. Дубно	XIX	Пазуха чол. сор. Хрестиком. росл. орн. місц. походж. Черв і чорні к. Полотно 18 x 3.

	<i>м. Соснівка (до 1949 року називалось Обгів) Дубенський район Рівненська область</i>		
393.	” ”	”	” ” ” ” 21 x 23.
394.	<i>с. Новомильск пов. Здовбунів с. Новомильськ Здолбунівський район Рівненська область</i>	XVII	Част. жіночого рукава. Хрестиком. Мотив геометричний. (не розбірливо) 23 x 25.
395.	<i>с. Н. Жунів пов. Рівне</i>	XVIII	Част. рушників. Хрестиком. Старий укр. орнамент XIII-XV в. геометричний. Чорні і черв. кол.
396.	<i>с. Старожуків (колишня назва Жуків) Рівненський район Рівненська область</i>		
397.	<i>Західна Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільські області) Гуцульщина (південно-східна частина Українських Карпат) і Прикарп. Україна (Івано-Франківська, Львівська області)</i>	XVIII	Взірець килимової роботи геом. мотив в 4-5 кол. місцев. походж. з домінуванням південно-схід. впливів.
398.			
399.			
400.			
401.	<i>с. Волосківці</i>	XVIII	Взірець. Хрестиком. вишитих росл. мотивів місц. пох. Чорні і черв. кол. на полотні.
402.	<i>пов. Острог</i>		
403.	<i>с. Волосківці</i>		
404.	<i>Острозький район</i>		
405.	<i>Рівненська область</i>		
406.	<i>с. Вільгори пов. Здовбунів с. Валигури (до 2019 року – Валигори) Кременський район Тернопільська область</i>	XVIII-XIX ст.	Рукав жін. сор. Хрестиком. в рослинні місцеві мотиви. Черв. і чорні кол. Полотно 60 x 22.
407.	<i>с. Жавров пов. Рівне с. Жаврів Гоцанський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чол. сор. Хрест. росл. мотив місц. пох. Чорні і черв. кол. 25 x 8. Перкаль.
408.	<i>с. Могилани пов. Здовбунів с. Могіляни Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чол. сор. Хрест. Старовиний з XVI в. росл. мотив місц. пох. Черв. і чорні кол. Перкаль 17 x 10.
409.	<i>с. Бугрин пов. Рівне с. Бугрин Гоцанський район Рівненська область</i>	XVII ст.	Част. манжети жін. Хрест. росл. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 10 x 5.
410.	<i>с. Кам'яна Верба пов. Дубно дарунок Т. Татаровської Олени с. Кам'яна Верба Дубенський район Рівненська область</i>	XVIII	Част. манж. жін. сорочки. Хрест. росл. мотив місц. походження. Полотно 7 x 4.
411.	<i>с. Берестечко пов. Дубно с. Берестечко Демидівський район Рівненської області</i>	XIX	Пазуха чол. сорочки. Хрест. рослинно-тваринні мотиви. Місц. орнаментация взірців. Черв. і чорні кол. 18 x 14.
412.	<i>с. Липа пов. Дубно (с. Липа Дубенський район Рівненська область</i>	XIX	Част. пазухи чол. сор. Хрест. рослн. мотив. Чорні і черв. фарб. Полотно 20 x 6.
413.	<i>Ковельщина</i>	XIX	Взірець. Хрестиками росл. мотив. Черв. чорні і жовті кол. перкаль місцеві мотиви.
414.	<i>Ковельський район Волинської області</i>		

415.	Вол.-Волинськ <i>м. Володимир-Волинський</i> <i>Волинської області</i>	XIX	Манжет жін. сор. Хрестиком росл. мотив. Черв. і чорні к. Полотно 16 x 5.
416.	м. Ковель <i>м. Ковель</i> <i>Волинська область</i>	XVIII	Чол. пазуха. Хрестиком росл. мотив місц. походж. Черв. і чорні кол. Полотно 22 x 14.

*Вказано сучасні назви населених пунктів із зазначенням їхньої належності до районних та обласних центрів згідно із сучасним адміністративно-територіальним поділом України (виділено курсивом).

(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2404. Арк. 1-18.).

Рис. 1, 2. Цінне доповнення до етнографічної колекції музею.

Свобода. Джерсі-Сіті. 1981. Ч.186 С.3.

Додаток 5

Ілюстративний матеріал до підрозділу 3. 1. Ю. Шумовський — засновник національного музею у м. Бамако (Малі).

Рис 1. «Офіційна візитка картка мого Інституту»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис 2. «Будинок Інституту (ІФАН) де жив і працював автор»
(ДІКЗ м. Дубно, КН6531/Д3813).

Рис. 3 «Перший сніданок автора на Африканській землі у віллі проф. Т. Моно»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 4. «Др. Ю. Шумовський біля своєї вілли у м. Дакар»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 5 «Др. Ю. Шумовський на променаді алеї Колюба»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 6. «Др. Ю. Шумовський разом із дружиною Л. Шумовською»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 7. «Полуденний відпочинок біля намету. Кумбі Салех» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 8. «Кухня нашого кампеману і різдв'яне дерево дикої акації завішане каструлями замість різвяних оздоб під час різдв'яних свят. Кумбі-Салех.

Біля кухні дружина автора Л. Шумовська» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

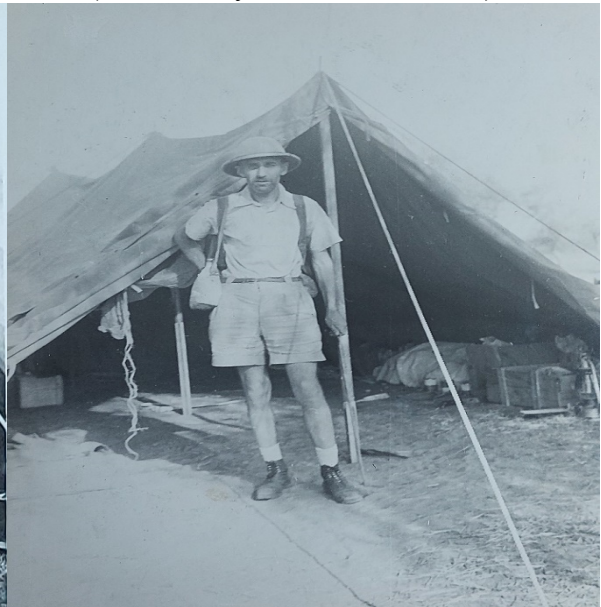

Рис. 9. «Дружина автора Л. Шумовська біля намету чекає з розкопів на обід. Кумбі Салех» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 10. «Автр, др. Ю. Шумовський при виході з намету на роботу.

Крім необхідної бакляги води, за плечима рушниця.

Кумбі Салех, Південна Сахара. 1953 р.»

(ДІКЗ м. Дубно, КН6531/Д3813).

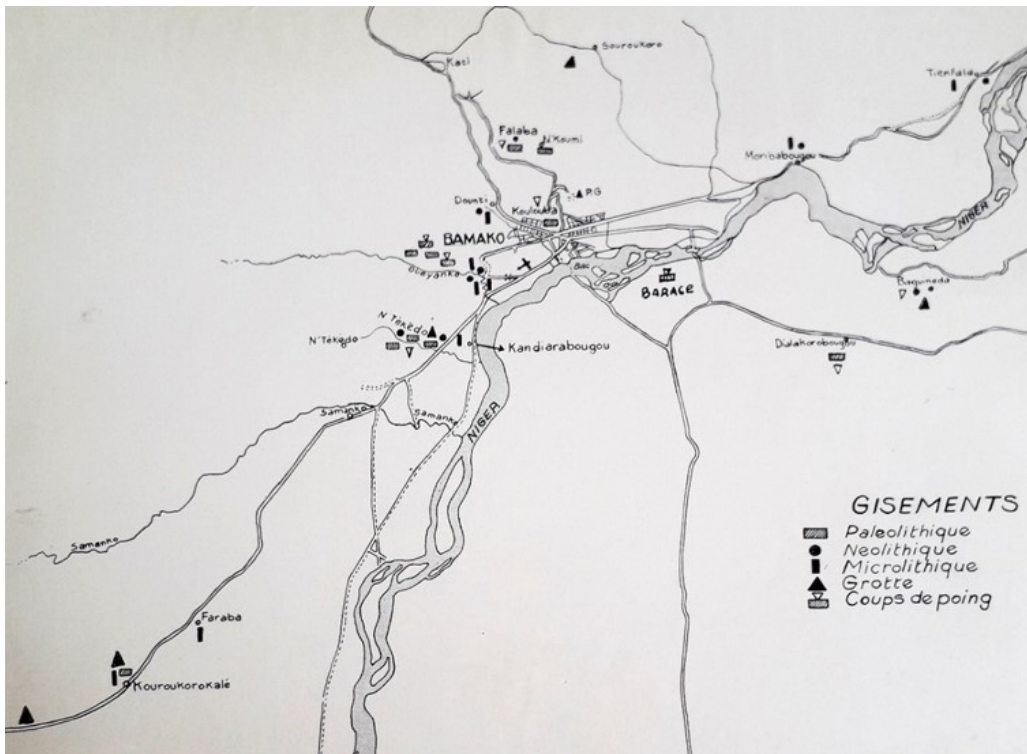

Рис. 11. «План різних доісторичних місць, гротів та гробниць, виявлених та розкопаних Ю. Шумовським поблизу м. Бамако» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

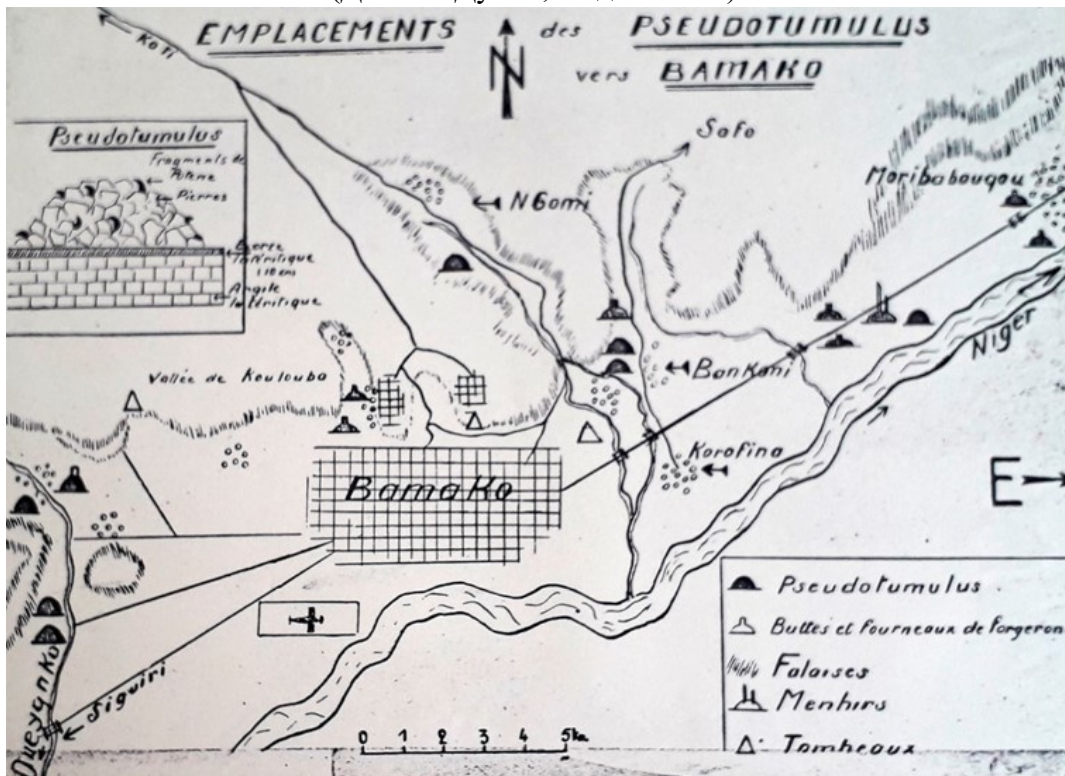

Рис. 12. «План виявлених та розкопаних місць Ю. Шумовським у м. Бамако» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис 13, 14, 15. Перше приміщення музею – будинок африканського клубу на торговельній площі в м. Бамако, 1953 р. (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Le Directeur du Centrifan du Soudan vous prie d'assister à l'inauguration du Musée Soudanais de l'Ifan, qui aura lieu le 14 février 1953, à 18 heures, dans les locaux du Club africain, Place de la République à Bamako.

Рис. 16. Приміщення музею – будинок технічної школи м. Бамако, 1957 р.
Рис. 17. «Запрошення до відкриття музею» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

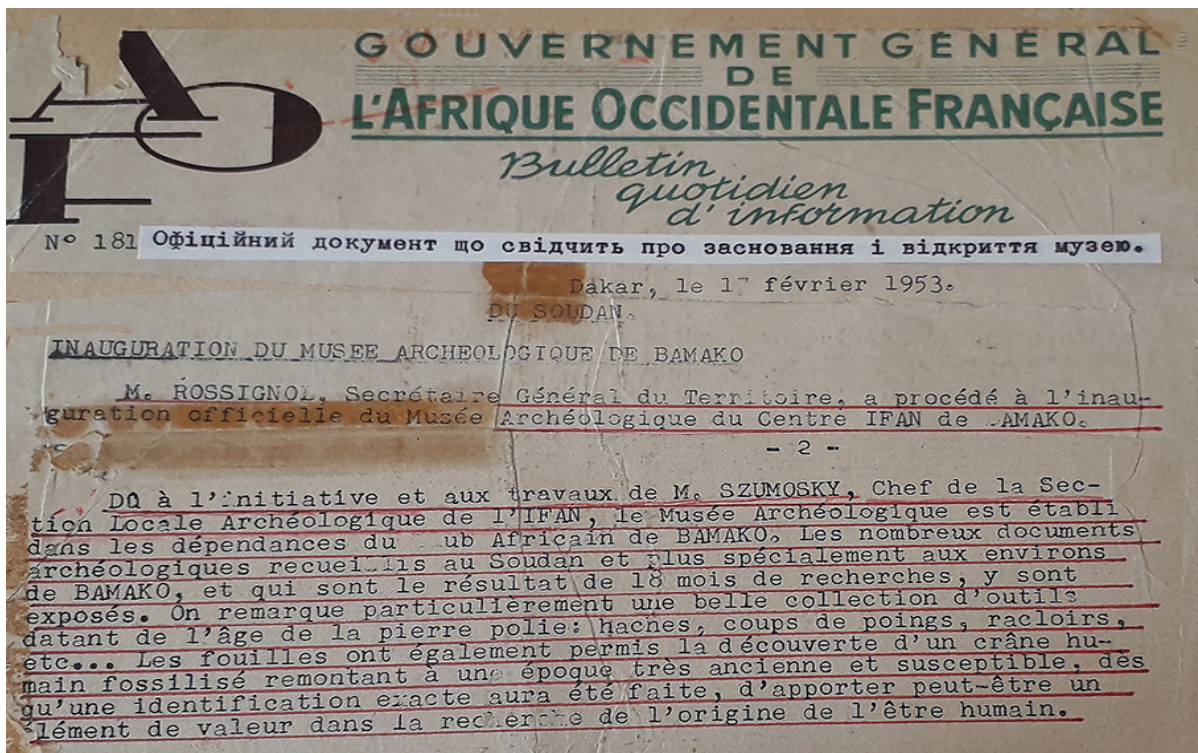

Рис. 18 «Державне повідомлення про відкриття автором першого музею в Західній Африці» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2418).

Рис. 19. «Відвідувачі музею» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 20. «Dr. G. Szumowski as Director of IFAN and Museum in his Museum» (ДІКЗ м. Дубно, КН6531/Д3813).

Рис. 21, 22, 23. «Колекція керамічного посуду від найдавніших часів і до сучасності – з орнаментом «баракале»» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

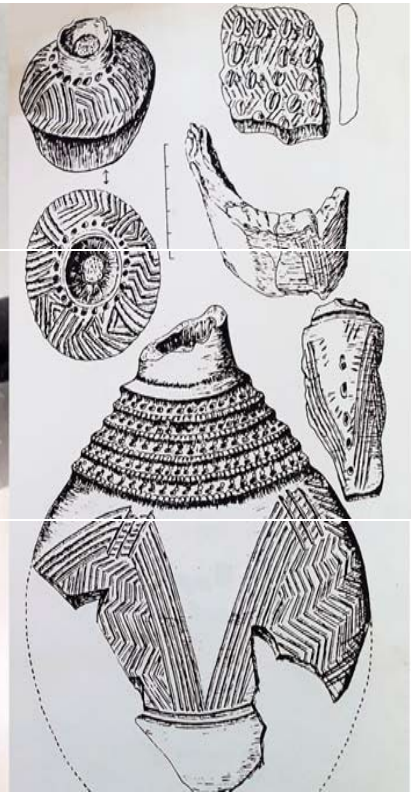

Рис. 24. «Глиняна посудина, що символізувала єгипетського Бога сонця – Ра. Знайдена на острові Камі поблизу м. Мопні» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).
 Рис. 25. «Глиняна посудина, що символізувала єгипетського Бога сонця – Ра. Знайдена на острові Камі поблизу м. Мопні» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

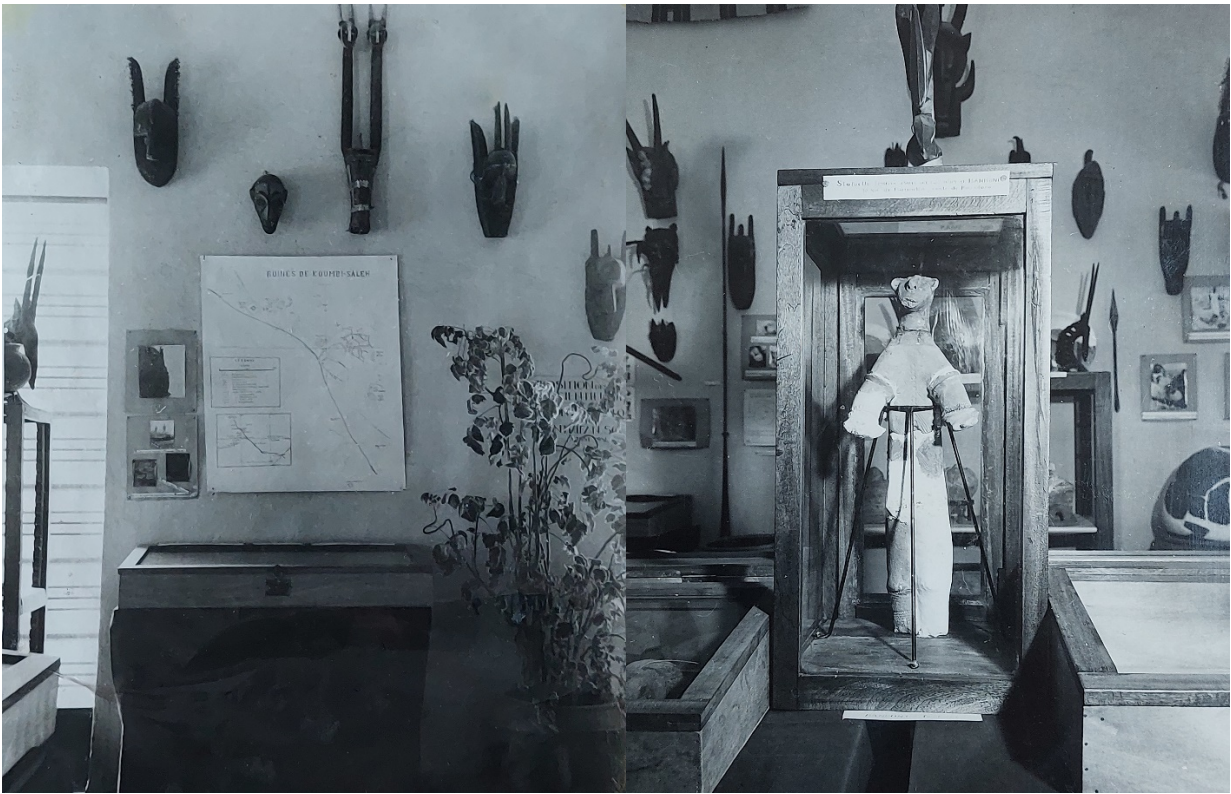

Рис. 26. «Фрагмент з музею створеного автором в м. Бамако»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441) .

Рис. 27. «Статуетка богині р. Нігер, що зветься Ба Фаро після реконструкції автором,
красується в музею ІФАН в м. Бамако в Судані (Малі)»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

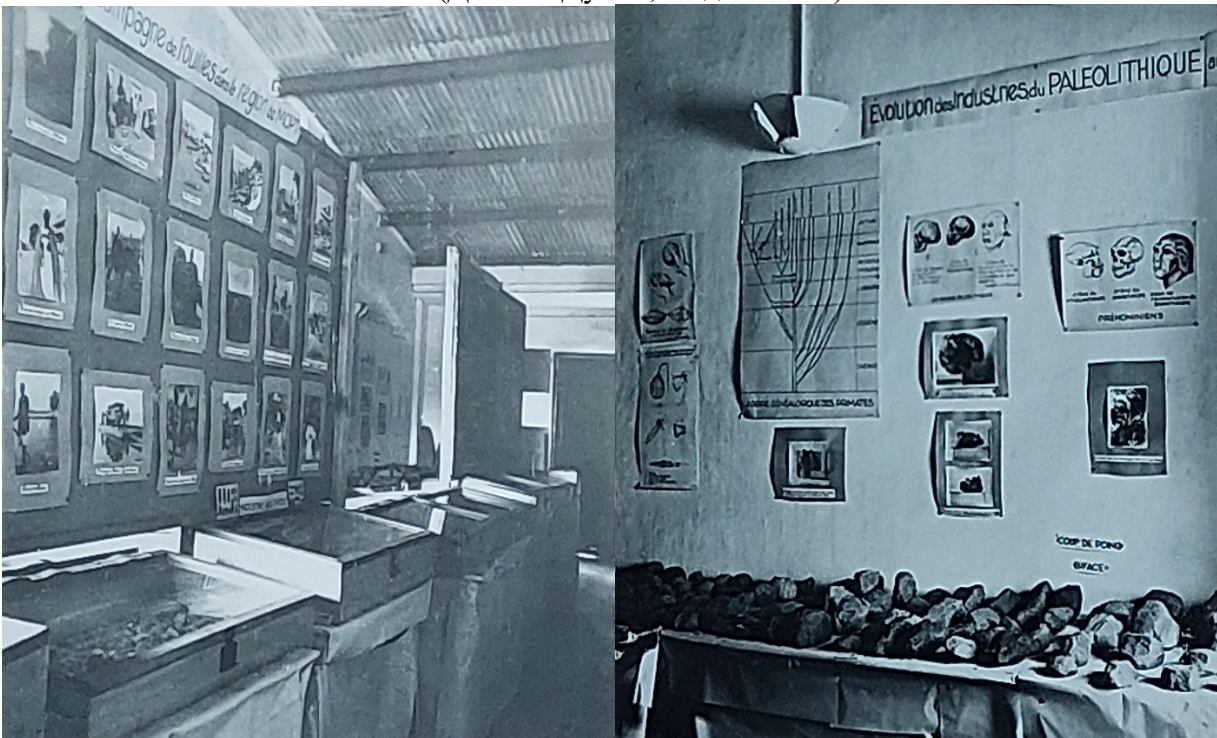

Рис. 28. «Фрагменти експозиції музею у м. Бамако»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 29. «Фрагменти з музею ІФАН в Судані створеного автором»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 30. «Частини музею ІФАН в Судані
з археологічними і етнографічними речами зібраними автором»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

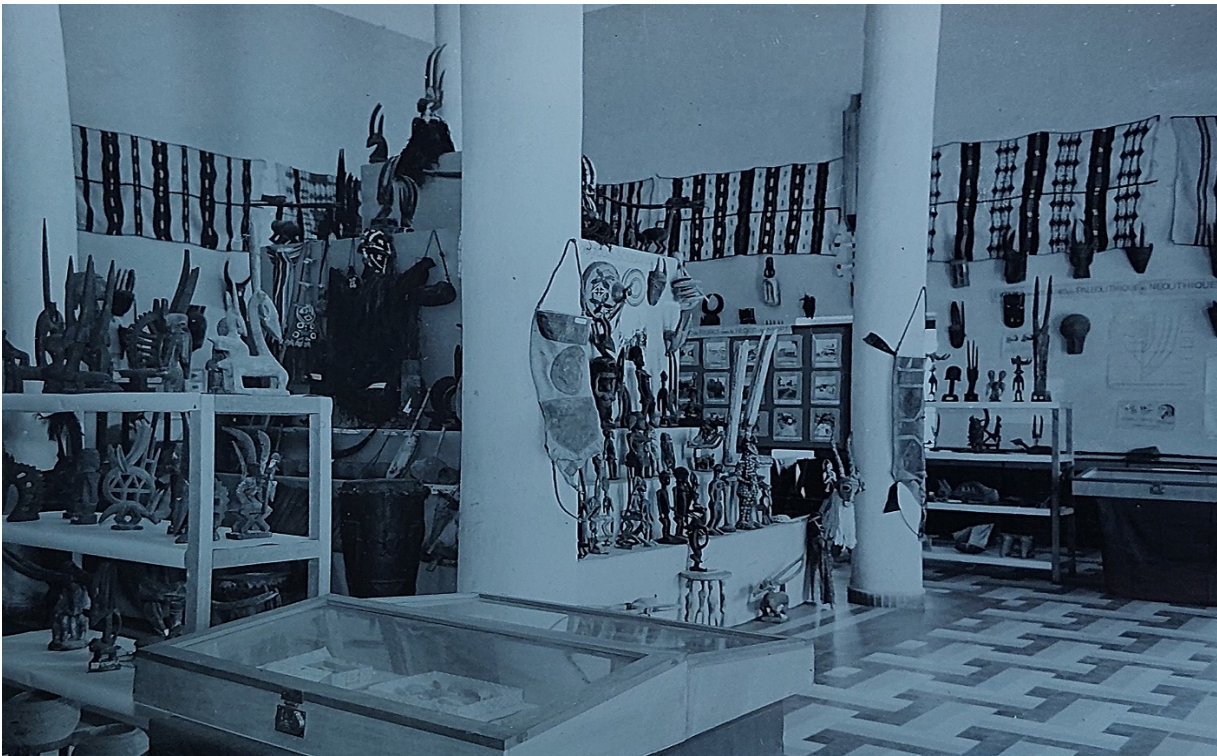

Рис. 31, 32. «Загальний вид музею створеного автором в Судані.
Автор як директор музею балакає з глядачами»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

avec ses amis... Institut qui rapproche notre histoire à des objets...
 Jeanjean
 14/7/54
 André Robert

Je vous prie de... la parfaite présentation de...
 la Société d'archéologie et de...
 l'histoire de l'homme...
 l'Institut de l'homme...
 22/8/54
 René
 Coeur Goss
 Gouverneur de Soudan

Jeanjean, ingénieur hydroélectricien et...
 les deux...
 de cette application...
 la perfection dans un cadre...
 toutes les...
 Sangare Kamamoko...
 Meq...
 Py Dubois

С добрым утром...
 J.F.A.N. и...
 23/08.1954
 М. Радугин
 Шармел...
 toutes mes félicitations...
 26-8-54
 Eudraite de...
 28 April 1954
 Avec mes...
 28 April 1954

كريم الكرويت...
 Sangare Kamamoko...
 Meq...
 Py Dubois
 la page...
 P. F. R. L. n.
 de nos informations

Félicitations...
 Avec toute...
 Veuille...
 sur les...
 an interesting...
 A very...
 20/08/54

Рис. 33. «Витяг записів з Золотої книги музею ІФАН в м. Бамако, Судан. Створеного автором в 1953 р., директором якого він був до 1957 р.» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 34. «Загальний вид музею, автор з дружиною і помічником в дверях музею і різні експонати музеальні» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

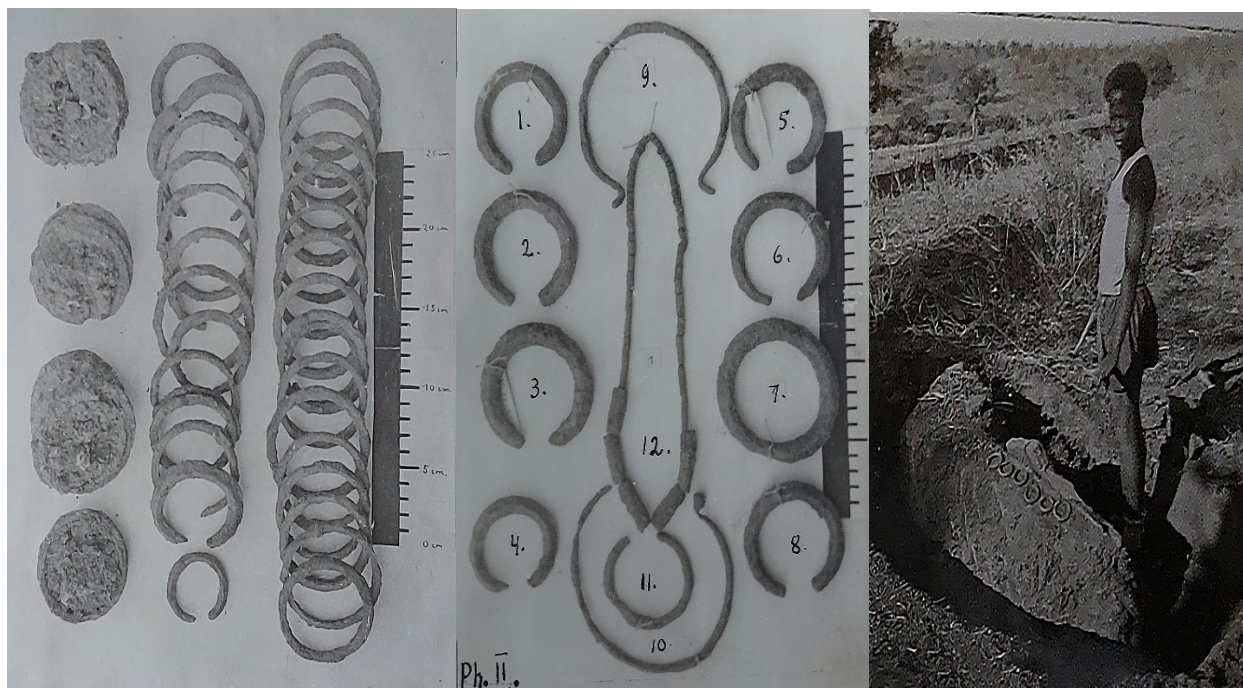

Рис. 35, 36. «Оздобы та кераміка з могил протоісторичної доби розкопані автором біля оселі Дігідігіба та уміщені в габльотах основаного автором музею в м. Бамако.

На одному лише скелеті було знайдено 65 браслетів»

(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 37. «Вид могили»

(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

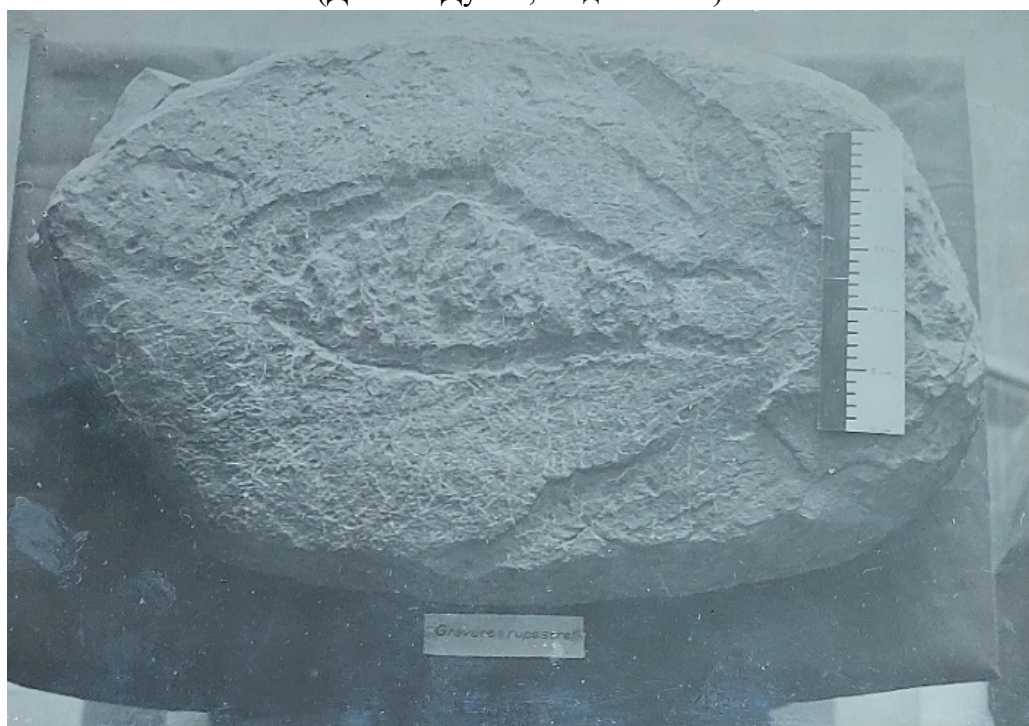

Рис. 38. «Доісторична гравюра риби знайдена в річці Нігер автором»

(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис 39. «Африканський музикант грає на «корі»»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис.40. «Музичний інструмент «там-там»»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 41. «Як член Конгресу позую для колег в Тунісі»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 42. «Автор насолоджується своїм надзвичайним відкриттям палеолітичної оселі «Barrage des Aigrettes» в Бамако з її тисячами ручних рубил та інших зарядь з долериту, що являється унікатом між іншими відкриттями у світі» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 43. «Зібрані рубила, острія та нуклеуси цілі купи автором в Бараж де Егрет» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Додаток 6

Ілюстративний матеріал до підрозділу 3. 2. Традиційно-побутовий уклад племен Західної Африки у працях ученого.

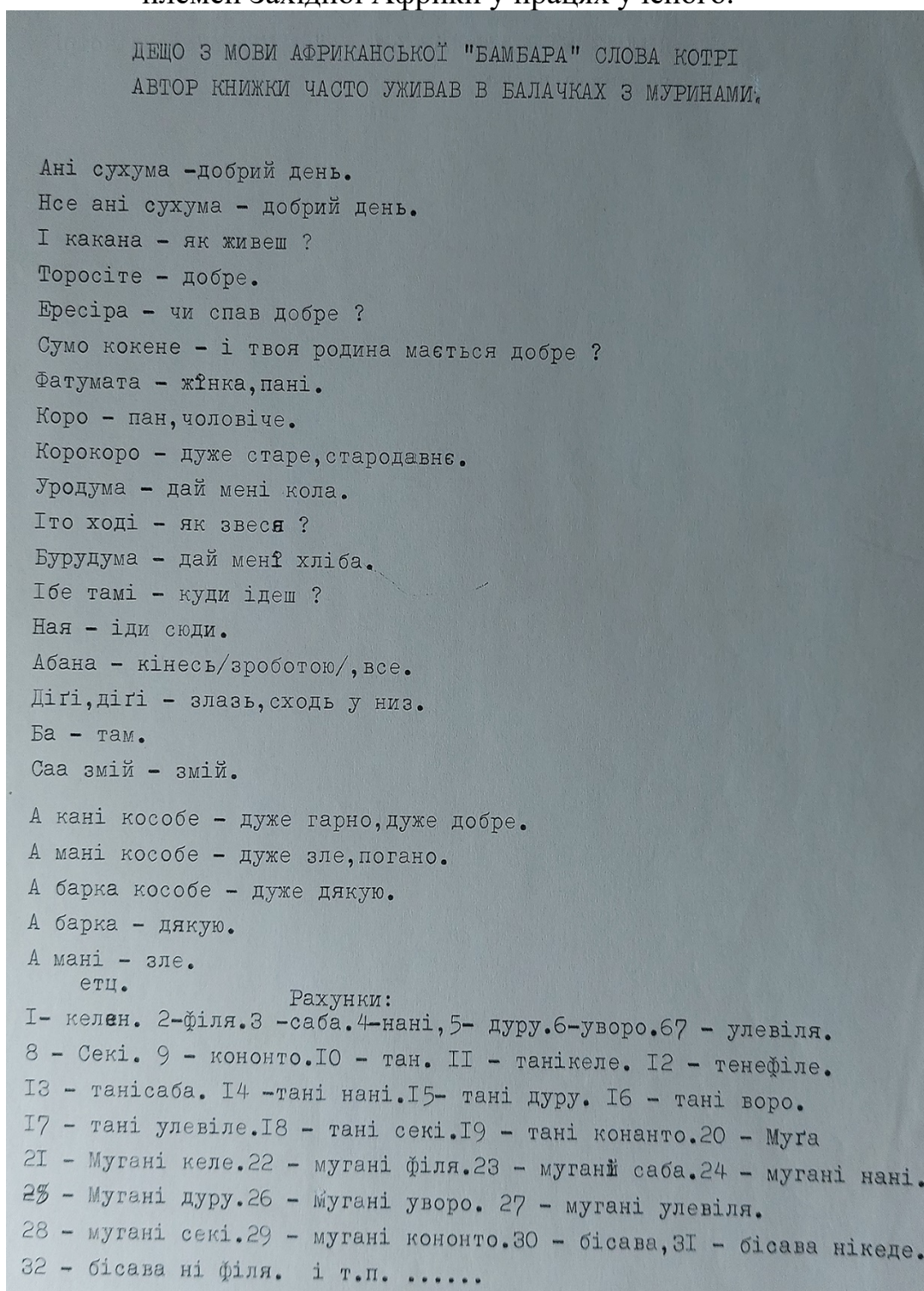

Рис. 1. «Міні-розмовник африканських діалектів дослідника Ю. Шумовського»
(ДКЗ м. Дубно, не зафоновано).

Рис. 2. «Архітектура села племені Догон в Бандьягарі»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 3. «Село Догон племені в Бандьягара»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 4. «Комора для переховування зерна в селі племені Догон, Бандьягара»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 5. «Вхід до сільської мечеті»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 6. «В середині села на подвір'ю стоять марміти»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 7. «Муринська хатинка на острові Ібе Тамі»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 8. «Сушена та спакована риба готова до експорту»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 9. «Місто Мопті. Торговище дрібною і великою рибою над берегом річки Нігер»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 10. «Шеф племені у відпочинку. В рибацькому селі біля Дакару (Сенегале)»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 11. «Автор книжки в гостині у своїх африканських приятелів»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 12. «Автор любить дітей і оточений ними сидить в с. Морібабугу»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 13. «Найблищий приятель Др. Шумовського Др. Шабов, полковник і директор військового госпіталю в м. Бамако з дружиною автора у відвідинах приятелів малійців» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 14. «Різдво у панства Роберів в Африканській спекоті» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

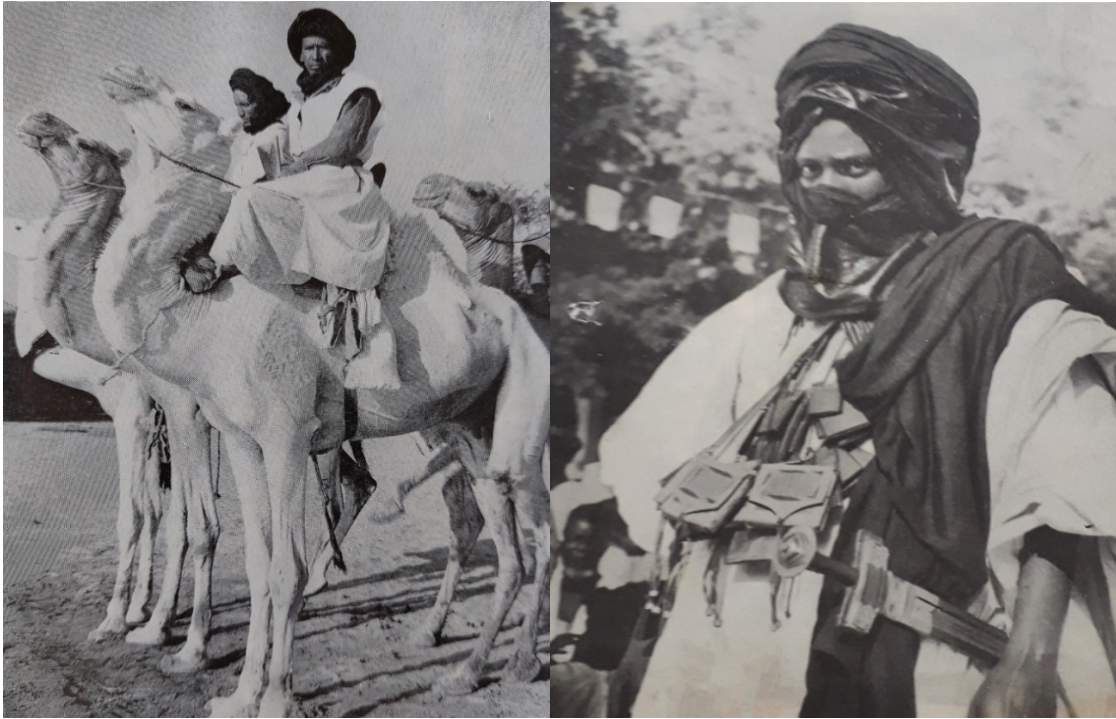

Рис. 15. «Туареги – краса пустині»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 16. «Туарег у всій своїй могутності та красі»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 17. «Туареги забавляються в двобій немов середньовічні лицарі з мечами. Сахара».
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Додаток 7

Ілюстративний матеріал до підрозділу 3. 3. Релігійні вірування та обрядові традиції племен Західної Африки.

Рис. 1. «Африканський чаклун»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 2. «Домівка чарівника-знахаря.
Перед домом священне дерево Баобаб та різні тотеми та амулети»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 3. «Одежа чарівника з безліччю різних амулетів»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 4. «Учні вклоняються своєму чарівникові. Судан»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 5, 6, 7, 8. «Амулети чи гри-гри чарівні речі знахора.
Різні види гри-гри одного з чарівників в Західній Африці»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 9. «Священики – анімісти в країні Малі»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 10. «Ставлення коров'яних з надрізом баньок на ринку.
Специ – лікарі сидять і готові до послуг пацієнта»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 11. «Процесія кандидатів до обрізання»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

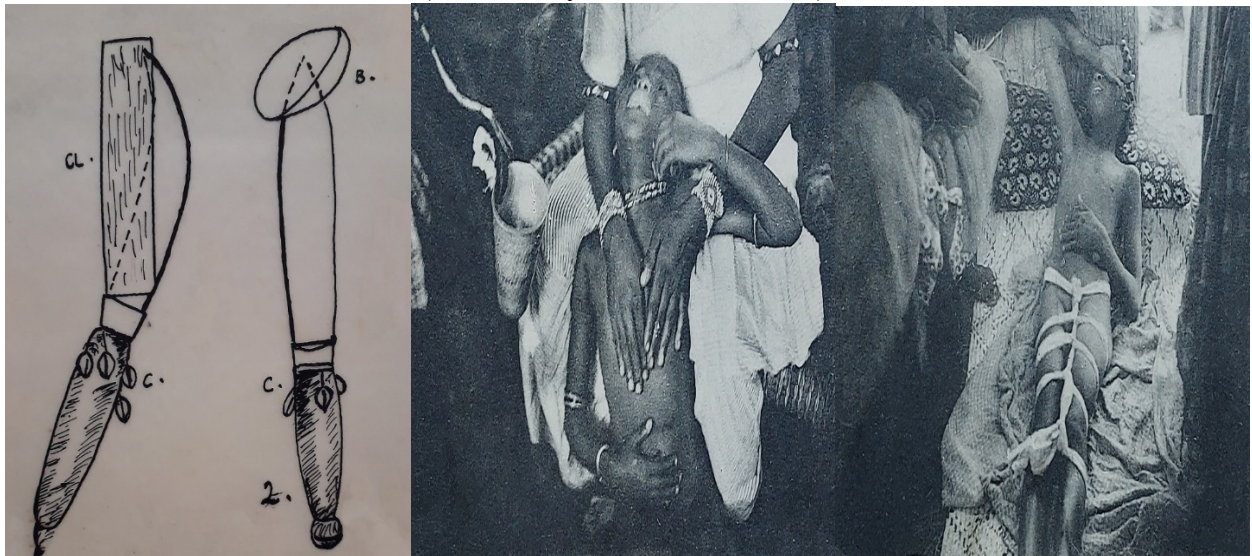

Рис. 12. «Священий ніж до обрізання. Для дезинфекції остріє ножа всажене до оріха «кола»
або до спеціального кусочка дерева»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 13. «Обряд вирізування у дівчат. Підчас акту самого вирізування»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 14. «Після обряду вирізування, ноги дівчини звязані для швидшого загоювання рани»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 15. «Гріб зі скелетом в сидячій позиції величезне начиння з покришкою»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 16. «Величезна урна з покриттям
в котрій був знайдений скелет в сидячій позиції в м. Фатома»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 17. «Відкопана автором урна в котрій був чоловічий скелет в сидячій позиції
на протоісторичній оселі в Фатома»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 18. «Пантеон статуєток тотемів культу небіщиків»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 19. «Мегалітична могила в Західній Африці з залізної доби»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 20. «Загальний вид гроту Корункорокале відкритого і докладно дослідженого автором»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 21. «Процес розкопів в гроті Корункорокале.

Автор постійно з рушницею в охороні власного та робітників життя перед хижаками»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Додаток 8
Ілюстративний матеріал до підрозділу 3. 4. Народне мистецтво племен
Західної Африки.

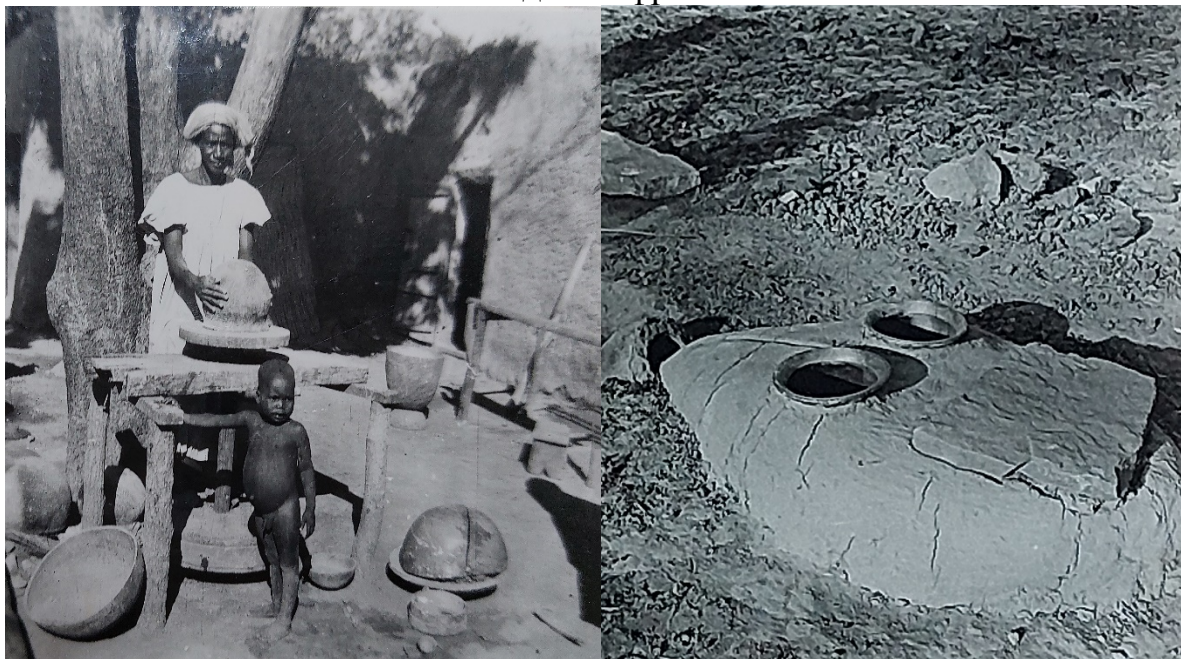

Рис. 1. «В Чорній Африці гончарами були тільки жінки ковалів «нуму»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3286).

Рис. 2. «Так зв. Горна чи міхи протоісторичних ковалів зроблених з глини. З розкопів в Пеге»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3286).

Рис. 3. «Старовинна домна до випалення заліза з лятеритної глини майстрами «Нуму»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 3286).

Рис. 4. «Гра шахова арабів»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 5. «Оригінальна африканська гра. В жолобки вкидаються»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 6. «Новітні відображення культових статуєток племені Бамбара. Зі збірок автора»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

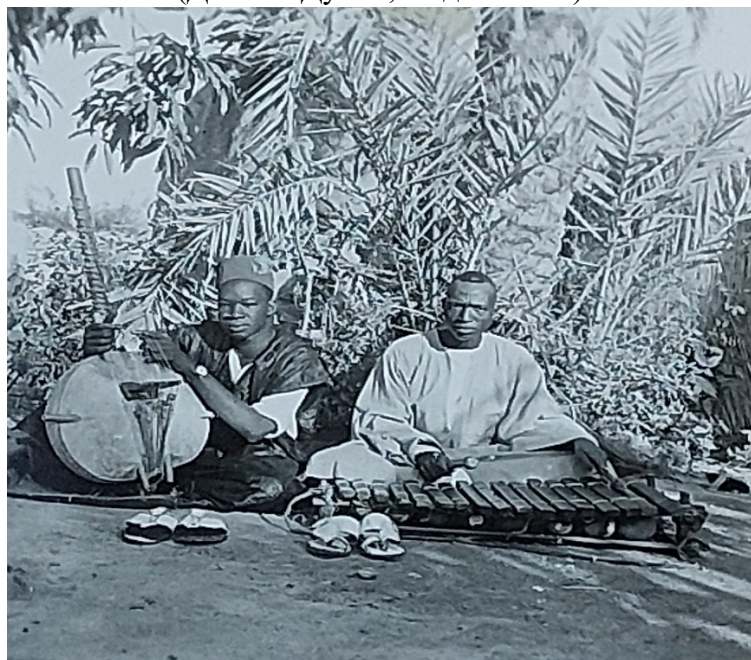

Рис. 7. «Вуличні музики»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 8. «Ритуальний танець жінок Судану»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 9. «Звичайний танець. Сенегалія»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

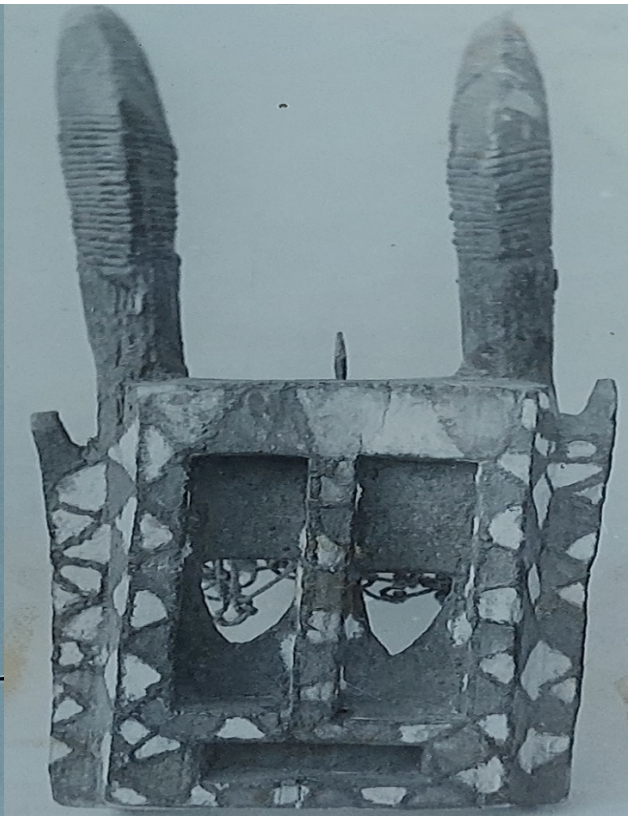
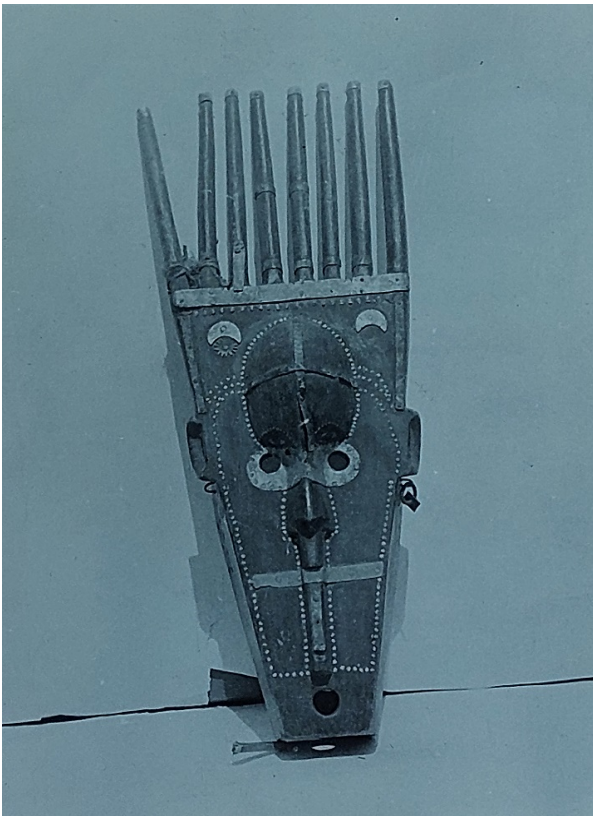
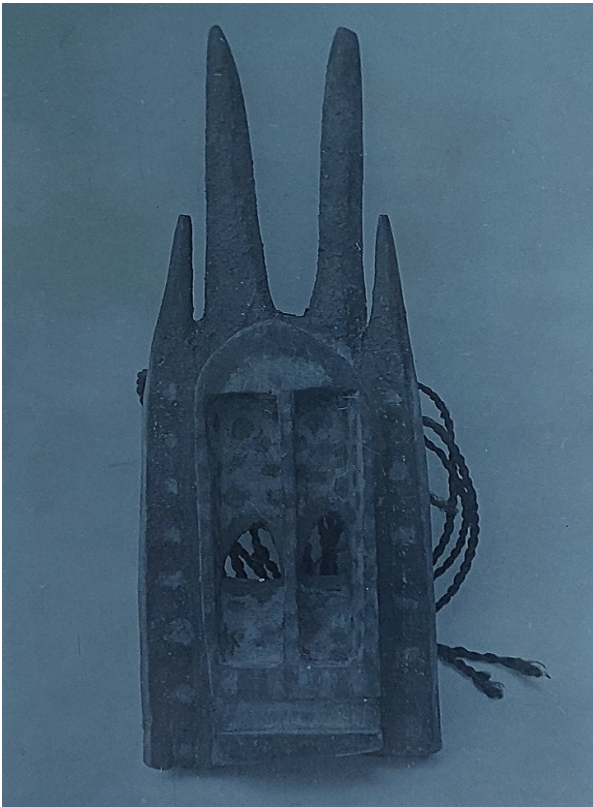

Рис. 10, 11, 12, 13. Маска племені Догон
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

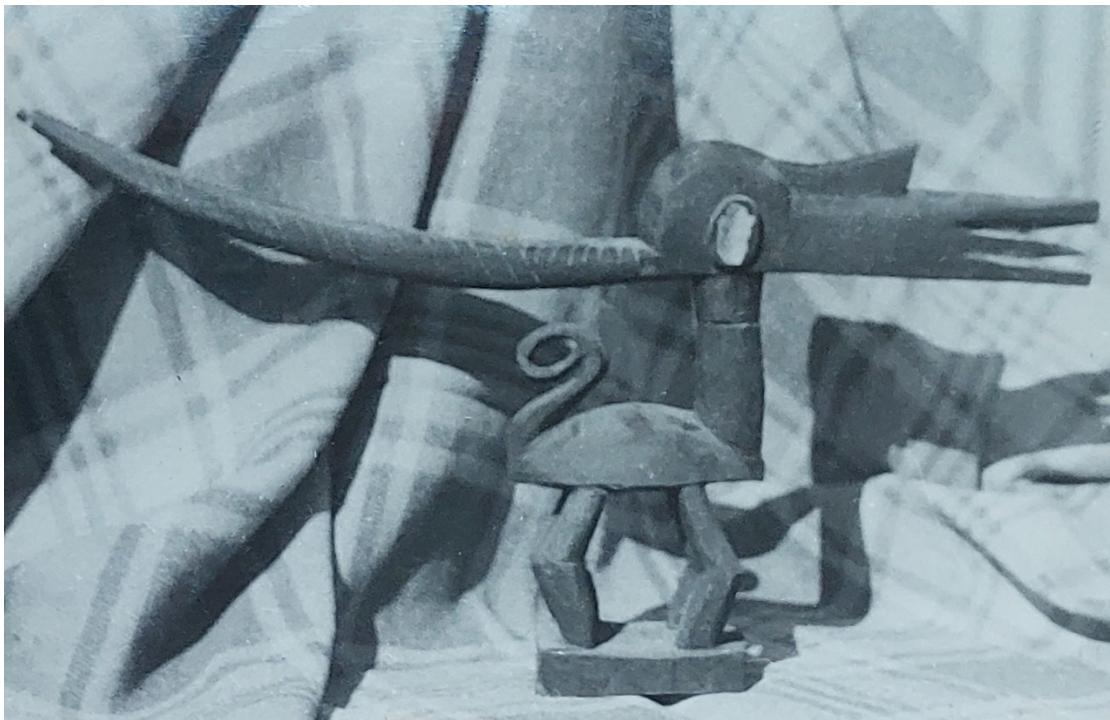

Рис. 14,15,16,17,18. «Різні маски різних районів зі збірок автора»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 19. Маска племені Сенуфо. (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 20. «Чудова різьба – маска на голову т. зв. «тъявара» племені Бамбара»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 21. «Дуже оригінальна маска ритуальна»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 22, 23, 24. «Кабінет «де боте» і спеціалістка підчас вироблення зачіски клієнткам»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 25. «Жінки африканки з оригінальними зачісками»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

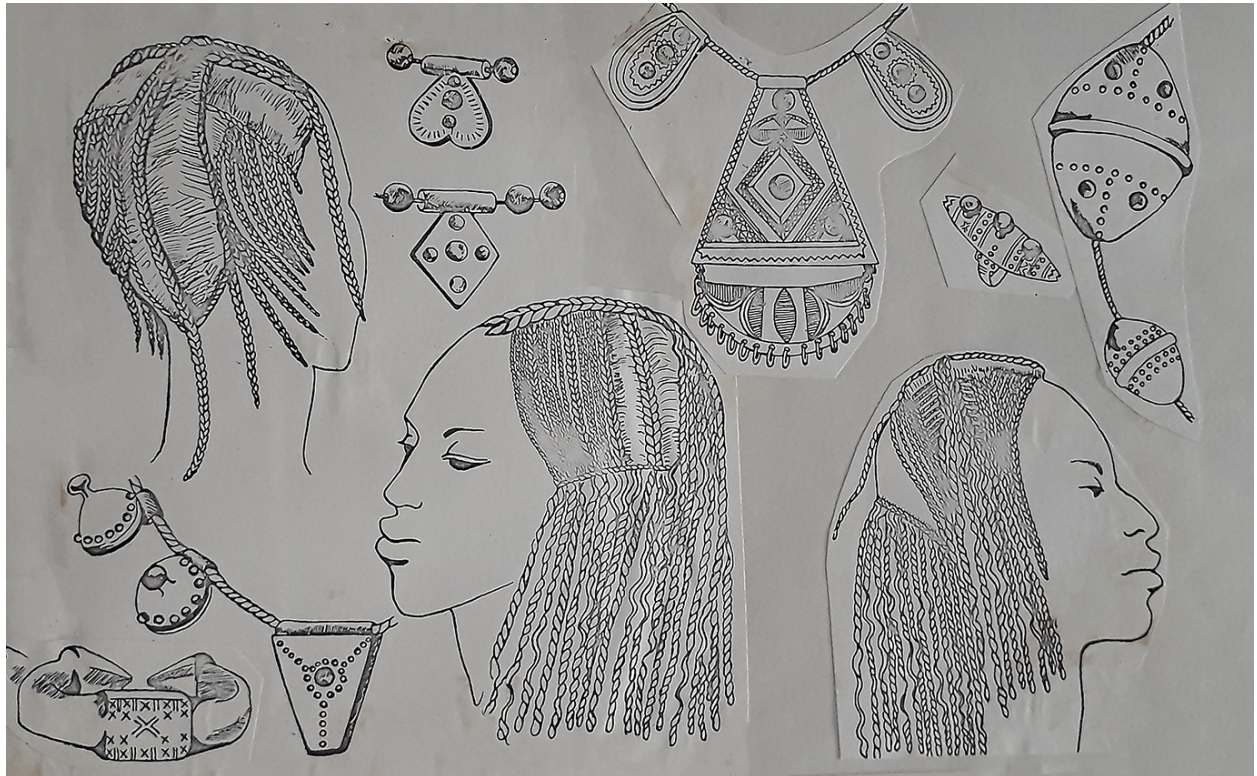

Рис. 26. «Зачіска і прикраси жінок племені Пель Фулані»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 27. «Автор приїхав до Торонта з доповіддю про африканську культуру. Тримає в руці священну маску до обрізування хлопців в оточенні внуків і моптянського килима»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441)

Рис. 28. «Автор біля кольорового килима на котрому вісить шапка селянина»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 29. «Жалібний чорного кольору килим країни Малі»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 30. «Кольоровий килим з Мопті»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Додаток 9

Ілюстративний матеріал до підрозділу 3. 5. Гіпотеза Ю. Шумовського про єврейське походження племені пель.

Рис. 1. «Перша зустріч автора з племенем Пель-Фула. З походження старих гебреїв» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

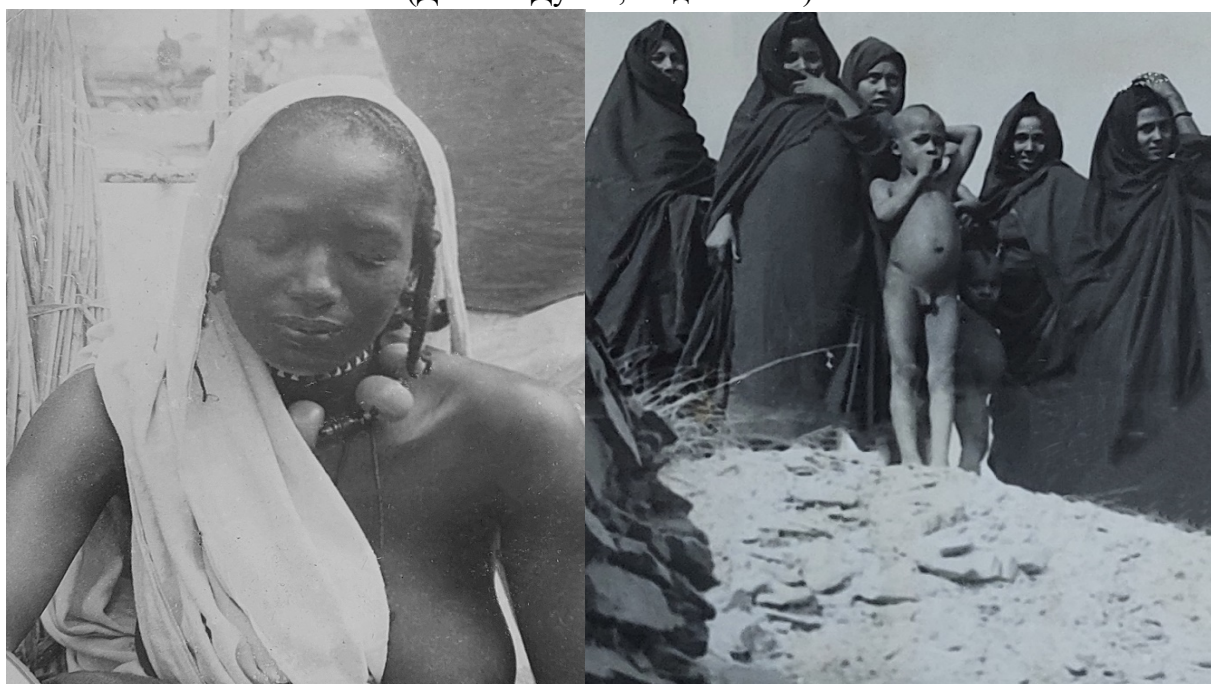

Рис. 2. «Дівчина з племені Пелів» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 3. «Жінки номадів Пелів прийшли до автора під час розкопування дому в Кумбі Сале сказати «бон жур». Автора не видно, він глибоко перед ними в руїнах дому» (ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

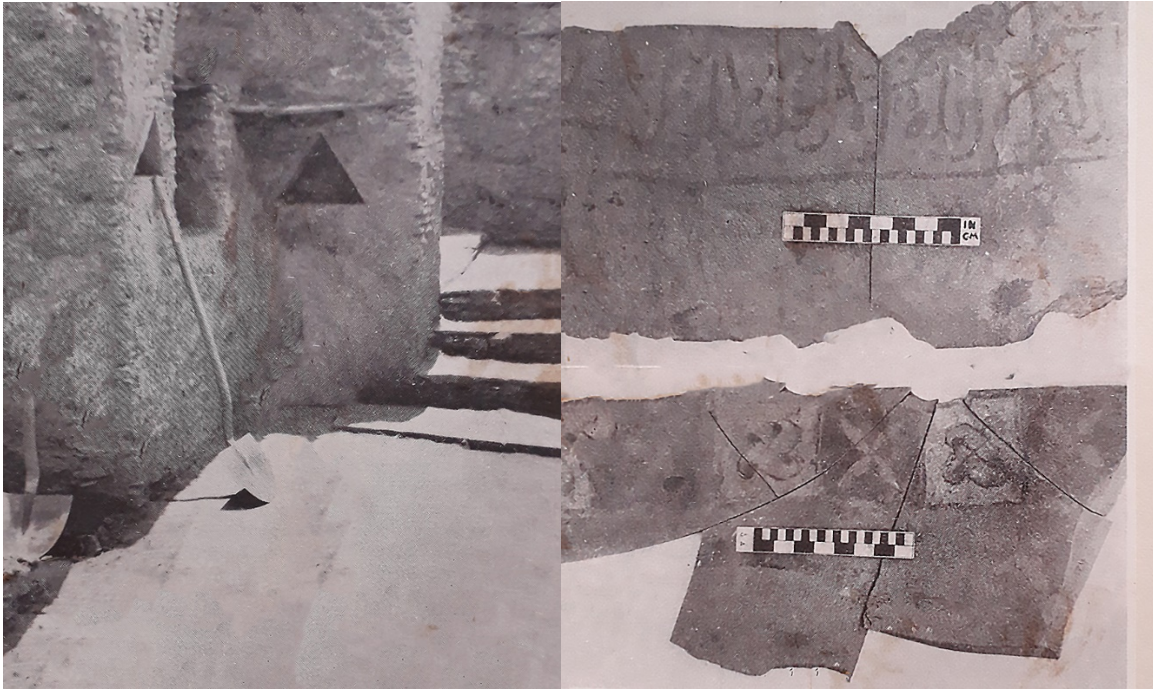

Рис. 4. «Внутрішній вид одного з домів старовинної Гхани – Кумбі Салех»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 5. «Фрагменти написів в арабській та гебрійській мовах і орнаментация на стінах в
одному з домів старовинної Гхани»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Рис. 6. «Пастух племені Пель з чередою овець в підсахарній зоні біля Кумбі Салех»
(ДІКЗ м. Дубно, Н. доп. 2441).

Додаток 10
Ілюстративний матеріал до підрозділу 4. 1. Наукова співпраця
Ю. Шумовського з НТШ (на матеріалах листування).

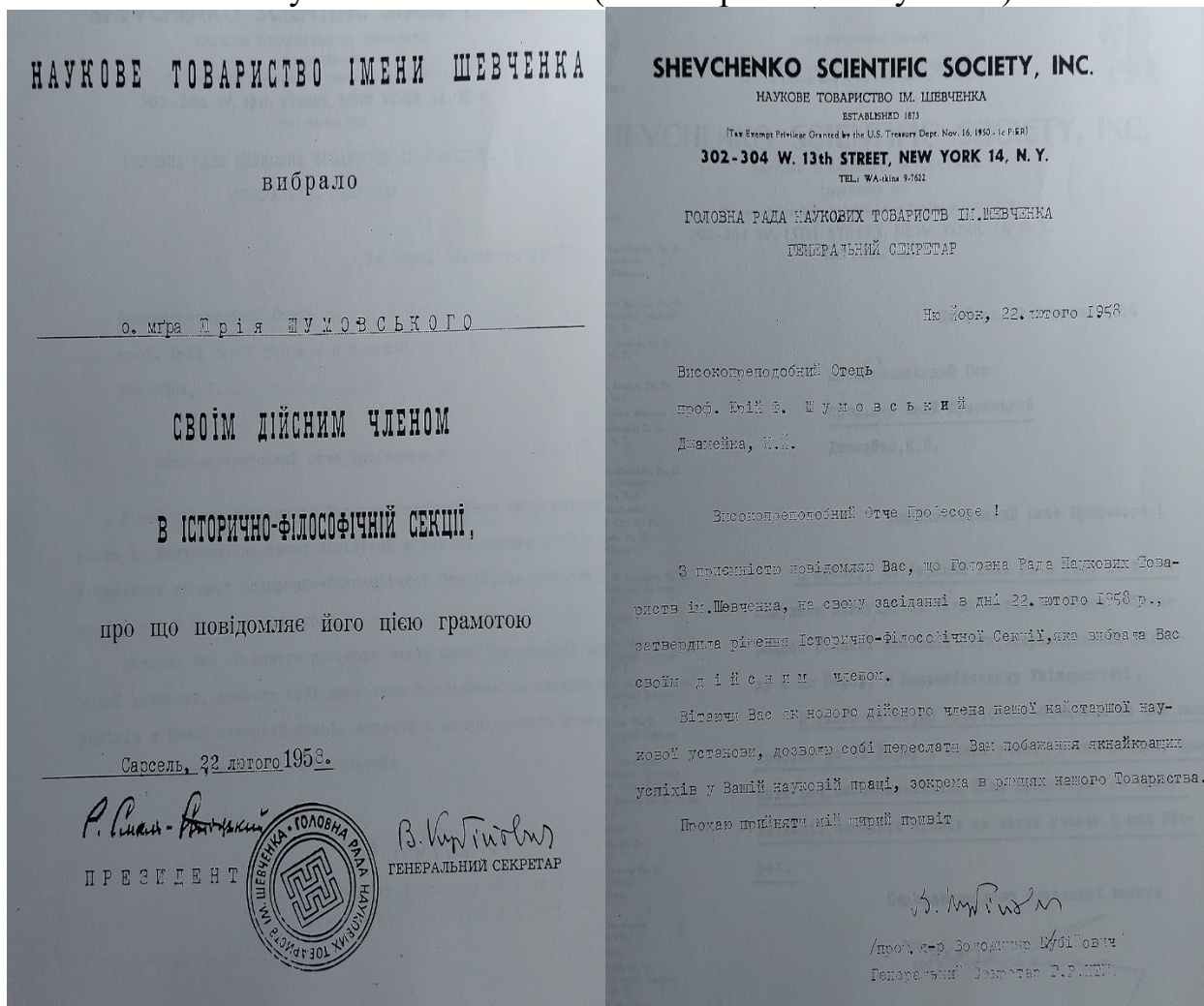

Рис. 1. Грамота обрання Ю. Шумовського дісним членом НТШ.

Рис. 2. Лист інформування.

(РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого. Саванна, 1993. Ч. 3.
РКМ 21259/6 Доп.).

Додаток 11

Ілюстративний матеріал до підрозділу 4.3. Праця «По слідах давноминулого Африки» — підсумок етнографічних досліджень Ю. Шумовського на Африканському континенті.

Рис. 1, 2. Титульні аркуші неопублікованої праці Ю. Шумовського «По слідах давноминулого Африки».

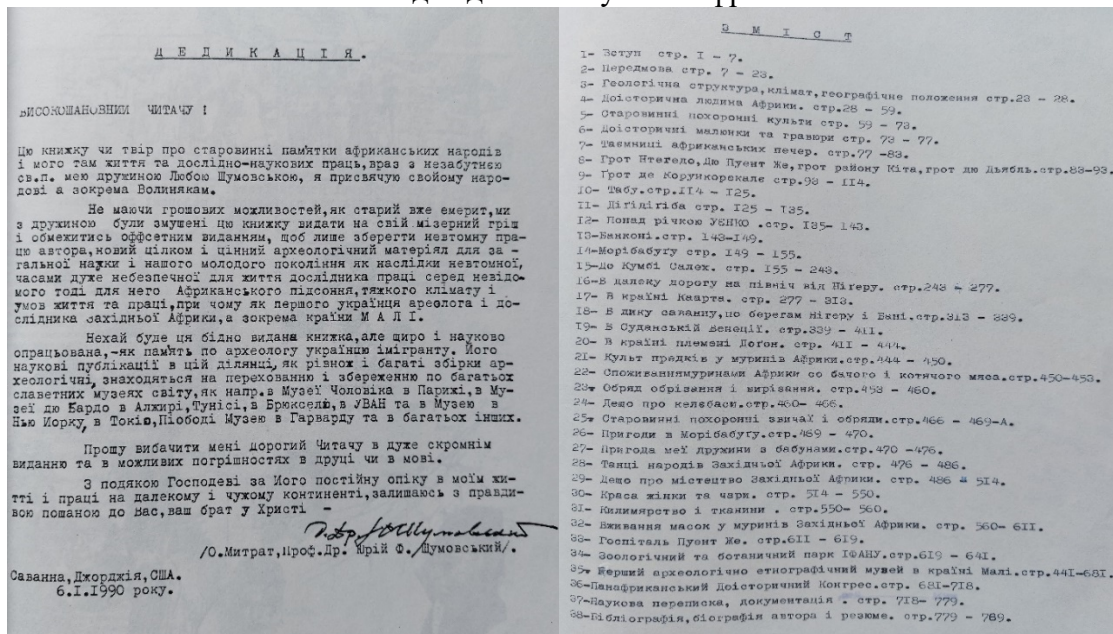

Рис. 3. Дедикація до праці Ю. Шумовського «По слідах давноминулого Африки».

Рис. 4. Зміст до праці Ю. Шумовського «По слідах давноминулого Африки».

Книжка Ю. Шумовського під заголовком "По слідах давноминулого Західної Африки - країни М а л і",

Книжка Ю. Шумовського під заголовком "По слідах давноминулого Західної Африки - країни М а л і", написана в науково-популярному стилі, на відкриття та збіркові всі переповніла на в разів свого часу і працю в західній Африці, як директор і археолог французького Інституту Чорної Африки в м. Бамако, столиці суверенної Судану, описуючи спочатку геологічну структуру і поверхню країни Мали, автор подає характеристику клімату та географічного положення, фауну та флору цієї країни.

Мали, на підставі найновітніших часних археологічних відкриттів та досліджень, автор подає дуже цікаві описи доісторичної культури народів західної Африки, а зокрема країни Мали, та її цінні пам'ятки, на підставі котрих автор створив перший археологічний музей у м. Бамако в країні Мали.

Описуючи старовинні доісторичні пам'ятки, автор подає цікаві відомості про доісторичні релігійні культури, вірування, погребальні обряди, характер та форми мистецтва, описує цікаві описи доісторичних гротів-печер з їх чудовими малюнками, гравюрами і всією доісторичною матеріальною культурою, деякі з доісторичних печер чи осель людини мали являються сьогодні унікальними в світі і в історії людства взагалі.

Надзвичайно цікаві і оригінальні пам'ятки відкриті автором з різних релігійних культур, як наприклад акватичних тварин, антропоморфних статуеток чи навіть глиняних у формі кошиків чи конячого фаллоса, амій, жмурів, олімпиків, тощо, котрі багато говорять про впливи зі Сходу ще за 5000 чи 6000 літ до Христа.

Дуже цікаво, детально а разом і художньо описана подорож автора з його дружиною з м. Бамако до думбі Салех в Сахарі до міста колишньої столиці старовинної імперії Іхана, в чий описі автор подає характеристику багатьох африканських рослин, дерев, життів та звичаїв населення та свої особисті переживання і пригоди, як різко описує науково популярно самі археологічні розкопки в думбі Салех, руїни старовинної столиці.

В інших розділах автор оповідає про свою подорож до Мозабегу, до району майдана, до країни Арага, до та в африканської венеції - до міста моті та інших гір Яндьягара і народу догон, де автора зустрічали різні пригоди і де він відкривав багато археологічних, історичних чи етнографічних пам'яток.

В інших розділах автор розповідає про спеціальні релігійні обряди, таїнство обривання дівчат та хлопців, про культ води і духів, про вживання масок, статуеток філіла, тощо, дає різно опис африканського мистецтва, декоративні тіла тарілки особли жіночі та їх оздобу.

Цікаво описує автор і свою пригоду з чарівником-знахарем, пригоду його дружини з бабусями та інші пригоди в джунглях в Саванні, та в пустинні Сахари.

Накінці автор подає характеристику свого Інституту в м. Бамако, де працював, опис створеного ним музею, шпиталю "чужий ді" і його згадує про народну медицину Африки.

Книжка Ю. Шумовського багато ілюстрована знімками, картами та різними документальними та іншим рідкісними і цікавими матеріалами. Книжка має понад 600 стр. і написана легким гарним стилем з великим змістом захоплює пересічного читача різного віку, різної національності а головне являється першим науково-популярним твором про Африку написаним автором та дослідником Африки - українцем Ю. Шумовським. Книга Ю. Шумовського в африканських степях, саванні і пустині, враз з дружиною була не аби яка сенсація для народів Африки, які вперше побачили українця на своїх землях і першого дослідника археологічної присвіти був своє життя і час на досліді про давнє минуле їх народів.

Цього чотирнадцятик публікації наукових у французькій мові, безліч статей і книжка "Під горнячим сонцем Африки" створений ним музей являється великим досягненням його в науці, а ця нова праця "По слідах давноминулого Африки" являється як одним вкладом до нашої наукової та мистецтвничої літератури в українській мові за кордоном.

Саванна, Джорджія, США.

Символ річки Нігер в уяві муринів. Вождество Нігеру з двома зміями.

" ON THE TRACKS OF ANCIENT WEST AFRICA-THE COUNTRY MALL."

" On the tracks of ancient West Africa " by Dr.G.Szumowski is a memory popularly written scientific account of the author's personal scientific research, archeological excavations made during his six years residence in West Africa as archeologist and director of the French Institute of Black Africa/IPAN/ in Bamako - Mali.

The book in ukrainian language, of 650 pages, with unique documents and many hundreds photographs and illustrations reveals before the reader fascinating prehistoric culture of West Africa. Due to extensive excavations and findings conducted by the author in West Africa:artifacts,statuets figurines,tools and other objects found enabled Dr.G.Szumowski to establish the first Museum of West Africa in Bamako-Kouliba.

The prehistoric or protohistoric religious cults,beliefs customs,funeral rites and characteristics of tombs vividly described contribute to reader's enjoyment and understanding of culture of the time.Beautiful prehistoric grottos and cave drawings are unique findings in science and in the history of mankind.

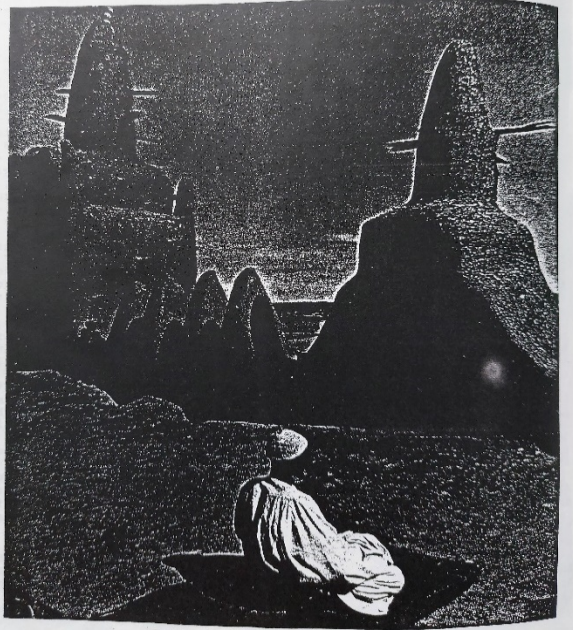
In the second part of this fascinating book is an account of Dr.G.Szumowski's voyage with his wife from Bamako to Kumbi Saleh, the capital of the ancient empire of Ghana in the Sahara Desert.Here, today's Africa is revealed before the reader-people with their customs and rituals,author author's diggings in Kumbi Saleh and his numerous adventures.Then follows descriptions of his voyage to Sogou and Mopti/Sudanian Venice/, to the region of Macina, Kaarta,Bandjagara and other counties.Many important archeological, anthropological discoveries were made by the author through research of those areas.

Many interesting details describing religious beliefs, rituals, customs and ceremonies:circumcision,the cult of water,human and horse skulls,subtits and supernatural forces,Folks medicine, masks,fetishes,dances and decorative art capture and imagination of the reader.

In the last part of the book the author pays homage to the "Institut francais d'Afrique Noire"for his fouded Museum and for the "International Congress de Prehistoire" in Alger 1962, where he was as Official Delegete of France,Africa and IPAN.As addition to his book the author gives many important documents, letters and informations about his scientific activity in West Africa as archeologist.

" On the tracks of Ancient West Africa "is the first publication about Africa written in Ukrainian and an Ukrainian scientist and explorer who dedicated best years of his life to the research of prehistory and culture of the people of west Africa. In that way he can be compared to another Ukrainian well known scientist and explorer of New Guinea - Mykola Maklucha Maklay. There are 42 scientific publications on the west Africa in French language written by the author as well as book in Ukrainian language " Under Balzing African Sun " and many books in other languages.

" On the tracks of Ancient West Africa " by Dr.G.Szumowski is a great imbut into ukrainian Literature important contribution to science and most valuable gift to the culture and history of the People of West Africa -Mali.

Правовірний мусульманин малієць на щоденній молитві М.Монті.

Рис. 5, 6, 7, 8. Резюме до неопублікованої праці Ю. Шумовського «По слідах давноминулого Африки».

(РОКМ. Шумовський Ю. По слідах давноминулого Африки. Нью-Йорк, 1989. 789 с. РКМ 15517 Доп.).